

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TAKÁCS ZSUZSA versei 1217
TAKÁCS ZSUZSA: „Annak ajándéknak kell lenni” (*Wirth Imre beszélgetése*) 1221
SZIJJ FERENC versei 1225
MOLNÁR KRISZTINA RITA versei 1229
UNGVÁRY RUDOLF: 47° 30' 26" és 19° 01' 27" földrajzi metszéspontján (*próza*) 1231
KUKORELLY ENDRE: Egy úrilány (*Szeretet, Halál, Szerencse*) (*regényrészlet*) 1247
MELIORISZ BÉLA versei 1256
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ verse 1258
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR verse 1261
NYERGES GÁBOR ÁDÁM verse 1263
BÁNKÖVI DOROTTYA verse 1265
BARNÁS FERENC: Világégés (*próza*) 1268
HAVASRÉTI JÓZSEF: György Péter (1954–2025) 1276

Kilencvenéves lenne Bertók László

- Válogatás Bertók László levelezéséből (*Ágh István, Balassa Péter, Csajka Gábor Cyprian, Csorba Győző, Csoóri Sándor, Domokos Mátyás, Esterházy Péter, Fodor András, Illia Mihály, Kálnoky László, Kántor Péter, Kukorelly Endre, Lakatos András, Lator László, Makay Ida, Margócsy István, Mészöly Miklós, Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Rába György, Réz Pál, Sándor Iván, Takács Zsuzsa, Tandori Dezső*) 1280
NAGY IMRE OTTÓ: „...ki vagyok, ha az vagyok...”
(*Egy járatlan ösvény Belső-Somogyba, Vése felé*) 1313
CSEHY ZOLTÁN: „Mind ugyanott állunk”
(*Bertók László és az epigrammahagyomány*) 1319
FENYŐ DÁNIEL: Küzdelem a képviselőséggel
(*Bertók László és a hagyományváltás*) 1326
HALMAI TAMÁS: Párhuzamos poétikák (*Bertók László és Kalász Márton*) 1332

*

- BALAJTHY ÁGNES: Allegorikusan kóborolni (*Kemény István: Lovag Dulcinea*) 1337
RADICS VIKTÓRIA: Es ist vollbracht (*Barnás Ferenc: Most és halála óráján*) 1343
CSEPI DÓRA: A vers helye (*Simon Bettina: Rengeteg állat a vonatból*) 1352

2025

DECEMBER

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

PÉCS IRODALMI MÚLTJA. *Nagy Imre* két könyvét, az *Ötöröny. A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig* című munkáját és a *Pannónia két arca. Pécsi irodalom a huszadik század első felében* című kötetét mutatták be az MTA Pécsi Területi Bizottsága szervezésében november 12-én az MTA budapesti székházában. A könyveket *Jankovits László* és *Mekis János* ismertette, majd velük, valamint a szerzővel *Ágoston Zoltán* beszélgetett.

*

BERTÓK-PÓDIUM. A beszélgetéssorozat újabb alkalmán az Okapi Press új versesköteteit mutatták be november 13-án a pécsi Reggeli kávézóban. A kiadó vezetőjével, *Simon Mártonnal*, valamint *Hartay Csabával*, *Pándi Balázssal*, *Peer Krisztiánnal* és *Ráday Zsófiával* *Mohácsi Balázs* beszélgetett.

MINDEN EMBER. A Prae Kiadó könyvklubján *Kornis Mihály* regényét mutatták be november 4-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Závada Pál* kérdezte.

*

ALKONYATTÓL PIRKADATIG. A Pannon Filharmonikusok koncertjén *Elgar* és *Rahmanyinov* művei csendültek föl november 20-án a pécsi Kodály Központban. Gordonkán közreműködött *Narek Haknazaryan*, vezényelt *Bogányi Tibor*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Booker-díjat idén *David Szalay*nak ítélték oda *Flesh* című regényéért. – A Déry-díjat *Bognár Péter*, *Szócs Petra*, *Owen Good*, *Sineger Julianna* és *Keserű Imre* vehette át. – A Füst Milán Prózaírói Díjat *Tóth Krisztina* és *Vida Gábor*, a Füst Milán Fordítói Fődíjat *Ottilie Mulzet* nyerte el.

Szerzőink

- Takács Zsuzsa** (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.
Szijj Ferenc (1958) – költő, író, Budapesten él.
Molnár Krisztina Rita (1967) – költő, író, műfordító, Telkiben él.
Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.
Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécssett él.
Lövétei Lázár László (1972) – költő, a csíkszeredai *Székelyföld* szerkesztője, Csíkszentdomokoson él.
Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.
Nyerges Gábor Ádám (1989) – költő, író, az *Apokrif* főszerkesztője, Budapesten él.
Bánkői Dorottya (1994) – költő, író, az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, Budapesten él.
Barnás Ferenc (1959) – író, Kuala Lumpurban él.
Havasréti József (1964) – kritikus, Pécssett él.
Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécssett él.
Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.
Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, a PTE IKDI doktorandusza, Pécssett él.
Halmai Tamás (1975) – költő, író, irodalmár, Pécs-Somogyban él.
Balajthy Ágnes (1987) – kritikus, irodalomtörténész, Debrecenben él.
Radics Viktória (1960) – kritikus, műfordító, Budapesten él.
Csepi Dóra (2000) – kritikus, Berlinben él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata, valamint a Magyar Kultúráért Alapítvány, illetve a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

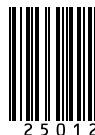
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

TAKÁCS ZSUZSA

Tarts ki, ameddig élek, Istenem!

*Tarts ki, ameddig élek, Istenem,
ki Úr vagy az égi s földi testeken.
Ne kelljen mondanom, hogy mégsem
létezel. Hogy kellék az ostya és kehely,
szenvédésünkben Te nem osztazol,
nincs feltámadás, nem várnak ránk sehol.*

Séta

*Közepesen ápolt, budai közpark, kavicsos út,
futópálya, a padokon hajléktalanok. Néhány
köztéri szobor, varjak, felhasított műanyag
zacskók, szétdobált szemét. Gesztenyefasor,
futkosó gyerekek, alvó csecsemők, boldog
szülők. Kora nyár általában: késő délelőtt.
Néhány túlélő fekszik a fűvön és napozik,
hogyan is tehettem vele, akit a világon
a legjobban szeretek?, kérdezi az egyik.
Anyjára, az intenzív osztály haldoklójára
gondol. Fekszik a napon, boldog is lehetne,
de emlékszik hideg, hajdani szívére.*

Bevezetés

Mostanában mulatságos álmaim vannak, mondta, és nevetett. Ismertem a születésemtől kezdve, mint a tenyeremet. Tudtam, hogy felejteni akar mindent, ami szomorú. Én egészen másképp álltam ezzel, szerettem volna szembenézni életem tragédiáival, és belenyugodtam abba, hogy csak ritkán álmodom. Mondd el!, kérleltem tehát, és nem kellett kétszer mondanom.

Néhány napra üdülni mentünk kettesben anyuval. A papa szerzett egy beutalót a Pilisbe. Rendeltünk egy taxit. A kocsi már ott is várt a ház előtt. Be akartam volna szállni a vezető melletti ülésre, de ült már ott valaki, mégpedig egy tizenkét év körüli fiú. Kértem, hogy üljön hátra a többiek közé, ott elférnek akárhányan. „Nem ülhet máshova, szakított félbe a vezető: ő az én fogadott fiam – mellettem a helye.”

A Pilis volt a kulcsszó. Meglepődtem a feladvány könnyűségén, meg a tapintatlanságomon, ahogyan válaszoltam: megmondom, ki volt a kisleány. A nővérem elbizonytalanodott. Tudta volna, vagy nem akarta volna hallani a választ? Valószínűleg ez az utóbbi. Nyugalom fogott el. Meg kell mondanom neki, gondoltam, maradjon ott a fiú továbbra is a vezető mellett, és ne legyen utas, aki hátra merészeli küldeni a hátsó ülésen szorongó ismeretlenek közé.

A hatvanas évek közepén, amikor fűrtökben lógtak az utasok a villamoson, és csúcsidőben az egymáshoz préselt testek között nem lehetett volna elesni, a nővéremet, aki öt hónapos terhes volt, egy leszállni készülődő utas a könyökével hasba vágta. Talán látni sem látta domborodó hasát, mindössze hazaérkezett és le akart szállni. Tél vége volt, talán április eleje. Hidegre fordult az idő, az emberek elővették újra a télikabátjukat. A nővérem meg látogatóba jött haza, de egyre rosszabbul érezte magát. Lefeküdt apám ágyára. A magzatvíz patakokat vajt magának és kisebb tóvá sűrűsödött össze a zöld bársonytakarón. Anyám végül mentőt hívott. A Vas utcai kórházban a halott gyereket meg kellett szülnie. Hogy mondhatnám neki – ennyi évtized után –, hogy nincs halál? Ha megtagadom én is a kisleányt, mindenki megtagadja – gondoltam végül, de bántott, hogy

*emlékeztetem a történetre. Pedig nem kellett volna,
hogy bántson, mit hordok itt össze. Egyáltalán nem
emlékszem, mondta, miket ki nem találsz!*

Álom

Összevesztünk és sértegettük egymást, volt mit a szemére vetnem, szerinte neki is volt. Örjítő meleg volt, a cipóm talpa beleszagadt az aszfaltba, és a sarka levált. Sétáltunk az aszály sújtotta Gesztenyés-parkban, a szél hét marokkal dörzsölte a homokot a szemünkbe. A varjak feltépték a kukák műanyag zacskóját és kacagva, káromgva, egymást hergelve szórták szét a szemetet. Nem mertem volna megjegyzést tenni rájuk, a varjú bosszúálló fajta, csapatostul támad, teljes generációk örökítik át a velük szembeálló ember felismerésére való képességet, s végül elűzik otthonából a velük kötekedőt. Mindezt a szerelmemtől tanultam az évtizedekig tartó, boldog, felhőtlen időkben. Rajtunk kívül más nem járt a letört ágak borította kavicsos úton. A padok közönyösen vagy kárörvendően figyelték vergődésünket, megvetésük jeléül ránk öltötték vörös nyelvüket, majd hátat fordítottak nekünk. Még tévedésből, önmagam vigasztalására elmondtam szerelmemnek, hogy hamarosan megjelenik a Magyar Narancsban egy interjúm, de legszívesebben lenyeltem volna a nyelvemet, hogy kérkedem, magamról beszélek, holott magamról hallgatnom kellene leginkább, hadd villogjon ő, tapsoljak neki én, hadd kérjek elnézést azért, hogy létezem. Most hagyd abba, mondta, most hagyd abba!, üvöltözte. Csak te beszélhetsz, hergeltem tovább, értem! Belesajdult a szívem, a fülem, a térdem, az ujjam hegye a csalódásba. Az út végén álló magánkórház, a Wáberer-klinika üvegszeme a lebukó, lángoló naptól bevérzett. Lassan feljött a Hold, és mi, elkárhozott lelkek sétáltunk és gyűlölködtünk tovább. Hirtelen megláttam, hogy kísérőnk akad, a park bejáratánál a hajdani olimpiai bokszbajnok Papp Laci meggörnyedt szoboralakja szegődik mellénk, majd anélkül, hogy egy percre is kihúzná magát, megropogtatná bronzcsontjait, tovább gördül, megcsóválja a fejét, és a park végén álló, mit álló, sziklafalnak dőlő szoboralakig meg sem áll. A padon egy rövidcombú bronzszobor, Eötvös Lőránd ül, ránk szegezi szemét, és látványosan elfordul tőlünk. Bizonytalan láng világít az éjszakában. Havannában vagyok újra huszonnégy évesen, s egy acetilén lámpa fénye imbolyog egy újságosbódé fölött, ahol a frissen megjelent Mancs címlapján a velem készült interjú kérdezője, I. E. néhány rajongó mondata olvasható. Nem csak kiváló író, nagyszerű ember is; életre szóló élményben részesül, aki beszélgethet vele. Nincs semmi gond velem, gondolom, s hatalmas kő esik le a szívemről. Önbecsülésem helyreáll. Veszek néhány példányt, hogy alkalomadtán azzal igazoljam kiválóságomat. Mit nekem egyetlen szerelem vége? Vonzalmunk kölcsönös személynyosztésen alapult. Ránézek a mellettem haladóra és elszorul a szívem. Másnap reggel első dolgom, hogy levelet írok I. E.-nek, és megköszönöm méltató szavait. Rám (is) nagy hatással volt a beszélgetésünk, udvariaskodom a levélben. Nem fecsegek el, hogy az előző este éppen a szeretettel és szerelemmel készültem leszámolni, de olvasoa a címlapon a szokatlanul terjedelmes vallomást, megváltoztattam önpusztító tervemet. Teret és időt

nem ismerő sétánk során ugyanis arra gondoltam, hogy leülök egy fotelba, nem eszem, nem iszom és többé nem kelek fel onnan, ahogyan Tandori is tette. De I. E. rólam írott szavai után úgy döntöttem, hogy élek még egy kicsit. Köszönet és hála, búcsúzó. Alighogy rákattintok a küldés gombra, csönget egy könyvfutár, és átad egy vékony, nagyalakú borítékot a Mancs két sovány példányával. A címlapon pusztán az interjú ténye szerepel, semmi vallomás, diákos túlzás. Se kiváló író, életre szóló élmény. A pusztán tény: a nevem és a riporter neve. Ránézek a nagy, zöld, hívogató fotelra, és lekapom róla a szememet.

Két nővér

*Négy éve látták egymást utoljára.
Készültek is az utolsó találkozásra. Mindegyikük
a maga módján. Sírok majd, gondolta
a nyolcvanhat éves, ha van egyáltalán értelme
a korokra vonatkozó bármilyen megjegyzésnek itt,
hiszen az idő csak mankó, vagy nincs is.
Kikészített egy palack ásványvizet,
és vizet forralt a zöldteaához, de fölösleges volt
igyekeznie. A nyolcvankilenc éves nem sok
ideig beszélgetett velük az egy órából minimum
negyven percet a mosdóban töltött. Időnként
nyílt az ajtó, de fordult vissza máris, félt,
hogy minden igyekezete ellenére megszegyenül
a többiek előtt. Mintha tükörbe néztek volna,
ha a másik arcába nézett. Nárcisz szemléli
önmagát így a folyó vizében, és belereszket:
igen, ez én vagyok. Hívja, ölelésre tárja karját
a képmás, és felzokog. Követlek, bárki vagy.*

„ANNAK AJÁNDÉKNAK KELL LENNI”

Wirth Imre beszélgetése

Wirth Imre: – Öröm, hogy újra itt ülhetek Zsuzsánál. Hiszen amikor utoljára úgy beszélgettünk, hogy fel is vettük, az régen volt.

Takács Zsuzsa: – Mikor is?

– 2023-ban.

– Őrület.

– Azóta megjelent a beszélgetős könyvünk (Átkelés a Szezei-csatornán), Zsuzsának pedig egy verseskötete, A maradás szégyene, amiből egy vers már szerepelt a könyvünkben is. Az új kötet kapcsán készült interjúban (Magyar Narancs, július 16.) Zsuzsa sarkosan fogalmaz: „A maradás szégyene azonban nem folytatás: radikális leszámolás, felszámolás, ha tetszik”. Továbbgondolva amiről a könyvünkben beszélünk, a reményvesztéssel kapcsolatos félelmeit, az olvasóknak tett gesztusokat, amik eddig kiemelten fontosak voltak, hogy a záratok fel- és tovább emeljék a verset, itt erős eltávolítással él Zsuzsa. S én is így érzem: verseinek van valami váratlan keménységük, gyakran épp a záratokkal („el innen”, „innen el”), ami Kafkát juttatta eszembe, az Innen el című novelláját.

Erről beszéljen Zsuzsa, ha kérhetem, erről a változásról, váltásról, hogy miért ment végbe ilyen radikálisan, hogy azt mondja, ezt nem is lehet A Vak Remény című kötete folytatásának tekinteni.

– Nem tudom, hogy így gondolom-e ma is. A Vak Remény életmű-kötet, periódusokra tagolható, de mégis egységes egész. Életem krónikája, lenyomata. Szüleim és öcsém halála, bátor, szenvedélyes, életigenlő Annám elvesztése rettenetes próbatétel. Félek, hogy elbuktam ezen a próbán, de egyetlen vigaszom, hogy nem hazudtam. Az Annát a haláláig elkísérő kisebbik lányom kitartó szeretete, egymástól és tőlem anyyira különböző unokáim, Kata, Ábel és Gáspár jelenléte azonban talán még az élethez köt. Ketten a gyerekek közül már megtalálták a párjukat, Ábel azonban még nem. Kevés ennyire etikus embert ismerek, mint amilyen ő. Olyan, mintha az öcsém támadt volna föl. Ő is azok közé tartozik, akik miatt érdemes még élnem.

87 éves leszek novemberben. Úgy érzem, most már mindent elmondhatok magamról. Megszeghetem a tilalmakat, amelyek az életemmel való szembenézést behatárolták. Szabadabb vagyok, de nem lettem boldogabb a szabadságomtól. Igyekszem jól viselkedni, de az igazsággal való szembenézés a legerősebb késztetés bennem. Rengeteg klasszikus, romantikus zenét hallgatok, ezzel visszatértem kamaszkorom zenéihez.

De történt valamilyen megmagyarázhatatlan földcsuszamlás is bennem, ami az istenhittel kapcsolatos. Tele vagyok bizonytalansággal. Gyerek- és fiatalokoromban apámat kérdeztem erről. Olvastam és próbáltam olvasni az általa olvasott, lapszéli jegyzetekkel ellátott filozófusokat, Pascalt, Augustinust, Kantot és Heideggert. Döbbenet látom, hogy milyen nehéz könyveket olvastam, értettem félre és jegyzeteltem ki annak idején. Törleszként a rengeteg félreértésért és szomjúságtól űzve, Weöres Sándor tanácsát-kérését követtem, amikor lefordítottam Keresztes Szent János költői életművét. Olvastam a szufi és

hasszid történeteket. Nem volt nálunk filozófiai képzés, az egyetlen kizárólag az „alkalmazott” marxizmus létezett, lidérces órákat töltöttem a vizsgákra való készüléssel.

Azt hittem *A maradás szégyene* megjelenése előtt, hogy a Magával történő beszélgetés, közös beszélgetőkönyvünk zárja majd az életművem, és nem írok többé verset. Most döbbenet tapasztalom, hogy hiába *A maradás szégyene*, az ajtó elé készített útibőröndöm egyre nehezebb lett. Hiába szedegetem ki belőle fontosnak vélt emlékeimet, már egyre nehezebb megemelnem. Talán a teljes üresség elviselhetetlen terhe húzza majd le a vállamat, ha végleg és végre távozik.

– *Egy pillanatra hadd kérdezzek bele, hogy ezt pontosítsa számomra, vagy árnyalja, az istenhitet és a gyerekkort.*

– Pontosabb lett volna úgy fogalmaznom, hogy tizenkét-tizenhárom éves koromról beszélek. Apám hívő ember volt, de a saját útját járta. Egyszer megkérdeztem tőle, hogyan lehet az emberekben annyi gonoszság, ha a Teremtő létezik és jó. Azt mondta, hogy ezen ő is sokat gondolkodik, és arra jutott, hogy Istenből mi magunk is részesülünk, hogy lelkünk az isteni rész bennünk.

Most hallgattam éppen egy podcastot egy jezsuita szerzetesről, akit az ötvenes években, az egyházi üldözés idején kimenekítettek a jezsuiták, és a Leuveni Katolikus Egyetemre kerültek, és ő fogadta később az '56-os magyarokat, akikre a belga cégek rögtön lecsaptak, és nagy fizetésért bányamunkára szerződtették őket. Az ő missziója az volt, hogy hozzásegítse őket, hogy fejezzék be itthon megkezdett tanulmányaikat Leuvenben, az egyetlenen. Ő megtette, amit tehetett.

De visszakanyarodva kérdéseire, a tőlem független, de velem mégis megesett, meglepő fordulatra, nevezetesen, hogy mégis írok verset. Keveset, ahogy illik, de a vallomástétel kényszerétől úzva. A készülő kötet címe *Bevezetés*, ha egyáltalán lesz könyv, és leszek én is. Az eredetileg elképzelt címet kommentár nélkül le sem merem írni. Dantéra utalok a címben, akinek háta mögött szülővárosa, Firenze lakói összesűgtak: ő az az ember, aki járt a Pokolban. El kéne hinnem és el kéne hitetnem az olvasóval, hogy a cím a *Bevezetés*, vagy az eredeti elképzelés, a *Bevezetés a halálba* arról a felszabadulás-hazatalálás élményről szól, amit földi életünk végén már megtapasztalunk. A *Bevezetés* cím azonban csak így magában is megáll. Szikár, mint egy tudományos értekezés címe.

És hogy miért nem akarom, hogy elkészüljön a kötet? Nagyon egyszerű a válasz. Azért, mert így velem maradnak azok, akiket a legjobban szerettem. Anna például és elsősorban. Akivel életem legboldogabb sétáját tettem a Bimbó úton, nyolc hónapos lehetett, mélyen és elszántan aludt a kocsijában, készült nagyszabású életére. Aki gondolataimban sűrűn visszajár hozzám. Akitől életem (egyik) legnagyobb ajándékát kaptam, amikor utolsó beszélgetésünkkor, a kért, remélt, tervezett halála előtti estén rengeteg vitánkra, veszekedésünkre célozva megkérdeztem, hogy szeretett-e egyáltalán, és szokásos nagylelkűségével azt válaszolta, hogy nem volt olyan nap, hogy ne szeretett volna.

Összesen hét-nyolc új verset írtam azóta, hét-nyolc életigenlő, halálvágyó, minden megalkuvástól mentes vallomást. Nem kértem engedélyt, senkitől, a nővéremtől sem, hogy az ő élete meghatározó eseményéről, kettőnk egész életünkön át tartó szeretetkapcsolatáról és ennek kapcsán különбözésünkről írhatok-e. Emlékezni akarok és nem felejteni, mint ő, bár nem vagyok biztos abban, hogy igazam van ebben. Le kell mondanom arról, hogy hasznossági szempontjaim legyenek, hogy a félig fölismert igazságot mondjam ki.

A tervezett kötet egyik ciklusa az álmaimról szól. Iróniám és öniróniám kiélésére nyújt alkalmat, talán arra is, hogy ne vegyem annyira komolyan magamat, merjek nevetni. Szeretnék írni néhány verset számtalan képzel és valóságos szerelmemről is. Másként, mint ahogyan azt *A Vak Remény* életmű-kötetben tettem, megbotránkoztatóbban, megértőbben magammal szemben, ha lehet.

Ahogy álomban láttam az Ilosvai Eszterrel készített, *Magyar Narancsban* megjelent riportban, ahol a címlapra a következő vallomás került: *életemben ilyen elragadó, szeretetre méltó emberrel nem találkoztam. Nemcsak jelentős költő, hanem nagyszerű ember is. Egy életre szóló öröm, ha valaki ismerheti.* Hát, mit mondjak, büszke voltam. Alighogy fölébredtem álomból, mert persze álmodtam az egészet, a gép elé ültem és megköszöntem szívbeli vallomását. Abban a pillanatban, hogy megfogalmaztam a neki szóló e-mailt, és megnyomtam a küldés gombot, megszólalt a csengő, a MANCS futára csöngetett és kezembe nyomott egy borítékot, benne a lap két vékonyka példányát. És hát semmi „elragadó személyiség, kiváló író, felejtethetetlen találkozás” a címlapon, hogy „az életemet változtatta meg”, hanem csak annyi volt, hogy interjú Takács Zsuzsával, riporter Ilosvai Eszter.

– *Ez egy nagyon zsuzsás álom, szürreális és megejtően személyes...*

– Azóta is írok álomtörténeteket. És megírom szerelmi szakítástörténetnek álcázva kisebbik lányommal folytatott veszekedésünket, melynek tanúja volt a Gesztenyés Parkban álló néhány bronz szobor. Egy csontig fagyott, rongyaiba burkolódzó örök-üldözött politikus: Esterházy János és Papp Laci, a bokszbajnok, a harmadik pedig Eötvös Lóránd, aki nem is áll, hanem egy padnak dőlve figyel a járókelőket. És azt is álmodtam még, hogy ők éjszakánként találkoznak és megbeszélik a parkban történeteket. És hogy emlékeznek ránk is.

– *Nemrég elküldte nekem Zsuzsa az új verseit, ezek nagyon megrázók. Van köztük egy hosszú álomvers... Amikor olvastam a verseket, akkor kerültem személyes viszonyba azzal, amit Zsuzsa az interjúbán mondott a radikalizálódásról és a megfelelésről való lemondásról. Mert hiszen, amikor először beszélünk erről az álomról, akkor Zsuzsának még kétségei voltak arról, hogy...*

– *Hogy megtehetem-e.*

– *Igen, hogy ez megosztható-e, megírható-e.*

– *A kétségeim változatlanok, maradtak, de a megírást illetően döntésre jutottam.*

– *Visszatérve még az édesapjával való beszélgetésre, a világban lévő nyomorúságra és bajokra, és ezzel szemben az isteni létezésre, s hogy ez miként egyeztethető össze. Amire édesapja azt mondja, hogy azért, mert a lélek az Istené, s hogy duális lény vagyunk.*

– *Igen.*

– *Miért volt ez a gondolat Zsuzsa számára reménytelen, hogy a lélek az Istené?*

– *Azért, mert úgy gondoltam, hogy én is Isten lelkének része vagyok. És ez nagyon vigasztaló tudat. Szóval, ami jó bennem, az Istené és isteni. Ezt most is így hiszem.*

– *Kicsit profanizálva, ez az isteni lélek adja azokat a szeretetjeleket, amik az álomban is megjelennek. Például ez a nem létező cikk Eszterrel.*

– *Igen. [nevet]*

– *Hiszen ez mi más, mint szeretetmegnyilvánulás.*

– *Szomjúság a szeretetre.*

– *Talán itt ragadható meg annak a dilemmának a lényege is, ami Zsuzsa költészetét végigköveti, és amiben most elmozdulás történt, hogy miként lehet ezt az istentapasztalatot, ami a jószágra vonatkozik, ami a lényünk része, átengedni a belőlünk jövő gondolatoknak, írásnak, versnek, amikben akaratlanul is mintha egymással szembe menne az emberi tapasztalat, mondjuk úgy, hogy a testtapasztalat. És a testhez itt minden hozzátartozik, ami nem a léleknek az istenivel való kapcsolata. És hogy mintha ez lenne végig Zsuzsa költészetének a küzdelme, hogy ezt a kettőt hogyan lehet úgy működtetni, hogy ne sérüljön a jó.*

– *Vak bizalommal, és vak reménnyel.*

– *Miként nyerhet teret az a jó, amiről van tapasztalata, s hogy tudja ezt megírni? Hogy lehet beszélni a tragikusról?*

– *Tudja, annyi elvárt viselkedési norma szabályozta az életemet. Édesanyám szeretetlen gyerekkora és árvasága miatt szerette, ha mint szenvedő embert ábrázolom. Ha nem így történt, megsebeztem. Fáj kisírt hangját hallanom a telefonban, tudni, hogy miattam*

sír... A papám nem állított ilyen követelményeket. Ironikus volt és önironikus. Tőle a nőkről tudtam meg nagyon sok mindent, sűrűn és általában szerelmes voltam. Édesanyám ódzkodott a szerelmi élettől. Apámat felhatalmazta, kit választ alkalmi szerelmi partnerének. Soha nem volt féltékeny, bízott apámban, és minden nehézség ellenére kitarítottak egymás mellett. Az egymást szerető, hívő családok politikailag keserves, magánéletileg boldog-boldogtalan életét éltük. Hozzá kell még tennem, hogy korán meghalt öcsémet pedig a rajongásig szerettem, mindig számíthattam rá, minden bajban és örömben mellettem állt. Az új kötetben szóba kerül a nővéremmel kezdettől közös életünk egy-egy meghatározó eseménye is.

– *Hátborzongató, ahogy kibontja az álom jelentését.*

– Igen, azt hiszem, hogy ez a legfontosabb vers a készülő kötetben (*Történet*).

– *Beszéltünk már róla, de most újra említi Zsuzsa a szülei viszonyát, és azt a kimondott vagy ki nem mondott lehetőséget az édesapja számára, hogy ha a feleségénél nem lehet, akkor keresse máshol a... szerelmet? Vagy a gyöngédséget?*

– Szerelmet? Nem tudom.

– *Reménytelenül egyensúlyozva a szavak között: elképzelhető, hogy ezek a mintázatok valahol Zsuzsánál is megjelennek? Visszautelek arra, hogy Zsuzsa említette, milyen sok szerelmes verset írt. És ebben nagyon erősen visszaköszön, hogy abban a helyzetben is, amiben a szülei voltak, egy gyerek/felnőtt számára alaptapasztalat, hogy a boldogságnak van joga, és van szabadsága.*

– Hálás vagyok amiatt, hogy ennyire közel kerültem a szüleimhez, hogy választhatam a minták közül. Hogy van fogalmam róla, milyen az igazi szerelem, mert hiszen végig kitarítottak egymás mellett. Hogy megéltem és megírtam kiszolgáltatottságomat és kiszolgáltatottságukat.

– *Ez így sokkal érthetőbb számomra, köszönöm.*

– Szóval maga szerint lehet ezeket a verseket tovább írni?

– *Nehezet kérdez, még rögtön rávágom, hogy írja tovább, Zsuzsa!*

– És a cím?

– *A címet egyelőre félre kellene tenni.*

– Semmilyen isteni tervbe nem férhet bele, hogy életünk végét a halál zárja. Annak ajándéknak kell lenni.

– *Erről szól majd az az elmaradt ciklus, ami nem került bele A maradás szégyenébe?*

– Igen. Istenről szól majd, és Isten hiányáról. Hogy milyen, ha elvesztjük lábunk alól a talajt, ha kellékké válik számunkra az ostya és a kehely. Ha hitelesen el tudom mondani, mit vesztek azzal, ha elhiszem vagy nem hiszem el, hogy Isten létezik.

Üzenetek

Homokszerű alvással telik az idő. Színes feliratok repülnek fel és hullanak darabokra, mielőtt még el tudnám olvasni őket. Elgázol egy cérnakatapult.

Péklapátok

Nagy péklapátokkal legyezgetnek kétfelől, meg tudok-e maradni egy helyben, de nagyon könnyű vagyok, hol erre, hol arra táncolok el.

Hullámok

Tengeri hullámok ébresztenek fel időközönként, pedig a szárazföld közepén élek, nem ismerek égtájakat, csak annyit tudok, hogy jobb vagy bal, előre vagy hátra.

Láncok

Templomvontató láncok hevernek nagy tekercsekben a postahivatal udvarán, de az egyik tekercset valakik már megbontották. Nem kellett volna nyílt napot rendezni.

Ház a tengeren

*Delfinek húznak a part felé egy házat,
de az áramlat mindig
visszasodorja a mélyebb vizek felé.
A házon ismeretlen zászló.*

Ágyú

*Nekem kellett megszülnöm az ágyút,
más nem vállalta. Pedig bizonyára
nem csak nekem lett ilyen szép, nagy
tüzérségi méhem a sok harangozástól.*

Függvény

*Nagy cérnarácsba kapaszkodom.
Cipőfűzőn leng a rozsdás satu.
Leheletnyi segélykiáltás.
Ajtó csapódik kalapos ember mögött.*

Kifejlet

*Elkanyarodom az élet szigorú partjaitól.
Nem teszek különbséget a megszólalók között,
ember vagy állat, az árnyékuk hasonló.
Szívességet itt nem szabad elfogadni.*

Hátrányos helyzet

*Az utolsó hely egy nyolcszemélyes motorbiciklin.
Útbaigazítást kérek egy pályaudvar előtt,
de nevetés a válasz. Félek,
egyszer még vattacukorba fulladok.*

Kínos feladatok

*Nyomkodjam vissza a bélést
az oroslánba. Tapossak meg egy zászlót,
amilyet még sohasem láttam.
Vegyek ki egy golyót a fiókból.*

Inkognitó

*A léghajó kikötőben álarcban ülök biciklire.
Kábeldobra kell fogadni nagy tételben,
nincs haladék, jön a lejtő. Mészégető
verembe dobálják a felesleges virágokat.*

Sötét nap

*Ma sötét arcát mutatja a nap,
az állatok félbehagyják a harcot, az emberek
feladják a reményt, szél támad a semmiből.
A kövekben meglassul a várakozás.*

Igazság

*Megsárgult hűtőszekrények állták el
az utamat. Csak egy kakukkos óra
hiányzott ahhoz, hogy kiderüljön az igazság.
Lovakat átlagoltak éjjel-nappal.*

Holnap

*Holnap majd más lesz, holnap
kiderül, csak rá kell kiáltani,
holnap egyetlen csepp, ezer szín,
szomorú elutazás, boldog megérkezés.*

A felejtés temploma

*A felejtés templomában gépzene,
a lámpákból földöntúli fények.
Sokan sírnak a megkönnyebbüléstől,
mások már mennének haza.*

Cérna

*A szurdokból,
pedig mély és szoros hasadék ez,
néha látszik a nap.
Cérnaszálon
ereszkedik ide a fény.
Megfoghatatlanba kapaszkodni,
egész életemben
ezt próbáltam.
A fénycérnát
a csuklómra kötöttem,
lépkedtem az éles köveken.
Mikor a szandálom elkopott,
mezítláb.
Mikor a talpamat
a hólyagok és sebek
erősen égetik,
a cérna
hajszálnyival
az ösvény fölé emel.
Már látszik a völgykatlan vége.
Füves legelők vannak ott?
Bárányok?
Farkasok?*

Prédikátor 12,6

*A sötétségé az ezüst fonál,
és végtelen.
A csillagokból érkezik,
a bársony kébbe
kötni testünk, míg lehet.
Míg a test szuszog,
és a sejtek
kis szobáiban*

*a műhelymunka zajlik,
szintetizálnak és örökítenek.
Épek még a sejtfalak,
és fickándoznak,
mint a tóban
kis halak, az életadó áramok.
De van, hogy elkívánczik
a lélek a testből előbb.
Csak kirándul egyet,
megpihen
az újabb nap előtt.
Akkor is az ezüst szál viszi,
tartja, míg a Vénusz
és a Fiastyúk között
egy fényévyit bejár.
Es ha kéri, szépen visszatér
szolgálni még a testet.
Mégfénysesíti hangját és tekintetét,
könnyíti lépteit.
Végül úgyis elszakad
az ezüst fonál.*

47° 30' 26" és 19° 01' 27" földrajzi metszéspontján

Vadász Ágnesnek, aki figyel, mit láttak a kövek.

A hely

A ház megépítése idején – 1904-ben – az utca még névtelen volt. Körös-körül a Városmajor felé lejtő szőlők terültek el. Feljebb, a mai Fillér utca helyén szekerek által kimélyített földút vezetett a Rókus hegy (Rochusberg), onnan pedig a látó- (korábban Gugger-)hegyi erdők felé. A környéknek a török idők után Országút dűlő (Landstrasse) lett a neve. A korábbi magyar tájneveknek szinte írmagjuk se maradt.

Az egyik sarkán kúpos tornyú, attika tetős épület a rövid Nyúl utca közepe táján található, egyformán közel a Fillér utcához és a Szilágyi Erzsébet fasorhoz. Ma már minden oldalról fák és magasabb kertes házak veszik körül, csupán déli szomszédja földszintes. Az elsők voltak az utcában, a századfordulón épültek. És a kövek, melyekből épültek, ettől kezdve mindent láttak.

Az állatok

A jégkorszakig visszavezető időkből csak a kertben élő néhány sündisznó az egyetlen nagyobb testű őshonos. Meg a szemközti háromemeletes épület ember által ritkán látogatott toronyszerű padlásán tanyázó denevérek: a szürkületben alig hallható, csikorgó, magas hangokat hallatva röpködnek a hatalmas gesztenyefák koronái között.

Az építkezések, az urbanizáció megtizedelte a sünöket is; mára alig akad olyan menedék a környéken, ahol átaludhatják a telet. A kovácsoltvas kertkaputól vezető bejárati út mellett, a sűrű orgonabokrok tövében néhány lapos kőből tenyérszerű barlangszerű teret alakítottak ki, föléje fél köbméter száraz gallyat, falevelet, fenyőtűt és lenyírt füvet halmoztak. Nyári kora éjszakákon innen indulnak útnak ennivalóért, halk röffenéseiket hol itt, hol ott hallani a kertben.

A nyulak, őzek, rókák, melyek az egykori szőlőkbe időnként bejártak, egy időre eltűntek. Mókusok sokáig nem voltak; az 1944–45-ös ostrom idején menekültek el. A kertekben a tervszerűtlenül ültetett fák mára magasra nőttek, dús lombozatuk között újra látni őket. Tiszta rejtély, hogy miért rohannak ugyanazon az ágon le-föl egymás után többször is. Végül egészen a magasban a legkülső, leghajlékonyabb ágvégeken lompos, hosszú farkukkal lengedezve lefelé kezdenek ugrálni. A fák középtáján átlendülnek a szomszéd fára, és eltűnnek a levélsűrűségben.

Újabbban megjelentek a nyestek; meleg éjszakákon olykor megütözköznek a párzásra készülő macskákkal. A rókák is kezdenek visszaszokni. Esténként megfigyelhető, ahogy a félhomályban átfutnak az úton a szemben levő házak kertjeibe.

Kipusztultak a vakondok. Néha látni gyíkokat, amint villámgyorsan végigfutnak a járdaszéli kerítések terméskőből épített lábazatain és eltűnnek egy rededésben; esős időben a csigák is előbújnak. 1976-ban még voltak darazsak: a szarufák és tetőlécek padlástéri oldalára ragasztották sejtszerű fészkeiket. Ma legfeljebb hírmondó akad belőlük. Légy sincs sok, a szúnyog egyesek szerint kevesebb, mások szerint sok; aszerint, hogy kinek milyen a szaga-húsa-vére. Lepke is alig van. Giliszta bőven és hangya is. A piros-fekete pöttyös bodobácsok azzal keltenek feltűnést a kamaszodó gyerekekben, hogy hosszú ideig maradnak összetapadva a párzás után. Szüleik nem magyarázzák meg nekik, hogy a hímek így akadályozzák meg, hogy más hím is párosodni tudjon utánuk a nősténnyel – a gyerek meg gondol, amit gondol...

A tücskök a hetvenes években mintha kihaltak volna az autógázoktól meg a permetezéstől. Ma megint ciripelnek éjjelente. Minden jel szerint a hegyekből újra befelé terjednek, a városba. Már több évtizede is annak, hogy keddenként késő éjjel, ha már a karrierjüket túlórakkal is építő bank-, piár- és informatikus alkalmazottak is hazafelé tartottak, ha nagyon fülelt az ember, a Ferenciek terén még a virágágyásokból is hallhatta a hangjukat. Az utcában lakó kormányhú vagy politikai véleményüket titkoló családfenntartók is megöregszenek majd, ahogy az itt lakó előző nemzedékek. Mennél kevésbé figyelnek fel a tücskökre és rókákra, annál gyorsabban. Kihalásuk programozott. Ma az Erzsébet híd tövében fekvő Három Holló fiatal, egyelőre hányaveti törzsvendégei még a Belvárosban is hallhatnák az ottani tücsköket (mert még ott is feltámadtak), ha képesek olykor magukon kívül másra is figyelni.

Egy nagyon hideg télen, még az 1980-as években fácántyúk vetődött a kertbe. Sokáig nem tudta, merre az arra, aztán, amikor melegebbre fordult az idő, eltűnt. Még az is lehet (miért is ne), hogy esetében a véletlen kétszer működött egymás után: ide is, vissza is sikerült túlélnie az utat. Légvonalban megvan 3-4 kilométer, kerítést kerítés, házat ház követ a látó-hegyi erdőig.

A feketerigók nem őslakosok: az elmúlt száz évben az erdőkből költöztek be. A balkáni gerle is az utóbbi évtizedek jövevénye; az őshonos szürke galamb egyre kevesebb.

Néha, különös őszi napokon, ha az ember fölfelé figyel a fák és a házak közötti égdarabra, a magasban néhány másodpercre megpillanthatja a város fölött dél felé szálló költöző madarakat – és vágyódhat valami kimondhatatlan után.

A kutyák meg a macskák nem számítanak. Jövevények, akiket csak az ember köt ide.

A növények

A növények világában mintha minden még lassabban követné egymást; az egyes nemzedékeket hosszabb ideig mindig ugyanazok a hatások érik, mindig ugyanaz történik velük, és minden változatlanul ismétlődik. Nedvesebb időben a sű-

rúbb fű között őshonos moha bújik meg. A gépekkel nyírt mai fű vetéssel került ide. Angol perje, fehér tippán, vörös csenkesz, sudár rozsnok. Eredetileg talán csak lejjebb, az egykori Ördögárok városmajori törmelékkúpjának rétjein fordultak elő, nem ezen az aszfalttal lezárt, a mélyben patkányok lakta szennyvíz csatornákkal szabdalt, egykor világosbarna erdei talajon, melyet évezredek alatt a be-betelepülő, ki-kiirtott népcsoportok a felismerhetetlenségig átforgattak a szőlők művelésével. Talán még a mai gaz is új keletű. Mégis, a kétezres évek elején a kertben egy unoka, aki tájépítész lett, kapásból 34 különféle faj levelét vagy virágját szedte össze. Most ott lógnak az utcai lakás falán, felragasztva és feliratozva a fehér felületen, fekete keretben: örökzöld puszpáng (*Buxus sempervirens*), molyhos madárhúr (*Cerastium tomentosum*), orvosi zsálya (*Salvia officinalis*) és társaik. Mennyi minden a házak között. Biztos még több is van belőlük, és minden évben újra, ezernyi gazdagságban virulnak ki, és viselnek el majdnem mindent, észrevétlen ajándékként. Ők itt a legszebbek és a legszelídebbek, még ha sokan tudomást se vesznek róluk.

A korábban természetes mogyoró-, feketeszeder- és málnabokrok hiába éltek túl a földutak mentén a szőlőket, a házak megjelenésével végleg eltűntek. Helyüket orgona- és jezsámenbokrok foglalták el a kerteket elválasztó fonott kerítések mentén. Az állami tulajdonlás idején körös-körül abbagyták a metszésüket, sokuk 3-4 méterre is megnőtt. Az új tulajdonosok rákényszerültek a visszavágásukra. Hamar torkig lettek vele, ma már a sok botcsinálta kertészt foglalkoztatják.

A mára három-négyemeletes vadgesztenyét több mint száz éve az első építetők telepítették be. A kert utcai frontján, a kerítés mellett három is áll, koronájuk levélrengetege kipufogógáz-szűrő és madárrejteket. Hamarosan kipusztítja őket az Amerikából áthurcolt aknázó moly. Az egyik túloldali ház kertjében a gesztenyénél is magasabbra nőtt egy jegenyefa. Csak koronájának csúcsa látható a kert gesztenyefái közötti résen, amint irtatlan magasságban leng. Egy fekete-fehér 4x4 centiméteres fénykép szerint 1939-ben még csak a második emeletig ért.

Albumokban, fiókok mélyén, déd- és nagyszülői hagyatékokban talán léteznek valahol még más és esetleg korábbi képek is a házról. Mivel nem írják rájuk a dátumot, helyet, szereplőket („de hiszen esztet tugggyuk!”), elég egy nemzedékváltás, és senki nem tud róluk már semmit. Titkokká válnak. Mintha folytonosan szakadások keletkeznének múlt és jelen között. Soha többé nem találkozik egymással a téridő és a róla szóló ismeret. Idővel – ha nem kerül valamilyen archívum tárolójába, és még idejében nem katalogizálják őket – többségük pótolhatatlanul megsemmisül.

Az emberek

A fák emlékét sem őrzik szétszóródott unokák, mert már ők is halottak. Aki kíváncsi az első tulajdonosok nevére, a Budapest Főváros Levéltárában akadhat rájuk, és az építési engedélyeket is ugyanott találja már meg. Késői utódaik közül – ha egyáltalán vannak – már évtizedek óta senki sem él a környéken.

Az 1881-ben alakult Magyar Általános Takarékpénztár, neszét véve a tervezett utcakijelöléseknek, már a századforduló előtt felvásárolta a terület szőlőit, és

az államilag elvégzett közterület-rendezést követően tisztességgel haszonnal parcelálta és értékesítette a telkeket. Az egyik első vásárló Lassgallner Ödön ny. malomigazgató volt, ő a ház építtetője. A felvidéki cipszerek Kassáról Budára vándorolt leszármazottja azok közé tartozott, akik a gazdasági élet középszintjén hivatásszerűen nyüzsögtek. Ödön az igazgatósági tagságokba fészkelte be magát. Ez volt a főfoglalkozása, mondhatni ehhez értett. Ezzel széles körű személyes kapcsolatok és jó tájékozottság is járt. Főképp annak tudása, hogy kinek a lábára lép valaki, ha megfontolatlan kijelentést tesz. Magyarán nagyon tudott résen lenni. Ez is szakértelem, csak éppen nem tanítják az iskolákban vagy egyetemeken. Egyébként is, az igazgatósági tag iskolai eredményei nem igazán voltak „igazgatóságiak”, amint ezt a „Jászóvári premontrei kanonokrend kassai katolikus főgymnasium éves tudósítványai” az 1860-as években rendre tanúsították. Mentális készségeit tehát eleve nem iskolai tanulmányai élesítették. Malomipari hozzáértéséhez a kellő indulótekintélyt az biztosította, hogy elődei a Kassa melletti Hernádcsány „műmalmának” a tulajdonosai voltak.

De talán a legfontosabb Ödön esetében is az alkat volt. Belülről tudta fontossá tenni magát, így kívülről is az lett. Ehhez nem szükségeltetett terebélyes test, talán csak a fej és az arc árulta el, hogy jelentős, kikerülhetetlen, hozzáértő és nélkülözhetetlen személyiségről van szó. Na meg a szőrmegalléros kabát, ahogy az *elegáns, jól öltözött békebeli urak* esetében dukál. A nyúlszőr kalapról nem beszélve. A ház vásárlása előtt a Putnoki Hungária Gőzmalom Rt. igazgatóságának volt tagja. Ebbeli eredményességét 1889-ben a rozsnyói sajtó így magasztalta: „A volt 'Sajóvölgyi' ma a gróf Serényi Béla tulajdonát képező 'Putnoki Múmalom' a kölni kiállításon aranyérmert nyert. Gratulálunk a múmalom tevékeny és szakértő igazgatójának Lassgallner Ödön úrnak, ki rövid ittléte alatt fényes bizonyítékát adta annak, hogy a putnoki múmalom szakavatott kezekben nemcsak jól prosperálhat, hanem jó gyártmányaiért még kitüntetésben is részesül és naponkint emelkedőben van”.

Amikor 1900-ban tulajdonosváltás történt, és más nélkülözhetetlen igazgatósági tagoknak jött el az ideje, már a Putnoki Építőanyagipar Rt. volt működésének terepe. Természetesen akkor is a budapesti központi iroda.

Lassgallner Ödön csak lényeges dolgokkal foglalkozott, és ezekről volt véleménye. Meglehetősen mélyenszántóan és támadhatatlanul tudott fogalmazni. Erről tanúskodik, hogy amikor az Országos Iparegyesület a vámok dolgában 1898-ban tanácskozott, a sajtó az egybegyűlt kiválóságok közül az ő kijelentését tartotta szükségesnek idézni arról, hogy „Lassgallner Ödön a malomiparosok nevében a közös vámterület mellett emel szót, mert nem vagyunk elég erősek az önállóságra”. Ami nyomasztóan tudható volt a magyar gabonatermés, így a malomipar világában, mivel a katasztrófálisan elmaradott mezőgazdasági termelési módszerek és a tengerentúli rendkívül olcsó gabona következtében a magyar búza Ausztrián kívül szinte eladhatatlanná vált.

Az új ház minden jel szerint ugyancsak a fűrge észjárás eredménye volt. Amint neszét vette, hogy ezt a környéket kezdi parcelálni a bank, lépett. 1903-ban 18 ezer korona kölcsönt vett föl. A hatósághoz 1904 elején benyújtott tervrajzain van olyan helyiség, melyet még németül neveztek meg: „Keller”, „Herrenzimmer”. A német elnevezéseknél maradandóbbnak bizonyult az ablakokhoz

épített Paschka redőnyök szép szecessziós vésete a redőnyhevederek alsó feszítőszerkezetének sárgaréz fedlapján.

A gyors, de nem túl átgondolt döntés eredményeként menetközben történtek alapvető változtatások a terveken. Többek között a tervekhez képest a hosszanti tengelyére tükrözve épült meg 1904-ben. Ami a terven bal oldalon volt, a valóságban a jobb oldalra került. A lendületes észjárás mintha meglehetősen álhatatlansággal társult volna.

A malomigazgató már beköltözése előtt meghirdette a napilapokban, hogy a „villában azonnal betöltendő” állásra házmestert keres. Hűen szélesebb döntési hajlamához, 1907-ben már nem lakott saját házában, hanem bérbé adta Mittermayer Jánosnak, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank fióközvetítési főnökének. Hogy, hogy nem, előtte 1905-ben, tehát már a ház megépülésének utáni évben abbahagyta a kölcsön törlesztését, melyet ugyanabban az évben a későbbi bérlője vállalt át. Hogy ezt Lassgallner mivel ellentételezte, az homályba borul. Csak annyi tudható, hogy Mittermayer 1907-ben saját, Wesselényi utcai házat adta el 96 ezer koronáért. Eközben Kassán Lassgallner Ödönt az 1912-es nyilvántartás szerint az 52. legtöbb adót fizető polgárként tartották nyilván. 1914-ben Ödön egy másik házat is vett, 1917-ben pedig eladta a Nyúl utcai házat. Ez utóbbira a földhivatali bejegyzések mellett az is utalt, hogy az *Újság* című lapban valaki „két hálószoba és egy ebédlő bútort” hirdetett meg a „Nyúl-utca 14.-ből”. Nevét nemzeti érzéseinek kifejezésre juttatása érdekében ekkor már inkább Laszgallnerként használta. Az igazgatósági tag és banki csendestársa gyorsvonati sebességgel zajló pénzügyi tranzakcióinak logikáját pénzügyileg pallérozatlan elme talán nehezen tudta követni. Tény, hogy a Nyúl utcai ház történetének ez a viharos szakasza ezzel lezárult, nyugodalmasabb korszak vette kezdetét.

Ezt követően az akkor 71 éves Brust Dávid költözött a házba, az Első Pesti Szövöttárugyár ura, később a Hazai Cérnagyár Rt. főrésztulajdonosa. Ugyancsak nagy tekintélyű ember volt, a magyar konfekcióipar kezdeményezője. A Monarchia egyik legjelentősebb textilkereskedelmi vállalatát hozta létre. Vékony, magas, de erős felépítésű megjelenésével mindenki figyelmét magára vonta. Asszimiláns zsidósága okozhatta, hogy az üzleti életben a magyar nyelv használatának élharcosa lett. Valami probléma csak lehetett vele, hogy meglehetősen vagyonos emberként megelégedett ezzel a pallér által tervezett, a maga idejében nem különösebben pompásnak számító családi házzal. De az is lehet, hogy nem akart feltűnést kelteni. 1910-től már virilista (vagyoni) jogon Budapest törvényhatósági bizottságának lett tagja. Ezt a Tanácsköztársaság idején azzal jutalmazták, hogy túszként tartották fogva. A jutalmazások nem értek véget, mert 1923-tól viszont a fehérterrorral (és a győztes antant hatalmak hozzájárulásával) a hatalmat megszerző Horthy-rendszerben kormányfőtanácsos lett. Am hiába a sok jutalom, siker, örömforrás, az alkata, genetikai kódja kevésbé bírhatta. Minden megköveteli a magáét, a siker is, ha kitüntetettje ehhez nem elég robusztus. Úgy tervezhet-e, hogy ebben a házban vonul nyugalomba. A szomszéd Nyúl utca 12. házmeszterlakásában lakó özvegy Martonné mindenesetre mindig úgy emlegette, hogy „az öreg Brust”. Nyilván nem véletlenül látta már annyira öregnek.

Brust Dávid ugyanis csak 14 évig örülhetett a tulajdonának, 1931-ben meghalt. Nyilván hasonlóan nyomtalanul múltak ki az utcában elsőként épült, 12-es

számú családi ház későbbi tulajdonosai is. Csak egyvalaki bizonyult szinte elnyúlhatatlannak, míg az időskori szenilitás utol nem érte: a közel kilencven évig mindenkit túlélő, inas, alacsony és fürge özvegy Martonné, aki árgus szemmel figyelte a körülötte megjelenő és eltűnő háztulajdonosokat. Közben járdát söpört, kihordta a szemetet, és kezelte a pincében levő kocsztüzelésű kazánt. Ugyanilyen kazán került történetünk házába is, és azt is a mindenkori házmester kezelte. A tulajdonosokban akkoriban nyilván álmukban sem merült föl, hogy ilyesmit maguk csináljanak. Voltak tehát a házmesterek, egy teljesen külön rétege az utcának, akik mindent tudtak, ami az ő egyetlen szobás vagy egy konyhával azért kiegészített lakásukból megfigyelhető és felfogható volt.

Ez a szomszéd 12-es számú épület különös volt: Lechner Ödön nemzeti-szecessziós stílusában építették, aki köztudomásúan csak hatalmas középületet tervezett. Az egyetlen ilyen családi ház, de már teljesen eltakarják a fák. És a házak is öregszenek.

Mintha a földrajzi hellyel összefonódó felsorolt – immár emberi – szereplők emlékét a szokásos módon teljesen elnyelte volna a múlt. Még Martonnéét is, holott ő örök. De megjelent a modern digitális technika, és elkezdett a felejtés ellen dolgozni. Rövid idő alatt mindent, amit korábban papíron, filmen, akármin rögzítettek (az apróhirdetésektől a halálozási rovatokon, telekkönyvi és anyakönyvi bejegyzéseken át), mára géppel olvasható hordozókra vittek át. Hogy ezzel mi lesz, ma senki se tudja

Egyelőre tehát az interneten bárki bárminek utánanézhethet, ha vállalja a kínlódást, és beletanul a keresésbe. A káosz ettől nem lett kisebb. Az egyik mai tulajdonos, e sorok rögzítője például kutakodás közben rájött arra, hogy ő – a kistarcsai internálótáborból kiszabadulva – ugyanabban a már rég államosított gyárban kezdte meg munkás életét egy esztergagép mellett, amely közel fél évszázaddal korábban Első Budapesti Kötöttárugyár néven Brust Dávidé volt. Csak akkor már Zuglói Textilgéppalkatrészgyár volt a neve. Később gépészmérnök lett, foglalkozása révén ebben nem látott semmi misztikusot.

Közben persze továbbra is előfordul, hogy valaki valamit megtud másoktól is. Így derült fény például arra, hogy ama – immár véglegesen – Lasz gallner Ödön fia, Ernő a keresztény legitimista körökhöz kötődött. Utóda, Iván az Egyesült Államokban a filmiparban dolgozott, és – mit tesz Isten – nemcsak hogy zsidó nőt vett feleségül, de Vészi-Bíró Éva ráadásul a ház egy még későbbi, híressé vált tulajdonosának, Sárközi György költő feleségének, született Vészi-Molnár-Sárközi Mártának a rokona is volt.

Ilyen, szájról szájra átadott tudás volt az is, amit persze hogy özvegy Martonné, a házmester mesélt el az 1970-es években. Eszerint az utca melletti orgonabokrok az „öreg” Brust születésnapjára évente hozott cserepes orgonák kiültetéséből származnak. Csupa fontos, érzéki részlet, nincs az a digitalizálás, mely képes lenne ezt rögzíteni. Csak az ember személyes emlékezetét gazdagítja, de hiába mondogatja az ilyen titkok tudója olykor valamelyik szomszédjának vagy saját gyermekeinek, hogy hogyan is van ez azokkal a magasra nőt utcai orgonabokrokkal, az ő képzeletüket ez egyelőre nem ragadja meg. De lehet, hogy ha majd megöregszenek, lassan valami olyasmi válik számukra is érdekessé, amiről nem is gondolták volna. Például nő néhány elvadult szőlőtőke a Déli pályaud-

var drótkerítése mögött a Mészáros utcában, ott, ahol a Győző utcai benzinkút véget ér. Van, akinek ez nem mond semmit. Más meg elámul: egy túlélő az egykori szőlőkből. Micsoda sorstalanság. És ő is álmodhat majd valami hihetetlen, és el se tudja mondani.

A házat 1931-ben Molnár Ferenc színpadíró vette meg azzal, hogy Darvas Lilivel itt lakjanak. Mindketten híres emberek – Lilike ráadásul szépség –, és ezzel a földrajzi hely a társadalom történetének erőterébe emelkedett. A haját sikeres korában kissé hullámosan féloldalt fésülő, monoklis, csak fél szemre való, a szemgödör körüli arcbőr ráncaiba szorított, keret nélküli szemüveget viselő, enyhén kövérkés, de eszméletlenül lusta férfi akkor már világhíres volt, de ez a vásárlása arra utal, hogy intellektusának azért voltak határai. Hogy pont ezt a jelentéktelen – bár a városi közlekedés szempontjából nagyon jó fekvésű – családi házat szemelte ki sikerei csúcán, valójában súlyosan veszélyeztette volna későbbi sorsát. De nem csak briliáns színpadi szerző volt, nem csak meglehetősen felületes, afféle „lebewohl” férfi, a könnyed férfilét híve. Volt egy számára végtelenül hasznos tulajdonsága. Párvalasztásban fölfelé mobil volt. Egyszerűbb nyelven: magánál értelmesebb nőt választott. És ez bejött.

Molnár sohase költözött be. Lilike, az ugyancsak már jó nevű színésznő jó ösztönrel inkább New Yorkot választotta, ahová Molnár – akármekkora híresség volt ő is – engedelmesen követte. Holott előtte már az egyik akkori legismertebb építésszel, Komor Marcellel jelentős átépítéseket végeztetett, és a lakást drága bútoraival pazarul berendezte. Vele a tulajdonosi változás tehát csak a tárgyak dolgában játszódtott le.

Innentől kezdve néhány év megint teljesen homályba veszett. Ettől lesz valami mindennél érdekfeszítőbb és titokzatos. Mi sem volt tehát természetesebb, mint hogy az olthatatlan kíváncsiság az interneten elérhető telefonkönyvekhez hajtotta a megismerésre vágyó észet. Első lépésben az 1906-tól kiadott, mára digitalizált budapesti hivatalos távbeszélő-névsorok éves kötetei kerültek sorra. Ezeket csak le kellett kérdezni időre leszűkítve a „Nyúl u. 14.” és a „Nyúl utca 14.” keresőszavakkal. Nagyon kell vágnia a megismerésre, hogy valaki egy ilyen munkát önként a nyakába vegyen. Elég hamar kiderült, hogy az „öreg” Brustnak 1929-ben, tizenkét éves ittlakás után jutott először az eszébe, hogy telefont szereltesse be a házba. Sokáig ő sem élvezte a modern technika örömét, örökösei adták el a házat Molnárnak. Tovább keresve az egyes évek mentén, az 1936. májusi „Budapest és környékének betűrendes távbeszélő névsorában” a Nyúl utcai házban megjelent a „Pears R. A. L.” név telefontulajdonosként. Ennek a fölfejtése volt a legnehezebb.

Az R. A. L. keresztnév lenne? Időt kellett hagyni a tudásszomjnak, és ezzel a névvel ki kellett terjeszteni a keresést az internet egészére. A sok találat között egyszer csak ott volt a „The Monthly Army List Great Brittain” egyik kötete, amelyből kiderült, hogy az angol hadseregben valaki ezen a néven abban az időben őrnagyként szerepel. A kereső izgalma nőni kezdett. Hirtelen minden felgyorsult. Ráakadt a *Magyarság* című napilapra a magyar napi-, hetilapok és havi folyóiratok tengerében. Az izgalom a tetőfokára hágott. (Kár, hogy ez az állapot csak néhány percig tartott, és a maga hevességében valójában le sem írható.) A cikkből ugyanis kiderült, hogy a töméntelen sok Palesztinába látogató

útlevelet kérő közül gyakorlatilag senki se jelentkezik vissza. Bizonyos Pears R. A. L., a magyarországi brit nagykövetség útlevélosztályának vezetője 1939-ben megelégtelte ezt, és jogi lépéseket fontolgatott. Merthogy Palesztinában – írja a magyar keresztény értelmiség vezető fóruma – „jól meg lehetett élni”, ezért újabban sokan látogatnak oda, és különös módon szinte senki se jelenti be az angol követségen, hogy visszatért. Holott kötelezettséget vállaltak erre. Ez nyilván nem úri modor, és hát van jogszabály is. A viszonylag részletes újságcikkben egy árva szó sincs arabokról, zsidókról, angolokról, rendfenntartókról, körkörös fegyveres összeütközésekről, melyben akkor mindenki mindenki ellen harcolt. Viszont tovább kurkászva az internet virtuális tengerében a sajátos, immár nyilvánvalóan angol névvel, az *Auto-Traktor – Magyar Auto Touring* című kiadvány 1935-ben kiadott kötetéből végre kiderült, hogy egy bizonyos Pears Richard Arnold Luard egy Mercedes-Benz automobil tulajdonosa. Sikerült tehát mindent a legapróbb részletig rendbe tenni, az előlotti megkönnyebbülés mértéke felülmúlta a Brust Dávid telefonszámának megtalálásakor tapasztaltakat.

A napilapokban folytatott további webes keresgélés során szinte adta magát az is, hogy 1934. január 20-ára virradó éjszaka egy bizonyos Haywood Henry Frank őrnagynak, aki ugyancsak a budapesti angol követségen teljesített szolgálatot, „a GM 6331. számú csukott autóját a Nyúl-utca 14. számú ház elől ellopták”. A hírről többek között a *8 Órai Újság* „saját tudósítója” tájékoztatta olvasóit.

Ennyi elég. Mennél többet tud meg az ember a titkokról, annál több szóval tud keresni, nincs se vége, se hossza, és előbb-utóbb annyi mindent fog már tudni, hogy az egészsel végképp semmit se tud kezdeni. Mindig akad újabb és újabb titok, mely megfejtés után kiált. Akárhány további tény ismerünk is meg, a tényleges történet – az igazi, teljes elbeszélés – mindig hézagos marad. Legyen tehát ennyi elég. A kihagyások betöltéséhez öntudatlanul úgyis csak a képzeletéhez fordulhat, és valahogy mégis teljessé teheti az egészet.

Pedig az értelem lesben áll, hogy a teljes elbeszélést megírja, és a képzelet betömi a történet réseit. (Hogy melyik van előbb: a képzelet vagy az értelem, ki tudja biztosan?) A teljes történet képzeletbeli megalkotása eleve szépirodalmi mű. Olyan ez a teljessé tevés, akár a Biblia (vagy a Tóra, kinek melyik) és az azt magyarázó íráskor együtt. Tartalmazzák a hézagos tényeket, és a magyarázatokkal együtt alakul ki a rekonstruált teljes mű. Természetesen a tények sincsenek meg valamiféle hit nélkül. Itt van például Ábrahám engedelmissége, hogy feláldozza fiát, Izsákot. Ez ugye hitbéli tény. De az értelem joggal kérde: hol van a felesége, Izsák anyja, Sára? És itt ismeri föl az értelem, hogy azért nincs talán sehol, mert ő viszont nem volt hajlandó engedelmes lenni. Ha ez kitudódnék, egészen más tény előtt állnánk.

A továbbiakban tehát a földrajzi hely történetének teljesebbé válásához jobb a képzeletünkhöz fordulni: vajon mi az a lényeges, ami miatt Pears R. A. L. meg Haywood Henry Frank egyáltalán megjelenhettek a ház életében? Persze tudjuk, e téren aztán nincs digitalizálás, itt már csak fikciókra – az elme kiapadhatatlan képzeletére – hagyatkozhatunk. És hát sok szakértő mondogatja is, hogy csak a fikciós a szépirodalom. És az is tudható, hogy nincs ma már élő személy, aki igazolni tudná sejtelmünket. A lényeg, hogy emésztő vágyunk az észszerűnek látszó teljes magyarázatra mégis kielégüljön. A lényeg tartalmát vi-

szont nem tisztán az ész adja, hanem az érzék, amely nem túl éles tekintettel mélyed el a tényekben.

Molnár, aki külföldön is ünnepeelt szerzőként a Brit Nagykövetségre is bejáratos lehetett, az üres lakásába bizonyára megbízható, jól fizető bérlőket keresett, és ezek szerint talált is. Volt benne azért üzleti intellektus, még ha némi linkséggel keveredett is. Többnyire a frissen érkezett követségi beosztottak között kereste bérlőit, akiknek gyorsan kellett egy átmeneti, de elegánsan, szépen berendezett lakás, míg valahol hosszabb időre ki nem köthettek. És hogy, hogy nem, akkoriban mindig csak katonatisztek vagy civilnek öltözött változataik érkeztek a követségre. Az akkori, háború előtti években nyilván ez se véletlen. Hírszerzőtiszték voltak, ne bogozzuk tovább. Lesznek még a Nyúl utca 14-ben tiszték később is, végzetesebbek.

A lényeges emberek

A bérlők váltakozása 1939-ig tartott. Ebben az évben Molnár a házat odaajándékozta a lányának, Vészi Mártának, aki a korábbi, politikus hajlamú értelmiségi férjét 1933-ban egy nála jobbra cserélte le. Sárközy György szép, hosszú arca akár Radnóti Miklósról is emlékeztethette az embert. Babits Mihály nemhiába nevezte ezt az arcot „angyalinak”. Összhangban Sárközy verseivel is: *Minden kigyói fájdalomtól sasok szárnya emelt föl engem, / Minden szenvedés arra volt jó, hogy alvó lelkem földerengjen.*

A vékony alkatú férfin a gyakorlott antiszemita nyomban felismerhette az értelmiségivé átlényegített jód vonásokat. Az új férjjel tehát az eddigi, erőteljesebb csontozatú és koponyájú tulajdonosok világához képest végre nem csak tárgyak dolgában, hanem ami sokkal jelentősebb, fiziológiailag megalkatilag, és főleg életvitel dolgában valóságos rendszerváltás következett be a Molnár által tulajdonolt házban. A szelíd, elsősorban a kibékítésre, semmint a szembeszegülésre törekvő költő, író, műfordító a gyakorlat terén is helyt állt: az Athenaeum kiadó irodalmi vezetője volt. Emellett szerkesztette a *Válasz* című folyóiratot, ahol megpróbálta összebékíteni kora robusztusan népies, mély- és kevésbé mélymagyar, valamint a nyugatias, jelentős részben zsidó urbánus írók egymásnak feszülő táborát. Más szóval a nemzetinek nevezett és a liberális törekvéseket. A Nyúl utcai házban talált szerkesztőségi otthonra egy olyan szándék, hogy tenni kell valamit a szegényparasztságért. Ma már paraszt is alig akad. Életművét végül egy tömegsírral jutalmazta az akkor is a szélsőjobboldal által uralt magyar történelem.

Vészi–Molnár–Sárközy Mártáról keveset mondunk, ha csak annyit, hogy a nőben egyesült a kemény egyéniség, a biztos emberismeret és a kritikai ítélőerő. A fiatalon érzéki lányból vonzó, jó kapcsolatteremtő képességű nő lett. Ekkortól új korszak kezdődött, mert a szépirodalom és annak tudományosan feldolgozott története megakadályozta, hogy a Nyúl utca 14. emléke végképp és teljesen elenyésszék annak rendje-módja szerint.

Az Egyesült Államokban élő Molnár ajándékozásának eredménye megjelent a ház tulajdoni lapjának 6. pontjaként az 1939. szeptember 20-i bejegyzésben: „A B5.

sorszám alatti zsidó”. Ma már a tulajdoni lapoknak ezek az oldalai – mivel időszerűségüket, legalábbis egyelőre, elveszítették – már régóta nem a telekkönyvi hivatal pinceraktárában hevernek, hanem mint történelmi emlékek, a Budapest Főváros Levéltárába kerültek.

A kor középosztályának, még inkább az emelkedett szellemiségű értelmiségijének háztulajdonosként (még ha az egy közönséges családi ház volt is) első dolga volt szorgos házmestert keresni. Nehogy már nekik kelljen a kazánt meg-
rakni és begyújtani, szemetet kivinni, járdát söpörni. Sárköziéknek könnyű dolguk volt. Pataki Anna és férje, Fábián Gyula meggyőződéses szociáldemokrata munkásemberek voltak, egyben a gazdag Vészi nagyszülőknél szolgáltak. Ők lettek a házmesterek a következő évtizedekben – és mindent láttak, mindenről tudtak, ami itt történt. Csak éppen más nem tudott arról, hogy ők mi mindent tudnak, és ezért senki se kérdezte ki őket. Így ezernyi részletes tudásuk ment halálukkal pocsékba, ami a ház további történetét illeti. Az égiek azonban bizonyára megjutalmazták őket, mert saját azonosító okmányaikat másoknak adva, a zsidóüldözések idején nem kis kockázatot vállalva a maguk módján igyekeztek tenni is valamit. Mivel erről később Márta apjának írt leveleiben beszámolt, hát ennyi megmaradt belőlük.

Idővel a gondtalanul élő Molnár tudomására jutott, hogy lánya és veje „nemzetiekkel” is összeszűri a levét, és egyik levelében odavágott a lányának, hogy eszerint fasisztákkal barátkozik, és megfenyegette, hogy megvon minden anyagi támogatást. Erre aztán mégse került sor, de látható, hogy az élet – még a legnevesebb szándékok fennforgása esetén is – milyen eszméletlenül veszélyes üzem. És totális félreértések halmaza. Nem az a csoda, ha nem értjük egymást, hanem az ellenkezője.

Az anyagiakban – feltehetően – azért nem bővelkedő Sárköziék második legfontosabb dolga volt bérlőt keresni. Hiszen író házaspár voltak, finom ruhákat hordtak, mértéktartóan étkeztek (mindketten megőrizték karcsúságukat). Hát kellett a pénz. Így jelent meg egy tucat napilapban az apróhirdetések között, hogy „VILLA. kert közepén, egyetlen hat szoba hallos lakással, gőzfűtéssel, házmesterlakással bérbeadó augusztus 1-re. Nyul-ucca 14. Telefon 122-217”. A fűtés ugyan nem gőzfűtés volt (az egészen más valami), hanem pincében elhelyezett széntüzelesű kazán által gravitációsan keringetett melegvízes fűtés öntöttvas radiátorokkal a lakásban, de nem mindenki lehet okleveles gépészmérnök, pláne nem egy író vagy a felesége, hogy ilyen bonyolultan fogalmazzon. Fűtés dolgában változás azóta sincs, legfeljebb annyi, hogy a kazánok idővel tönkre szoktak menni, és ezért mára már gáztüzelesű, falra szerelt szivattyús kazánnal működtetett háztartási melegvízfűtés van, és előbb-utóbb az is cserére fog szorulni. Az ilyen cicomás műszaki tárgyszerűség azonban egy író házaspár számára ultrahang. Ez nagy szerencse, mert a köznapi lakáskereső számára is éppen a házaspár pongyola műszaki tárgyleírása volt az a maximum, melyet fölfogni egyáltalán képesek voltak.

Erre a hirdetésre jelentkezett bizonyos Gomperz Ervinné. Ez is kiderült ugyanis a Budapesti Távbeszélő Névsor 1939. évi kötetéből, amihez itt visszatérünk. Gomperznéről se tud már senki semmit. A telefonkönyv apró segítséget nyújt: Gomperz Ervinné bejegyzése fölött ott szerepel Gomperz Ervin vezérigazgató, mégpedig de genere dentai (a nemesi cím 1905-ben adatott, de ez egy

másik, *Magyarország nemes családai* című műből deríthető ki) – aki viszont egészen máshol, feltehetően az anyjával, Gomperz Miksánéval lakott együtt. Csak a képzeletünk játéka, hogy Ervin és Ervinné esetében férj és feleségről lehet szó. A házasságkötés, a válóper adatai bizonyára előkeríthetők lennének, de történetünk szempontjából elég ennyi.

Tény, hogy Gomperz Ervin az egyik legtekintélyesebb zsidó családból származott. Ősei 1495-ben menekültek Spanyolországból Hollandiába. Onnan idővel Morvaországba vándoroltak (ott már a legvagyonosabbaknak számítottak), és onnan Bécsbe meg Magyarországra. A nemességszerző apa és az ugyancsak jó nevű anya (Ehrenfeld Ilona) utóda igazi műszaki szélhámós volt. Van ilyen szakma is. Hamar felismerte, hogy ha úgy tesz, mint akinek az amerikaias termelés-szervezés nemcsak a kisujjában van, hanem egész lénye is ezt sugározza, akkor az igazgatótanácsokba úgy kapkodják be, akár a cukrot. Az imázsához testi megjelenése is társult. Némileg korpulens, de szilárdan a lábán álló, dinamikus mozgó, pepita nadrágban és zakóban megjelenő csúcshakember-típussá fazonírozta magát egyetemi éve alatt, és az is maradt. Meg vezérigazgató.

Mondhatni, Gomperz Ervin ugyanaz a kapcsolós agyú fajta volt, mint Lasz gallner Ödön – csak az utóbbi cipszer-németben, az előbbi meg zsidóban. Fajlag, ugye. Igazi fogas kérdés egy antiszemitának. Az ilyen gordiuszi csomó megoldását tévesen Hermann Göringnek tulajdonítják, mert így látványosabb; a valóságban Karl Lueger bécsi polgármester elévülhetetlen érdeme: „Wer bei mir Jude ist, bestimme ich!“ („Azt, hogy ki a zsidó, én mondom meg.”) Így áll helyre a világ rendje.

A képzeletünk szárnyalását fokozza, hogy a *Magyar Közgazdaságban* megjelent hír szerint Gomperz Ervin 1939 márciusában lemond mind a Flóra Szappangyárban, mind a Pamutipar Rt.-ben viselt vezérigazgatóságáról. A lépés elárulja, hogy Gomperz intellektusa, főleg gyors helyzetfelismerő készsége még Darvas Lili képességeit is nagyságrendekkel felülmúlta. Pont ott, pont úgy és pont akkor nyomban tudta, hogy ebből az országból késlekedés nélkül le kell lépni, amikor a pillanat eljött. Pedig csak az általános törvény érvényesülésének egyik esete volt: minden zsidó családban volt legalább egy olyan közeli vagy távoli rokon, aki 1938–39-ben azt mondta: „Ti mindannyian meg vagytok hülyülve”, és meg sem állt Amerikáig.

A hírben decens hallgatás arról, hogy már sorra jelentek a zsidótörvények, köztük az 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. Arról is, hogy szappangyárát már egy évvel korábban, kortársaihoz képest kiemelkedő előrelátással eladta. Lemondásakor ráadásul a vezérigazgató már kellő távolságban van, Londonban (ahová saját személyén kívül nyilván a vagyonát is kimentette). Ennek ellenére még ő is a megszokott fedőnyelvet használja: azért nem tud (még) visszatérni, mert – ugye – a betegség. Az is megtudható, hogy júniusban „a londoni Rotary Club megbízásából felolvasó körútra indult, és Anglia több nagy városában tart előadást a nemzetközi gazdasági helyzetről”. Azaz nyilván módszeresen hozzákezdett ezúttal külföldi imázsának felépítéséhez.

Ugyanez a szaklap tájékoztat 1939 decemberében arról, hogy Gomperz Ervin egy kanadai cég kikészítőüzemének a vezetője lesz. Elég fontos embernek szá-

míthatott ő az akkori Magyarország pamutiparában, hogy még erről is érdemesnek tartotta hírt adni. Az is megtudható, hogy vegyész az illető, és éppen a textilkikészítés szakembere. Egy másik, elmélyültebb ipartörténeti forrás tájékoztatót arról, hogy inkább az említett „amerikai stílusú” üzletember nimbuszával szerezte tekintélyét. Azaz nem igazán szakember volt, hanem szervező, aki nyüzsgögni is tudott. Tovább keresve a nevével, kiderül, hogy a New York-i bevándorlási hivatal 1940. február 21-én töltötte ki vele a bevándorlási nyilatkozatot. Ebből az is megtudható, hogy 1893-ban született – és nem Kanadában telepedett le. És utána csak a csönd, mint akinek a sorsa Amerikában a semmibe veszett. Ott a kockás öltöny nem volt elég.

És itt végleg megállunk. Most már elképzelve, miért kellett Gomperz Ervinnének külön lakást bérelni a Nyúl utcában. Itt maradt, mert elváltak vagy itt hagyták, de annyi pénzzel, hogy egy hatszobás villát is választhatott. Vele lakott többek között Gomperz Leo is, aki megtalálható a holokauszt áldozatainak névsorában. Gomperz Ervinné viszont túlélte. Mindig vannak túlélők, akár csak azok a szőlőtőkék ott a Déli pályaudvar egyik rejtett zugában. Ő azonban egy közjegyzői aláírást hitelesítő okirat szerint 1946-ban már a belvárosi Molnár utca 5-ben lakott. Magyarországon kinek-kinek hová vezetett a végzete. Mai utódainak (ha egyáltalán vannak) pedig már a leghalványabb fogalmuk sincs a Nyúl utcai lakásról, ahol egyik elődjük néhány évig élvezhette a budai pazar összkomfortot. Lehet, hogy gyors észjárású elődjükről sem, ami kár lenne, hiszen jogos önbizalmat ad. Hisz bízhatnának örökölt képességeikben.

Ezeknek az emberi összefüggéseknek a gazdagsága teljesen más fajta, mint az, ami az adott földrajzi szélesség és hosszúság ugyanezen pontján a növények és az állatok összehasonlíthatatlanul egyszerűbb világában zajlott. Úgy él egymás mellett ez a két világ, mintha az egyiknek csak el kellene szenvednie a másikat, a másiknak meg az a feladata, hogy használja. Az egyik világ a természet, a növényeké és az állatoké. A másik meg a csúcsragadozóké, az embereké. De mit kezdünk azzal, akik eme csúcsragadozók között az áldozatok? Kétségtelesen vannak még csúcsragadozóbbak is.

Gomperz Ervin mesterien felépített életváltásával szemben Sárköziék bíztak magyar jövőjükben. Pontosabban talán az emberiségben. Ez egy eléggé – hogy is mondjuk – nem lukratív magatartás volt akkoriban. Meg persze se pénzük, se külföldön konvertálható foglalkozásuk nem volt, hogy élethelyzetüket könnyedén megváltoztassák. Viszont elégtételül mintha a végzet gondoskodott volna arról, hogy az ő sorsuk ne vesszék el a semmibe – mint Lasz gallner Ödöntől Gomperz Ervinig addig mindenkié.

Gomperznének 1940-ben felmondtak, és Sárköziék beköltöztek, egyben két lakásra osztották a házat. Nyilván, a zsidók elleni törvények miatt jobbnak látták, ha meghúzzák magukat. Teljesen azért nem voltak óvatlanok. Abból az időből csak két fénykép maradt fenn róluk. Az egyik a kert elülső, utcai részében, a másikon a hátsó kertben ülnek, körülöttük néhány barát, és ragyognak rájuk az ágakon átszűrődő napsugarak. A hátsó lakásba ők költöztek, az utcai részbe pedig bérlő, a felvidéki Kassáról Budapestre áttelepült fakereskedő, Róth Ernő a nyolcéves fiával. A csehszlovák időkben a Felvidéken rajtaütéseket végrehajtó Rongyos Gárda tagja később is baráti kapcsolatban maradt akkori fegy-

vertársával, Vajna Gáborral, aki 1944-ben a nyilas kormány belügyminisztere lett. Erre lehet mondani, hogy még a lehetetlen is lehetséges, meg annak ellenkezője is. A lét tele kiszámíthatatlansággal. Természetudósok szavaival kaotikus. Róth Ernőnek ezért zsidóként még a nyilas uralom idején is bombabiztos felmentése volt. A magyar hatóságoktól tehát nem kellett félnie. Neki aztán oka volt a derűlátásra.

Mindez már nem a képzelet műve. A valóságot a képzelet képtelen kitalálni. Ritka tehetségű lenne az olyan írói képzelet, mely kitalálna egy törül metszett zsidót, aki méretes antiszemitékkal együtt folytat fegyveres partizánharcot a Felvidék visszaszerzéséért.

Közben teltek az évek. 1944. október vége felé az író ötéves, Mátyás nevű fia sárga csillaggal a hajtókáján az utcára néző kerti kapu egyik szárnyán lengette magát, amikor az utca felső végén elegáns cabriolet jelent meg, és gurult egészen lassan lefelé az akkori Olasz fasor irányába. A nyitott kocsiban fess SS-tisztekkel, s egy karszalagos magyar tiszttel. A kertkapu szárnyán hintázó kisfiúhoz érve az automobil megállt, a magyar tiszt kiugrott, odament a kisfiúhoz, és megkérdezte: *Kisfiú, kik laknak itt?* Kisfiú megmondja, tiszt és autó el, kisfiú beszalad, és elmondja az akkor már munkaszolgálatban távol levő író feleségének, a mamájának, az összecsapja kezét, azonnal csomagol, és elköltözik a hátsó lakásból.

Róth Ernőnek nem volt oka félni, maradt. Szép, inkább ösztövé, de erős, sportos kinézetű férfi volt. Katonás. Nem véletlenül. A Rongyos Gárdába az ilyen illik, még ha zsidó is. Hamarosan kiderült, hogy vannak, akik ezt másként látják.

Másnap megjelent két SS-tiszt a Sonderkommando Eichmann-stábjából, akik akkor a Hotel Majesticben felügyelték a magyar hatóságok zsidótalanító serénykedését. Fábián István, az alagsorban lakó házmester az egyiknek kinyitotta a hátsó lakást, az elülsőben pedig megjelent Róth Ernő előtt a másik tiszt, és Róth Ernő sorsa megpecsételődött. Ettől fogva Fábián István házmester felesége karácsony estéjének napjáig a két tiszt lakását takarította, férje pedig az SS-tisztek háztartási szemetét vitte ki az utcára, amikor jött a tartályos lovas kocsi, melyre oldalt fölkapaszkodva, a ferde tetején a négy zárólap közül valamelyiket föl kellett hajtani, hogy a szemétvödör tartalmát beleöntse az ember. Azóta nagyot fejlődött a világ.

A házmesterek sok titok tudói, de nem mindegyik beszédes, amikor a múltról van szó. Sok oka lehet ennek. A Nyúl utca 14. házmestere és felesége más volt, mint özvegy Martonné. Őket történelmi tapasztalataik arra tanították meg, csak arra válaszoljanak, amiről kérdezték. Hogy hol húzódik a vezeték a falban, mikor repedt meg a tartalék öntöttvas kazán (1945-ben). Pedig különösen 1944-ben és a város ostromakor a házmester sok mindent látott, amit semmiféle más, írott forrás nem rögzített. De mert erről nem kérdezték, hát arról se beszélt, hogy hívták a két SS-tisztet, milyenek voltak, hogyan éltek, pedig ha valakikén, az ő kezükön aztán sok zsidó vér tapadt. Erről rajta és feleségén kívül később már senki se tudott, és amiről nem tudni, arról nem lehet kérdezni.

Ahogy arról a mendemondáról se lehet már pontosan tudni, hogy az utca elején levő egyik házban melyik és milyen szeretőjét látogatta rendszeresen Hermann Krumej SS-Obersturmbannführer, Eichmann budapesti helyettese 1944 novemberében és decemberében.

A történelem ismeretében feltehető, hogy néhány hét múlva, 1944 karácsony estéjének napján reggel a két tüchtig SS-tiszt szokása szerint elment a munkahelyére, a Majestic szállóba a zsidóügyeket intézni. Ott értesült az Eichmann-stáb, hogy az ostromgyűrű órákon belül bezárul. Az biztosan tudható, hogy a jól összeszokott együttes, élén Eichmannal, az utolsó pillanatokban fekete autóik konvojában elhagyta a fővárost az esztergomi országúton. E hirtelen távozásnak köszönhetően a kobaltfekete egyenruhás tisztek nem tudtak semmit magukkal vinni. Később, amikor Sárközi Györgyné, az író életben maradt felesége a fiával visszatért, tény, hogy csak a gramofon hiányzott.

A lakásban történekekről, ahogy Róth Ernőről sem, azóta senki semmit nem tudott. A ház megosztásának a levéltárban őrzött 1940-es alaprajzán az utcai lakásról gyöngybetűkkel az állt, hogy „Róth Ernő bérlő”. A mostani tulajdonos évekig elmélázott ezen, miközben színes, a semmibe vesző karikákat látott a lelki szemei előtt: vajon ki lehetett, és miért lett bérlő pont itt? Még semmit sem tudott. De volt a homályosan elillanó képzetekben mindig valami különös. Sokáig csak ez az egyetlen nyom, életjel maradt róla, és úgy tűnt, ez már örökké így marad. És még egy. Özvegy Martonné, a szomszéd házmestere azt mondta: – *Mert kérem, amikor ezek kinyitották az ablakokat, dőlt a füst.* – Már ebből is messze-menő következtetések vonhatók le mind Martonnéra, mind az „ezekre” vonatkozóan. Hiába, az urak azok urak.

A folyóirat katolikus hitű, zsidó származású szerkesztőjét 1945 elején a háztól 208 kilométerre nyugatra, a balfi ideiglenes munkatáborban meggyilkolták vele azonos anyanyelvet beszélő emberek, akik szerint létezik „zsidókérdés”, melyet mindenáron meg kell oldani.

Az 1945-ös ostrom idején a háztól nem messze, a Margit körút mentén húzódtott a fő ellenállási vonal, melynek mentén hetekig nézett farkasszemet egymással a többségében a magyar állam területén lakó svábokból kényszersorozott Mária Terézia és a szomszédos államokban lakó szászokból toborzott Florian Geyer SS-lovashadosztály az orosz gárdahadosztályokkal. Közben szétlőttek maguk körül mindent. A házat több kisebb bombatalálat érte, a hátsó szobáit, ahol Sárközi György végezte szerkesztői munkáját, az oroszok lóistállónak használták, évekig nem lehetett megszabadulni a lakásban a trágyaszagtól. Fábián házmester a padlást záró nehéz vasajtót levitte, és a házmesterlakás külső bejárata elé rakta. Máig látható rajta a tucatnyi repesznyom. A házaspár szerencsésen túlélte.

Az utcát (a Garas utcával együtt) 1945. január 29-án adták föl, visszavonulva az Ezredes utcáig. A közelben lakó Cs. Szabó László író így írt erről: *Tizenegykor küldönc érkezik, tisztán hallom a parancsot a függöny mögött: tartani az Ezredes utca, Fillér utca és Olaszfásor közti szakaszt! Egy kicsit elszédülök. Az Ezredes utca alattunk van! Megmenekültünk. Délben már üres a ház, senkiföldje vagyunk. Mátyás király óta nem voltunk ilyen önállók. S bevallom, mégis szeretnék s szeretnék mind minél hamarabb megszabadulni ettől az életveszélyes felségjogtól. Máskor is így volt a múltunkban? Úgy éreztünk mindig, mint ez a kis budai utca a megvert németek és győztes oroszok közt?*

Sárközi Márta néhány nap múlva visszatért, és ekkor bontakozott ki igazán. Egyéniségéről, a vele a ház körül 1945-ben történekekről az Amerikában élő apjával és anyjával folytatott korabeli levelezése ad hírt. Leírásai vetekszenek a legjobb írói teljesítményekkel. Segítségükkel jobban lehet jellemezni, mint ezzel az

elbeszéléssel, amelynek célja a legközönségesebb ismeretterjesztés, szépirodalmi értékkel alig bíró nem fikciós realizmus.

Képzeld el minden rémregényt és grand guignolt, szorozd meg tízzel, akkor halványan el tudod talán képzelni. Minden családból hiányzik a fele, mindenkinek mindenkijét agyonverték, deportálták, lebombázták. Nekem például nemcsak a férjem, hanem jóformán az egész baráti köröm meghalt. Zsidók, keresztények, deportálásban, bombától, autó alatt, kivégzésben és még isten tudja, hogy. Helyenként egész családok hiányzanak. (Gyuri szülei is éhen haltak például az ostrom alatt). A deportáltak között, akikről semmi hír nincs, ezeryi. Szalai Piroskára bomba esett. Gézára is esett bomba, de ő 10 napi eszméletlenség után feltámadt és nejiül vette ijedtében Kollár Irént. [...] Amikor az ostrom után először jöttem föl, csak romok voltak, döglött lovak, hanyatt fordult tankok, hullaszag, éhínség, és az utcákon alig lézengett egy pár ijesztő arcú ember. Pest leírhatatlan látvány. Romhalmaz. Mikor egy hónap múlva megint följöttem, a díszlet még pont ugyanaz volt, csak minden félig bedőlt kapualjban svájci csokoládét, angolszalonnát, francia selymet és babkávét árultak. Azóta fantasztikusan halad minden: egyenkint indultak meg a villamosok, tűntek el a romok, épültek föl a házak, kompok indultak a Dunán, autóbuszok a cölöphidakon. . . , itt is, ott is kigyullad a villany, a gáz. [...] Most úgy fest Pest, mint valami bagdadi külváros: mindenki az utcán van, mindent kapni (csak legyen, aki meg tudja fizetni), habos indiáner van, kenyér nincs; nyüzsgés, börze, link alakok és pezsgő élet mindenfelé. Pezseg az élet, és úgy nyüzsgönek a seftelő, zugkereskedő életrevaló elemek, mint egy dögben a kukacok. Aki itt nem valutázik, csal, lop vagy feketekereskedik, az bátran éhen halhat. Pénzért már nem is igen kapni ételmezt, csak lepedőért vagy jégernadrágért. [...] Félelmes az, amit mindnyájan kibírtunk, és a nyugalom, amivel mindenki beszélni tud róla. Félelmes, hogy az ember el tudja képzelni a férjét ötszáz hullá között egy tömegsírban, ruha, jegygyűrű, minden ismertetőjel nélkül elkotorva örökre – és a legjobb barátait, barátnőit, agyonverve, tarkón löve, elgázosítva, gyerekestül, családostul – azután tud nevetni, gőzfürdőbe menni, állás után nézni és jövőre gondolni. Pedig tud, és teszi is, csak időnkint megijed saját magától és a többiektől. [...] Hála az oroszoknak, akik tíz lovat tartottak hetekig a hálószobámban, úgy el voltunk látva trágyával, hogy a friss veteményes kertünkben a karalábéink valóságos Mauthner-diadalok. Igaz, hogy a parkettot viszont egy életre átítatta a lóhugy, és ha majd előbb-utóbb elkezdene a daliás férfiak özönlenni a budoárobba, el fognak csodálkozni a szagon. [...] Régi barátainkkal találkozom olykor-olykor. Úgy néznek ki, mint azok az aszalás útján konzervált afrikai halottak, akiknek a fejük akkorára szárad össze, mint egy alma. Mindenki a fele, a karikatúrája és a halotti maszkja önmagának. Egyáltalában, még mindig nem bírtam megszokni, hogy azok, akik Pesten élték át az ostromot, mind egészen kicsire töpörödtek össze, és az elmúlt méretükre csak a tokájuk alatt üresen pötyögő bőr emlékeztet. Mindenkin lóg a ruha és a bőr, és a menzacosztok nem sokat lendítenek a helyzetben. Minden utcán, kompon, villamoson csak arról beszél mindenki, mit evett, mit enne, és milyen élelmiszert árulnak vagy osztanak hol. Elegáns bundás hölgyek rőzsét cipelnek, kocsit tolnak, jólöltözött békebeli urak zsákot cipelnek, bútort hurcolnak. A „jobb” családok bútoruk fahulladékával fűtenek.

Az író özvegye 1946 végén felelős kiadóként újraindította a lapot, a „második” *Választ*, melynek három évig – ameddig be nem tiltották – a szerkesztője volt. Erre áldozta vagyonát, a házat, melyet az adósságok kifizetése érdekében adott el. „Nyúl utca 14. sz. villa eladó! 300 nöl kert, központi fűtés, két lakás. Egyik lakás beköltözhető: két szoba, hall, veranda. Telefon 8–9 között: 160–857” (*Világ*, 1948. 10. 10.).

Coda

Több mint egy fél évszázad múlva egy ösztövé, kisportolt férfi és egy távol-keleties vonású nő álltak a kerítés mellett álló hatalmas vadgesztenyefa alatt. A férfi valamit beszélt a nőhöz, időnként a házra nézett. A tulajdonos éppen az órákkal korábban kiürített zöld szeméttároló tartályt akarta nagy döngésekkel behúzni, amikor figyelmes lett rájuk. Egy pillanatra még gondolta, hogy á, semmi, de talán attól, ahogy a férfi időnként beszéd közben a házra pillantott, mégis meggondolta magát és odament hozzájuk: – *Keresnek valakit?*

Nem, – mondta a férfi tiszta magyarsággal –, *egyszer itt laktam*. – Mire a tulajdonos tágra nyílt szemmel rámeredt, és anélkül, hogy ura lett volna magának, kiszaladt a száján: – *Róth Ernő?*

A férfi döbbenet visszameredt: – *Nem hittem volna, hogy valaki még ismeri az édesapámat*. – Így Róth István gépészmérnök, Róth Ernő fia, Amerikából. Aztán mindketten magukhoz tértek – és a tulajdonos behívta őket a lakásba.

Így derült ki, hogyan kerültek az SS-tisztek a lakásba.¹ Mint ahogy előbb-utóbb mindig minden kiderül, ami megismerhető. Mert amire az ember nagyon vágyik, az előbb-utóbb megvalósul. Csak éppen tudni kell helyesen vágyani. A tulajdonosok azóta is többször változtak. A növényeknek és az állatoknak csak a nemzedékei. Történetük első megfogalmazására 2000-ben került sor.² Rövid tények és események halmaza volt csupán. Csak nyomokban tartalmazta, mit is lehetne igazából látni. Mint minden történetnek, időre volt szüksége, hogy kibontakozzék. És ha már kibontakozott, attól kezdve nem fog véget érni. De sohasem fog annyit tartalmazni, mint amennyit a kövek láttak.

---

¹ Hotel Majestic. *Élet és Irodalom*, 2011. 08. 12., vagy *Eszmélésem története*, Jelenkor, Budapest, 2023, 55–66.

² *Élet és Irodalom*, 2000. 10. 27.

Egy úrilány

Szeretet, Halál, Szerencse

„Az Úr, akié a jóshely Delphoiban, nem mond ki semmit, nem rejt el semmit, hanem jelez”
Hérakleitosz

„Wenn aber Das Blau ist ausgelöscht, das Einfältige, scheint Das Matte.
De ha kioltva a kékség, az együgyűség, ragyog a fakó”
Hölderlin

Szeretet, Halál és Szerencse alakítják a színdarab kórusát

Nyuszi arra ébred, hogy csikorog a kapu elé felszórt homok, pöfög, nagyokat durrog az Adler. Kiugrik az ágyból. Korán van. Előkászálódik a kocsiból Miki. Leguggol, úgy marad, nyög, a fenébe, morogja. Aztán Kati. És Loli, őt Manó meg a Miki együtt segítik ki. Óvatoskodva kirángatják. János felhajtja a motorházte-tőt, gyanúsán füstöl az egész hóbelevanc. Motor, vagy mi van ott. Lecsapja, le-gyint, kissé sokan voltak benned, közli az autóval vigyorogva, úgy, hogy csak Nyuszi hallja. Lonci persze nem jött.

Már megint.

Miki a Loli férje. Loli szép. Tizenkilenc. Káromkodik, nevet, basszamegez az orra alatt, mutatja, hogy elzsibbadt mindene. A csinos kartonruháját simítgatja, közben előretolja a mellét, mintha lenne ott komolyabb közönség Manó bácsin meg a Jánoson kívül. Tökéletes a melle. Tökéletesen néz ki. Nyuszi nyakába ug-rik. Nyuszi, sikítja, hosszú í, Nyusz', mekkora lettél!

Mekkora, gondolja Nyuszi.

Kati is a nyakába ugrik. Szótlanul. Kati Loli nővére, öt vagy hat évvel idősebb nála. Csúnya.

Csúnyus, mondja róla Manó, aki a lányok nagybátyja.

De aranyos, teszi mindig hozzá.

Mindig, az túlzás, Nyuszi hallotta egyszer, ahogy az apja mondja ezt az any-jának, azóta újra meg újra hallja az apja hangján a mondatot, ha meglátja Katit. És ettől összeszorul a szíve. (29) Mindenesetre ettől hirtelen *élet* keletkezik. Kö-rülbelül így keletkezett az élet; semmi, nulla, káosz, sivárság, ebből a semmiből pedig egycsapásra valami *valami*. Legalábbis Nyuszi így éli meg. A Lolcsi miatt?

Lolcsi dühödt életkedve miatt?

Szóval Nyuszi kénytelen látni, kénytelen-kelletlen látja, és egyre inkább, mint kígyókról a vedlett bőr, lejön róla ez a kénytelenség, hogy Loli, ez a hirtelen tá-madt szél, egycsapásra, elsöpör mindent! Először is, az ő szplínjét.

Egyszer csak elkezd nem-unatkozni. És azt veszi észre, hogy a többieket is

– *hogyan mondjam* –

elragadja a forgószélszerűség. Tyúkok!, sivítja Loli.
 Eper, de mennyi!
 Mennyi tyúk van itt!
 Csak három?
 Ketté fogok vágni egy gilisztát!
 Baszki, összerázott ez az autó!
 Hol a fürdőruhám, Kat', nem láttad? Katóóó!
 Mi lesz az ebéd, Ilonkám!
 Mikor lesz az ebéd!
 Ez a Julcsi a Jánosnak az izéje?
 Mekkora tuskó ez a hogyhíjják, a János, állandóan a mellemet bámulja, hülye
 paraszt!
 Hú, szép hangja van ennek a haragnak, jársz misére, Nyuszkó? Pap milyen?
 Fiatal?
 Mit olvasol, Nyuszkó?
 Mit?
 Mi? Nana? Az mi! Nem megyünk le a partra? Menjünk már le a partra!
 Hol nyávog ez a nyomi kutya?
 Jó, akkor vonyít, nem mindegy neked?
 A kalapom tetszik?
 Jól áll rajtam ez?
 És ez?
 És ez?
 Fincsi Balaton-szaga van a Balatonnak!
 Bridzsezünk egyet ebéd után?
 És aztán, Nyuszikám, lemegyünk, ugye, a *társasághoz!* Kati, estefelé lenézünk
 a kioszkba!
 Ugye lesz süti is, *drága* Ilonka! Van itt valahol egy... cukrászda?
 Veszünk süteményt?
 Vegyünk valami olyan... Nincs?! Akkor mi van itt, ha még az sincs! Átugrok
 a Jánossal Füredre! És nevet.
 Nyuszi is vele nevet. Nagyon rövid idegenkedés a Lolilendülettől, aztán meg-
 adja magát. A sorsnak. Mennyi ember, gondolja, ahogy Lolit bámulja, pedig nem
mennyi, csak egy. Miki sűrög-forog, nem ért semmit semmiből, kényszeres vi-
 gyor, megy a felesége után. Vörös a feje. Ilona legyint, félmosoly, ott hagyja a *fia-
 talokat*. Manó bámulja az unokahúga mellét. János is bámulja Loli mellét. Julcsa
 dühödten pillog Jánosra, taszigálja, igyekszik úgy állni, hogy kitakarja előle Lolit.
 A madarak zajognak. A kutyák kussolnak. Minden megy magától. Vagy a fene
 tudja, mitől.

(29) (1951) Kati nem ment férjhez. Aki elvette volna, attól viszolygott,
 aki tetszett neki, az rá se nézett. *Bezzeg* a nővére! *Bezzeg* Lolcsi
 háromszor is férjhez ment – igaz, mindig ugyanahhoz, a tökfej Mikihez.
 Hozzáment, megcsalta, lelépett, elvált, akkor lelépett a pasas, akivel
 Loli megcsalta a férjét, mire Loli visszaédeskedte magát. Visszament
 Mikihez, az meg boldog volt, és így tovább, háromszor, ezen mindenki

jót mulatott. Három! Kivéve nyilván Mikit. Kati szerint *repes* a Miki. Kati szerelmes Mikibe, aki tökféj, de csinos, és igazi úriember, bár ez itt, eltakarítatlan romok közt, a kommunizmusban, inkább hátrány. Kati előtt nem hátrány, mert Kati nem a kommunizmusban él, hanem külön álomvilágban, ahol mindenki kellően csúnya, nála is csúnyább. De hogy lehet az egyik ennyire szép, a másik ilyen csúf, nem ugyanaz volt az apjuk? Nyuszi nézi Lolcsit meg Katit, szép és randa, idegesítő és aranyos, tetszik neki így, ahogy van. Jó ez a mindenféle. Limonádé is, pezsgő is.

A lányok lebillegnek a vízhez. Mikit otthon hagyják. Loli ráförmed, itt maradsz *Mikikém*, női program, csak mi megyünk, nincs mese.

Apelláta, somolyog Manó.

Borult az idő, Kati összehúzza magán a kabátkáját. Loli a parton látványos mozdulatokkal nekivetkőzik, két karjára úszógumit köt, belebújik a magukkal cipelt autógumibelsőbe, nagyokat sikoltva derékig behatol a Balatonba. Pár lépés, megáll, visszafordul, diadalmasan körülnéz. Nincs közönség. Tisztes távorról négy-öt bámészkodó parasztyerek. Kati és Nyuszi a homokban ülnek, cigarettáznak, nem foglalkoznak Lolival. Ezt Loli unja.

Így unalmas.

Nem tud úszni.

Beleguggol nyakig, csinál két mellúszótempót, ahogy látta, fröcsköl maga körül, hátha a lányok odafigyelnek rá.

Vagy bárki.

Kilábal, a nővére mellé ül. Fázol, kérdezi tőle. Kati fázik, Loli nevet rajta. Nyuszi nézi Katit. (30)

Kati Nyuszira pillant.

Van, aki egyből megérzi, ha nézik, és Kati megérzi. Mindent megérez, csordultig van érzéssel. Mosolyog, ilyenkor a legcsúnyább, csupa ránc, látszik rajta, hogy hálás Nyuszinak, amiért az ránézett. Hogy nézi őt, ilyen *kedvesen*. És hosszan. Hogy milyen hosszan? Ha három másodpercig tart, az már szinte elviselhetetlenül hosszú. Nyuszi visszamosolyog Katira.

Ez nem volt így elhatározva, csak jött a semmiből, mint minden.

Belemész, kijössz, nem fázol, mondja Loli Katinak, aki átöleli a hűgát. Ölelik egymást, Loli közben azt figyeli, nem keletkezett-e mégis legalább valami nyamvadt nézőközönség. A parasztfiúk mintha közelebb merészkedtek volna. Hát ez nem sok. Van pár tehén. Nem sok.

(30) (1951) Nyuszi egyszerre csak nem hall semmit. Érzi, hogy most tényleg kiszalad a lába alól a talaj, meg kell kapaszkodnia valamiben. Egybemosódó zaj, senkit nem hall külön, látja, ahogy Kati rámered, hozzá beszél, és mintha a férje is hozzá beszélne, nem hallja őket. A kártyasztalnak támaszkodik.

Ez neki sem tetszik.

Az eleve nem, hogy nem érti, mit beszélnek, és az se, hogy csak úgy feláll, és kimegy a szobából. Miért megy ki!

Miért nem bírja ki! Muszáj felállnia az asztaltól. Nem nagyképűség-
ből csinálja.

Lassan mozog, amennyire csak lehet, lelassítja a mozdulatait. Ha
már megállítani nem képes. Megállni nem képes. Maga elé teszi a kár-
tyát, összecsucolja az imént egyetlen ügyes mozdulattal legyezőformára
széthúzott lapokat, hátralöki a székét, nem néz senkire, kimegy a szo-
bából. A konyhába. Az anyjához. Nem az anyjához, a konyhába megy,
de ott van az anyja. Mégse mehet a spájzba. Beülhetett volna a vécébe,
de az végkép...

Végképp borzalmas lenne.

Nézi Nyuszi az anyja. Frissen sült pogácsaillat van. Nyuszi nem
látja az anyját. Nézik egymást. Az egyik lát, a másik nem.

Zavar, gondolja Nyuszi. Zavarom, gondolja az anyja.

Gondolom én.

Nem zavarják egymást. Nyuszi a konyha falához tolja a hokedlit,
leül. Nem gyújt rá. Nézi az anyját, ahogy az pakol valamit. A pogácsá-
kat pakolja a tepsiből egy Zsolnay edénybe. Vagy mégis rágyújt?

Loli kilép a bódéból. A bódé arra szolgál, hogy a strandolók valahol átöltözhesse-
nek. Didereg. Széles mosoly. Látni, hogy fázik, az istennek se vallaná be. A pa-
rasztgyerekek eltűntek. Biztos kész már az ebéd, mondja Kati, aki valószínűleg a
legkevésbé éhes. A drága Ilona, teszi hozzá. Meg a Julcsi. Szegény Julcsi!

Miért volna szegény az a Julcsa, veti oda Loli, nem mintha különösen érde-
kelné a téma.

Szegény, válaszolja Kati.

Mert cseléd? Miért, muszáj, hogy legyenek cselédek, nem gondolod?

Kati nem válaszol.

Nyuszi nem tudja, mit szóljon ehhez. Politika, és az nem érdekli. (31)

Olyan komcsi bír lenni ez az én édes drága kis Katikám, mondja Loli Nyuszi-
nak, mindenkit meg bír sajnálni. (32) Ez olyan zsidós, nem? Azoknak nem jó
semmi! De hát az összes zsidó barátnéméknél van cselédlány! Meg jár a mosónő,
ezzel mi a baj?

Loli háborog.

Az egyiket a Fodor Mariéknál ugyanúgy hívják, mint a ti Julcsátokat! Julcsa!
Ha nem lenne a Julcsa, nem lenne ebéd, nem igaz? Vagy mi főznénk. Nyaraljak,
és közben főzök paprikás csirkét? Tulajdonképpen én bármikor sokkal jobb
paprikáscsirkét rittyentek bárkinél!

Nosza, mondja neki Nyuszi, de Loli úgy tesz, mintha nem hallaná.

(31) (1989) Nyuszi viszonya a politikához. Ahhoz, amit politikának
gondol. Ahhoz, hogy rendszerváltás. Viszonya ahhoz a szóhoz, hogy
politika. És rendszerváltás. Nincs viszonya a rendszerváltáshoz. Ha
valaki politizálni kezd a *környéken*, akkor nem figyel oda. Próbál nem
figyelni. Feláll, kimegy a szobából. Ha meghallja azt a szót, hogy rend-
szerváltás, elmegy onnan. Nem megy sehová, csak nem vesz tudomást.
Van olyan, hogy

például ezt a mondatot a szerző úgy kezdte leírni, hogy fogalma se volt arról, mi lesz a vége

vannak olyanok, akik hallják ugyan, amit hallanak, de nem hallják meg.

Rendszer.

Ez volna a rendszer? Nyuszi fia nemigen tudja elképzelni, hogy az anyjától hallja ezt a szót.

(32) (1972) Rudaslászló, novhétter, marksztér. Kitért a kommunizmus. Végképp. A rózsaferencre nyíltak az ablakok. Bokányi Dezső! Ezek a szavak nem hangoztak el. Nem mondták volna ki, semmi pénzért. Hogy akkor miről volt szó, és miket mondtak ki? Pénzért nyilván kimondanák, mert pénzük végképp nincs. Grízes tészta ezüst eszcájggal, mákos tészta, gulyásleves, hét végén rántotthús. Csütörtökönként bridzsparti, van szürkebarát és sajtos pogácsa, Ilona süti. Előtte úgynevezett politizálnak. Komcsizás, meg hogy zsidók így, zsidók úgy. Szanzadu, ez Lolcsi hangja, olyan lassan mondja, mintha halálosan unná az egészet. A kártyázást, Mikit, a férjét, Katit, a nővérét, mindent. Lolcsi tavaly lelépett a zsidó-kommunista főnökével, és amikor az lelépett a Lolcsiról, Miki megint elvette.

Az mi! Ülnek egy pokrócon, száradnak. Kihoztak magukkal egy lópokrócot, lepedőt terítenek rá, hogy ne szúrjon. Így is szúr. Loli az állával Nyuszi szatyra felé bök, mi az! Nyuszi is bök, mi mi, kérdez vissza, úgy tesz, mintha nem tudná, mire bökdös a Lolcsi. Az!

Félig kilóg a szatyorból a Nana.

Nana, mondja Nyuszi, miután kivárja a kellő ütemet. Ahogy a tenisznél.

Nana, ismétli meg Loli, és látod, hogy fogalma sincs, mi az. Kérdés nélkül kiveszi a könyvet a szatyorból. Nana, olvassa a borítót. Milyen?

Mit tudom én, válaszol Nyuszi higgadtan, és tényleg nem tudja. Basznak benne.

Micsoda?!

Mindenki baszni akar. Legalábbis a férfiak. Azok mindenáron baszni akarnak, a nők meg ezzel szórakoznak.

Mivel!

Nem kurvák, csak így... szórakoznak. Tudod, mint a prostik a Magyar utcában. (33) Meg még mit tudom én, hol. És elhallgat. Nézi az aranyhidat a víztükroön.

Loli nézi Nyuszit.

Mindenki néz valamit. A Miki nem, ő

legyen az, hogy

elaludt. Félig lelóg a lópokrócraól.

(33) (1972) A Rózsában voltak nyilvánosházak.

Több is.

Kupleráj!

Ja, kupik, persze, itt, az ablakunkkal szemben, a másik oldalon, meséltem már! Azóta lebontották azt a házat. Bordély volt, na, és a Maci néni ott dolgozott. Maci!

Emlékszel a Macira, nem?, az a kövér nyanya, itt lakott, a harmadikon, a folyosó végén, ahol a cselédlépcső kezdődik. Pongyolában mászkált a folyosón. Áttotyogtál hozzá, attól mindig elolvadt, te voltál a kedvence, mindig kent neked lekváros kenyeret. Meg a Rózsika a földszinten, tudod, ő is ott dolgozott, amíg negyvenkilencben be nem zárták az intézményt a komcsik. Maci, Rózszi. De *milyen* Rózszi!

Valamilyen Rózszi.

Prostik, nagy szívvel. Maci megy lefelé a harmadikról, és az első emeleten kikukkant, nincs-e ott valahol a másik, a Rózszi, mert nem akart összefutni vele. Nem álltak szóba egymással. A Vértessyné meg a Somlóné se, ők végképp nem. Egyik sem, végképp, semmi. Vértessy néni elsárgult csipkekesztyűi, meg Somlóné apró, világosbarna kalapkája. A retikülje, amit úgy szorított mindig magához, mintha az összes vagyónát abban hordozná. Ha összefutottak, elfordultak egymástól. De nem futottak össze, mert hát miért futnának össze, megoldják. Ezt.

Jó, és akkor *levísi* őket, határozza el a Nyuszi. Szerencsétlen Miki, mit fog szólni azokhoz a fiúkhöz! A hülyegyerekekhez! Kiveszi a legjobb nyári ruháját a szekrényből. Ez jó lesz. Azonnal visszaakasztja. Bevágja a szekrényajtót, kifut a kertbe.

De miért futott ki a kertbe!

Visszamegy, fölveszi a ruhát. Megfordul a tengelye körül. Forog egyet-kettőt, nézi magát a tükörben. Nézi a ruháját. Nézi a tükröt. Dühös magára. Mi a jóistent nézelődök itt!

Most épp.

Még jó, hogy nem látja senki. Becsukja az ajtót, elé tol egy széket, így próbálgat. Próbál nem grimaszolni. Grimaszol. Hallja a Lolit, ahogy támadó hangfekvésben beszél, Miki védekezik. Jó lesz ez, mondja még egyszer magának, pedig látja, hogy a *legjobb* sem valami jó.

Nyuszi unatkozik. Eleve unja. Nem vészesen, de unja. Kati élvezi, Miki ideges, mérgelődik, Loli akaratoskodik, aztán ő az, aki véget vet a játéknak, mert izgatja a helyzetet. Hogy itt mi megy. Ügyesen ki van pingálva, hosszú parfümcsíkot húz maga után. Nyuszi öklendezik ettől a szagtól, de aztán tudomásul veszi a szervezete, és végül is tetszik neki, *ahogy* a Loli *van*. (34) Loli a szeme sarkából nézegeti Nyuszit, akiből, pontosan látja, hirtelen tökéletes kis nő lett, és akármennyire is meg van elégedve magával, nem tudja előre eldönteni, hogy irigykedjen-e rá, vagy

mi az irigykedés ellentéte!

Kicsit azért inkább *előre* irigykedik, és mikor a kioszkhoz érkeznek, és látja a nyüzsgést, akkor végképp. És bosszankodni kezd magára, amiért olyan sokáig készülődött – a többiek vagy egy órát vártak rá. Néhány perc múlva aztán már mindent tökéletesnek talál, mert a fiúk egyből megszállják, Nyuszinak épp csak bemutatnia kell őket.

Lolit és Katit.

Ó Kati, a kuzinom. Ó pedig Loli!

Miki, akinek ez így kemény dió, vesz a söntésnél egy üveg bort, leül a padra. Szép lassan megissza az egészet.

Megkínál vele egy-két szerencsétlennek tűnő fiatalembert.

Bámul egy lányt, akinek éppen olyan szép melle van, mint a feleségének.

Vagy még szebb?

Kati óvatosan kisomfordál a kerthelyiség kapuján, és indul hazafelé. Összehúzza magán a kardigánját, pedig elég meleg van. Int Nyuszinak, de az nem veszi észre. Kutya sem figyel rá, nem kellett volna óvatoskodnia. Nincs is ott kutya. Fölteszi a szemüvegét, hogy hasra ne essen egy keréknyomban.

(34) (1956) Igen, parfümbűz. A parfüm bűze, idegen parfümök szaga. Nyuszi idegen szagot érez a férje zakóján. De muszáj szagolgatni egy zakót, nem volna jó helyett egy alapos nátha? Megérzi a férje ruhadarabján egy idegen nő szagát, ezzel mi a fenét lehet elérni. *Kiborul, és beszállítják, ezzel majd kell kezdenie valamit.*

Egy életen keresztül.

Kijön a mentő, vagy mi. Orvos, ápoló. Fogdmegek. Felfordulás. Injekciót kap, lenyugszik, szépen lefognak, szépen ráadnak egy valami *ruházatot*, ami végképp lefogja. Hogy ne mocorogjon. Hánykolódjon. Áll a menet az utca közepén, elállja a forgalmat. Szépen el lesz szállítva a Nyuszi – de hová? Szép szállítás. Minden szép. Látják a gyerekek, hogy szállítják a szép anyukájukat, aki nem kiabál, mert nem. A gyerekek miatt? Vagy mert minden maradjon minden *szép*? Elfelejtett volna kiabálni? Kiabál, de mindenki süket?

Loli és Mária méregeti egymást. A méregetés úgy megy, hogy hol az egyik figyeli a másikat, hol fordítva, és ha véletlenül összeakad a tekintetük, mintha zsinóron rántanák, mindketten félrekapják a fejüket. Nyuszi, ahogy észreveszi ezt a játékot, önkéntelenül felnevet. És látja, ahogy Mária egyszer csak odalép Lolihoz. Mária, mondja Lolinak, és nyújtja a kezét. Loli, mondja Loli mosolyogva. Tökéletes mozdulatok. Ezt nem lehet tanulni. Csak beleszületni. Szépek, állapítja meg róluk Nyuszi, de semmi irigység nincs benne. Drágám, mondja Mária édeskés hangon, *sokat* mesélt rólad az én Loncikám, *rettentően* örülök! Meg a Nyuszkó is, teszi hozzá, mert észreveszi, hogy Nyuszi leplezetlenül bámulja őket.

Loli, Kati, Nyuszi billegnek a kiosk egyik padján. A pad hosszú és imbolyog. Miki is odaül, félsóderesen, kissé kiszorítva, igyekszik kiegyensúlyozni a kiegyensúlyozhatatlant. Hogy a Lolcsi véletlenül le ne pottyanjon! *Agyon* fognak csípni a szúnyogok, mondja Loli, olyan

kényeskedő

hangon, fölöslegesen hangosan, hogy az odasereglett fiatalurak is hallják. *Halálra* csípnek! Felhúzza maga mellé a lábát, megvakarja a térdét, engedi, hogy a szoknyája a combja közepéig csússzon. Fehér a combja. Mindenki a combját bámulja. Kivéve a hülye Pistát, az úgy tesz, mintha Loli ott se volna,

ügyet sem vet rá.

A hóna alatt két nagy darab kenyeret, az egyiket Nyuszi elé teszi. Helyi sütés, most készült, meleg a belseje, ropog a sötétbarnára sült héja. Int a csaposnak, aki odapattan, hoz egy tányérban sót és pirospaprikát. Fölszeleteli a kenyeret egy hatalmas késsel, pattog a morzsa. Nyuszi a mutatóujjára ragaszt egy Nagy-Magyarország alakú morzsát.

Finom.

Pista átül a másik asztalhoz.

Loli bosszankodik.

Nincsenek is szünyogok, mondja Nyuszi Lolinak, de az másvalamivel foglalkozik. Bezzeg lepkék vannak – ezt már nem a Lolinak mondja, csak magának. Elhessint egy éjjeli lepkét. Undorodik a lepkéktől. Látja, hogy *Bordenave*, a kis vörös, mintha őt akarná utánozni, a morzsa közé nyomja az ujját, és lenyalja róla, ami rátapadt. Még egyszer. Nem is néz oda, Lolit nézi. Kiissza a poharából a pezsgőt. Nyuszi lekapar a könyökéről egy kis darab vart,

két hete tenisz közben elcsúszott, lehorzsolta az alkarját,

és a morzsa közé pöcköli. Nézi, ahogy *Bordenave* akkurátusan a tenyerébe söpri a maradék morzsát, és az egészet a szájába tömi. Ne!, mondja maga elé Nyuszi, de nem csinál semmit. Ásít egyet. Mitől ásít, nem is álmos!

Hanem?

Nézi a többieket. Beszélgetnek, gondolja. Így kell beszélgetni! Kellemesen. Úgy kell, ahogy mások csinálják. Nem olyan vadul, mint ő. Nem hallja, csak látja, *kellemesen beszélgetnek egymással*, és megborzong ettől, mint a jeges vizet öntötték volna a nyakába. Annyira hazugnak érzi az egészet, hogy muszáj fölállnia. Lesétál a vízhez.

Sötét.

Visszamegy kellemesékhez.

Elementek.

Nyuszi szobája, ahol délután a Loli nagy gondosan kikészítette magát, kiszéltethetetlenül kölni szagú.

Elmennek, itt hagyták. Nem is férne be az autóba, kész csoda, hogy öten valahogy bepréselődnek. Elöl Manó, hátul középen a Miki gyerek, mellette kétoldalt a lányok. Te akkora nagydarab vagy, Miki fiam, nem ülsz előre, kérdezi tőle Manó, de Mikinek esze ágában sincs elülni a neje mellől. Amúgy is, este vagy fél óráig eltűnt Loli a gyér lampionfényben, hiába kereste, mikor meg előkerült, indignáltan odavetette neki, hogy csak itt volt – és a mosdó felé intett.

Itt, te tökfefj, nem látod?!

De hát Miki nem látta. Szegény Miki, gondolja Nyuszi.

Loli, gondolja, és elneveti magát.

Katika, gondolja mosolyogva. Kis árvám! És elhatározza, hogy ha megint otthon lesz végre-valahára, ha Budán lesz, megkeresi.

Szerintünk megkereste?

A hét eleje. Sivatang. Olyan a csend, mintha a víz alá dugta volna a fejét. Mint amikor a víz alatt úszik. Hat nap sivatang szombatig. Az apja megígérte, hogy lehozza magával a Loncit, biztos lehozza.

Mindenképp.

Eldönteni valamit, az Nyuszinak igazi munka. Eldönti, meggondolja. Indul a partra. Le akar menni *egyenesen* a Balatonhoz, és egyszer csak minden ok nélkül, anélkül, hogy előtte eszébe jutott volna, befordul egy mellékutcába. Éjszaka közepén felriadva kiugrik az ágyból, felveszi a kissé még nedves fürdőruháját, előkeresi az anyja flanelköpenyét, a biciklit kitolja a kertkapun, teljes erővel lekerekezik a partra, és belefut a langyos vízbe. Ez annak számít?

Nyuszi lebiciklizik a partra, és

beleveti magát,

belemegy a tóba. Nem fog lejönni, esze ágában sincs, mondja maga elé Nyuszi, és látja a nővérét, ahogy nevetve rázza a fejét. Hajnalodik, hűvös a levegő. A víz alá bukik, addig úszik így, amíg bírja. A víz meleg, legalábbis melegnek érzi. Áll a levegő. Minden áll.

Még jó, hogy nem indul meg ez a *minden* visszafelé.

Nyuszi befelé úszik, a Balaton közepe felé. Észreveszi, hogy sokkal beljebb, mint szokott. Nem gondol semmire. Nem gondolja, csak bevillan neki. Forduljon vissza? Élvezi, nem fáradt, nem fázik, nem nyelt sok vizet, elég jó úszó. Csöppet sem fáradt, élvezi, tiszta erővel tempózik befelé. Megáll, a hátára fordul, úgy krallozik tovább. Aztán abbahagyja.

Hirtelen úgy érzi, olyan, mintha mély álomból ébredne.

Megfordul. Nem látja a partot. Elzsibbadt mindene. Úszni kezd kifelé. Amerre úgy véli, hogy arra van a kifelé. Ez nagyon sokáig tart. Elaludt közben? Egyszer aztán beüti a térdét a talajba. Feltérdel. Alig tud felállni. Ahogy kiér a szárazra, végigfekszik a homokon. Most nem alszik el.

Mintha nem

*mintha nem lenne fölöttünk tető
a falak hidegek
s hogy megint nyakunkon a tél
az az érzésünk hogy nincs semmink
csupán a múlt vigasztalása*

*a gyerek örült a szénszüneteknek
s ha csúszkálhatott a jégen a hazafelé úton
de mindez nagyon régen volt*

*hajnali fél négy s még mindig nem alszunk
csak mint annyiszor máskor
megy most is a lemez maradni vagy menni
mintha nem akarnánk tudni
végül is mi lesz a vége*

Sokféle időt

*ma már nem indul több hajó
az éj mindent eltorlaszol
és torkunkon akad a szó*

*egyre gyorsabban közeleg
az ősz de mit gondolsz fog még
játszani velem és veled*

*sokféle időt hurcolunk
s hogy eltévedt sirály rikolt
most volnánk igazán magunk?*

Ahol a

*az éjszaka valahogy mindennek ellenáll
úgy tartják csak ismeretlen szó
idegen madár szava rendíti meg*

*az álmok ajtaját nyári kősvatag szele
csapkodja sivatagé ahol
a mítoszok szerint szobrok álltak egykor*

*ilyen is tud lenni az éjszaka
s a táj nyugtalan mondatai most kénytelenek
igazán egymásba kapaszkodni*

Azt mondja

*éjszakák törmelékeit kerülgetve türelmesen
ahogy elképzelek egy sétát
tudnánk-e még mondani bármit is*

*és volna-e szó egyáltalán amit még
ki is akarnánk mondani mert nem vártunk semmit
s már nem is várunk semmire*

*azt mondja a gyerek hogy arra a helyre szeretne
visszamenni ahol még nem is volt
és én is ezt akarnám de nagyon*

Egyedül csak

*mintha napviharok szele fodrozná
az évszakot a lángba borult
s az ideges madaraktól hangos késő délutánokat*

*s mindezt lélegzetelállító szirtfalak
s még soha ki nem mondott
szavak emlékével*

*öregszem s időnként azt gondolom
lassan már semmire sem leszek képes
egyedül csak rád gondolni*

Szervraktár

Részletek egy készülő kötetből

„elsorolja
testének
kimeríthetetlen gazdagságát

a máj kopár hegyeit
az étkek fehér szurdokait
a tüdőök zúgó ereit
az izmok édes halmait
az epe és vér tavait s hullámzásait
a csontok hideg szelét
az emlékezet sója felett”

(Zbigniew Herbert: *Apollo és Marsyas*, ford. Weöres Sándor)

Bevezetés: 1,1-3

1¹ Ezek annak a könyvnek az igéi, melyet
László, Lőrinc fia – ő Dénesnek volt a fia,
ő meg Dánielnek volt a fia, ő meg Ferencnek
volt a fia, ő meg Mihálynak volt a fia – sugal-
mazott² a halála utáni esztendőben fiának,
II. Lászlónak itt, Székelyföldön, az Olt vize
mellett,³ Mindszent havának hetedik napján,
abban az időben, amikor még javában dúlt
az orosz–ukrán háború.

Fehér küszöb: 53,1-6

53¹ Bizony, fiacskám, se velőscsont, se manna,
se ambrózia nem szerepel az égi menüen, sőt,
menü sincs,² sokadszorra mondom már, hogy
szinte semmi nem úgy van itt, ahogy otthon
elképzeltük,³ hogy ti. átlépve „a halál fehérre
meszelt küszöbét” ezzel meg ezzel találja szembe
magát a lélek, méghogy „fehér küszöb”!, semmi-
féle küszöböt nem láttam erre felé, nemhogy
fehéret,⁵ még szerencse, hogy költő írta ezt a
küszöbösdit, nekik pedig mindent megbocsátunk,
⁶ neked is megbocsátottam mindent – már
jóval azelőtt, hogy verseket írtál volna, joggal
várhatom el tehát, hogy te is megbocsáss nekem.

Síralmas boldogság: 54,1-5

54 ¹ Például azért az istenes pofonért, amit
kölyökkorodban kaptál tőlem, amikor véletlenül
bezártál az istállóba, ² látom a szemem sarkából,
hogy az Úr fintorog ettől az istenes jelzőtől,
³ úgy kell neki!, protestált volna hangosabban,
amikor a földiek az Ő nevével takaróztak,
⁴ akkor, kölyökkorodban, nem kérhettem bocsá-
natot, különben is először és utoljára emeltem
kezet az én kis kedvencemre, ⁵ meg is jegyezted
örökre, hogy az élet már csak ilyen „síralmas
boldogság”, ahogy egy másik költő mondta...

All inclusive I.: 55,1-3

55 ¹ S hadd tegyem hozzá gyorsan, hogy nemcsak
az élet síralmas boldogság, hanem a halál is az:
² semmire nincs gondja az embernek, afféle all
inclusive ellátás az egész ittlétünk, az idők vége-
zetéig, ³ kár, hogy pokolian tudsz hiányozni,
fiam.

All inclusive II.: 56,1-8

56 ¹ S mielőtt megkérdéznéd, máris sorolom,
hogy mi mindent tartalmaz ez az égi all inclusive
csomag, ² személyre szabottan, nyilván, mert mi
közöm neked ahhoz például, hogy Johann
Sebastian Bach miket komponál?! Szóval:

³ csend van ugyan a végtelen
hosszú Kurta utcában, de
kakaskukorékolással,
tehénbögéssel,
lónyertéssel tarkított

hangos csend;

⁴ örök ősz van ugyan, de mégis
egyfolytában rügyeznek a fák;

⁵ örök alkonyat van ugyan, de
ne tudd meg, milyen diszkréten
ragyog be mindent az Úr arca;

⁶ satöbbi, satöbbi –

⁷ mindezekből lesz majd részed neked is, de ahogy
mondtam volt: ne kapkodd el a dolgot – ⁸ hidd el,
nélküled is kibírom itt valahogy...

A legszebb költemény: 57,1-8

57 ¹ S addig is, míg újra találkoznánk, próbáld te is
élni az életet valahogy, ² ebben a fejezetben

eredetileg a földet akartam dicsérni, hogy meggyőzzelek: tényleg nem érdemes kapkodni,³ aztán rájöttem, hogy hiába dadogok neked órák óta a mennyországról, tulajdonképpen mindvégig a földet dicsértem,⁴ persze, hol van ez az én bő lére eresztett himnuszom a teremtéshez képest! –⁵ „siralmas boldogság” ide vagy oda: ennél szebb költemény még nem íródott,⁶ s milyen jó, hogy mi is ronthatunk-javíthatunk rajta!,⁷ micsoda kézirat, uramisten!,⁸ már csak azt kéne kilobbizni az Úrnál, hogy a legszebb költemény végére ne kerüljön pont soha.

Férfi az albérletben

*Egy összkomfortos dobozban élek,
összezárva önmagammal. Lakó-
telep, járda, huzatos házközök.
A néha pontosan, néha pontatlanul érkező
napszakokban a fény útját figyelem,
a falon, plafonon vándorló sávokat.
Magamban beszélek. Ezért is indokolt
az egyes szám első személy.
Mintha lenne a magánynak is poétikája.
A folyosót egyenlő közökre osztja a járólap.
Színe bordó. Elfogadom. Mint ahogy azt is,
hogy 52 éves vagyok. Férfi az albérletben.
Ha kívülről nézek erre a férfirra: már semmire sem vár,
minden megtörtént vele. Most annak jött el az ideje,
hogy lebontsa és újra felépítse az arcát.*

*Lebontom és felépítem az arcomat.
Lehántom róla a régit, a használhatatlant.
A hazugság rétegeit. Tenyérynyi helyen
pereg a diszperzit a fürdőszobában.
Talán a penész miatt.
És ezt a folyamatot már nem lehet megállítani.*

*Öt cserepes virágot gondozok a lakásban.
Öntözöm őket. Túlöntözöm.
Megint magamat bántom: sose öntözök túl.
Rossz beidegződés, önlefokozás.*

*Férfi az albérletben.
Nálam az éjszaka nem az alvás ideje.
Miközben álmatlanul forgolódom,
újrarendezem az úgynevezett emlékeimet.
Hátha egyszer sikerül kiraknom a puzzle-t,
egyelőre csak a darabok ismerős káosza.
Annyit mindenesetre megállapíthatok:
a gyógyteák nem úgy gyógyítanak,
ahogy én azt valaha reméltem.
Hiába kamilla, hársfa, orvosi citromfű.
Minden csésze alján marad egy kis betegség.*

*Furcsa hangulata van
ennek a „férfi az albérletben”-nek.
Tömbszerű, kocsonyás zselé.
Egy rúd parizerré állt össze az idő.
Véget nem érő nyálkás alagút.*

*Ebben az összkomfortos egyedüllétben élek,
magammal összezárva.
Lakótelep. Kint járdák, bent örvénylő szobák.
A pontatlanul érkező napszakokban
a fény útját figyelem,
a bizonytalanul vándorló sávokat,
falakon, lassan omladozó felületeken.*

Egy cigarettaszünet előzményei

*Ő meghalt. Ő meghalt. Ő megölte magát.
 Ő meghalt. Ő megölte magát.
 Őrá így találtak. Az ő halálhírét itt tudtam meg.
 Ő meghalt. És ő is meghalt. Ő is.
 Ha a vers értelmezéséről lenne szó, ennyiből
 egy közepesen felkészült bölcsészhallgató
 már megállapítaná, hogy a mű bizonyára
 a halálról, a gyászról szól. Jellege, melyben
 felsorolásszinten szerepelnek a halottak,
 neveiktől és főbb jellemzőiktől megfosztva,
 nagy eséllyel a halálozások értelmetlen,
 sűrűn jelentkező és groteszk egymásutánosságát
 hivatott talán jelképezni, kapálózna a négyesért.
 Említené esetleg a danse macabre hatását, de
 végül a versnek szimbolikus tömegsírként való
 értelmezéséért kapná az ötöst, valamint mert
 már későre járna és a tanár már legalább egy
 órája rá szeretne gyűjtani. Nem is hagyná
 így neki ebben az elképzelt helyzetben, hogy
 a műnek esetleges életrajzi háttérére terelje
 a szót, melyről amúgy se tud semmit, csak
 nem bírná megállni, hogy azt ne tippelje, a
 szerzőt, személyes életében, bizonyára sok
 ilyen veszteség érte – még jó, hogy ezt már
 nincs alkalma hozzáfűzni, ez által megúsza
 a mégis-négyesre-visszarontást. És tényleg,
 ő is meghalt, valamint ő is. Fejfák, morbid
 átugrandók a telefonszámok jegyzékében,
 megannyi már meg nem írható levél. Neki,
 például, aki szintén meghalt. Ő is, ő is, ő is.
 Felsőhajt hát az életrajzi alak a versbeszélőből,
 még csak harminchat éves, reklamálja az
 üres szobának, neki még nem kéne legyen
 ennyi halottja. Elnehézuil az életrajzi szerző,
 személyes életében, tompuló gondolkodásában,
 folyóást-jegelt érzelmeiben. S keményedik,
 edződik, mind szentelenebb, cinikusabb lesz –
 képzelet a versben képzelt hallgató, ötöst*

*kapott, megkönnyebbül, el is tervezi, hogy
tán még beadandó dolgozatot is ír A vers mint
tömegsír – verses emlékhely-szimbolizációk
címen. Kimegy, rágyújt ő is, épp mint egy
perccel előtte a melléképzelt oktató és mint
az ő képzeletében az életrajzi szerző. Majd
kicsit elmerengenek, a téma okán, mind ez
az összes elképzelt alak. S most rágyújtva,
merengve, a téma okán, akarva-akaratlan
hallottaikra gondolnak. Hogy ő így, ő úgy.
Vele ez történt, vele az végzett. Ez a halálhír
ekkor, eközben, itt érte őket. Biztos ez a vers
is valahogy így születhetett, jut eszükbe,
míg, félig már másra gondolva, szórakozott
rutinmozdulattal elnyomják a csikket.*

A gyerek jól van

*A gyerek jól van.
Mostanában sokat rajzol
dínókat és fossziliákat
filctollal, aprólékosan.
Érdeklí az evolúció,
elbűvölík az őskövületek,
de az élöket
szerinte Isten teremtette.
Figurái meztelenek és kopaszok,
nincs orruk, három ujjal esznek.
A lap felső csücskébe jutásukért
szélmalomharcot
vívnek.*

*Ha kérdezed,
a gyerek jól van,
reménytelen
lefárasztani játszótéren,
sportpályán
az iskolás lányokat nézi,
kitartóan
próbálkozom,
folyton dicsérem,
mégis kételkedik magában,
ha nem sikerül elsőre nyernie kártyában,
memoriban.*

*Ha kérdezed,
a gyerek jól van,
nem szereti a divatos meséket.
Az Elátkozott malmot kívülről fújja,
de senki sem ismerte meg,
amikor Vitéz Lászlónak öltözött farsangkor.*

*Ha kérdezed,
a gyerek jól van,
múltkor három cipőfűzőt összekötözött
és elkésti valahonnan.
Ő a leggyorsabb futó a Csillag csoportban,*

*de nem hajlandó focira járni,
mert elvették tőle a labdát egy meccsen.
Régebben sírt, ha fellökte valaki,
most már meg se nyekken,
gondolkodás nélkül visszaiit,
de sosem kezd verekedést.*

*Ha kérdezed,
a gyerek jól van,
rengeteget kacag, jó a humora,
a szerepjátékokból sosem fogy ki,
bosszantja, ha agresszív állatfigura
győz a dokumentumfilmben.
Óvodába azóta is
a Svábhegyre jár,
egyháziba, nem magánba
(szemben azzal, amit az ügyvéded állított).*

*Ha kérdeznéd,
a gyerek jól van,
a buszon idegeneknek
meséli el az életét,
hosszan és választékosan.
Ha téged hoz szóba valaki véletlenül,
konokul hallgat
(a családban csak álneveid vannak),
süketet játszik, dúdol,
óriáspókokról kezd beszélni, vagy elvicceli,
mint egy felnőtt.*

*A gyerek jól van.
Néha vannak dühkitörései.
Ha érdeklődnek, miért,
dackorszak, fáradtság, éhség,
csak hiszti,
óvodai szorongás, meg szenzoros, igen,
ADHD, biztos, meg hiperaktív,
nem lehet lefárasztani játszótéren, satöbbi
(szerencse, napközben mennyi szó áll
egy anya rendelkezésére,
este, alvás helyett büntudat gyötri).*

*Ha kérdezed,
a gyerek jól van,
tanítom bocsánatot kérni,
meg arra, hogy aki szeret, az nem bánt.*

*A gyerek jól van,
esténként szívesen mesélek neki,
szívesebben, mint hogy a múlttal
vitatkozzam, emlékekkel,
levelekből és álmokból kiszóló hangokkal.
Igyekszem kettő helyett szeretni.
Kevés a bizonyosság, sok a mi lett volna
ha*

*kérdeznéd,
a gyerek jól van.
Nem mozog még egyik tejfoga
sem, és nem
pörög az R betűje.
David Attenborough a példaképe.*

*Ha kérdeznéd,
a gyerek jól van,
ezekkel együtt és ezek ellenére,
és „ha a gyerek jól van, jól van az anyja is”,
ha kérdeznéd,
ezekkel együtt és ezek ellenére,
a gyerek, persze,
jól van.
Úszni jár,
hamarosan atletizálni,
elkezd a zongorát.
Ha kérdeznéd, még annyi,
jövőre nem megy iskolába.
Így csak később teszi fel a kérdést,
amire helyetted
én sosem fogok neki választ adni.*

Világégés

I

A szavak úgy hullnak vissza ránk, mint fejünk fölé dobott kések és pengék, melyek a nehézkedés törvényének engedelmessé esnek ég felé emelt arcunkra, megsebezve azt.

A leírt, kimondott szó, amely kudarcainkra emlékeztet, megsebez. Ebben a sebzettségben élünk évezredek óta. Bármily pontosan is mérjük fel a bennünk és a világban zajló történések folyamatait, utólag mindig azon kapjuk magunkat, hogy tévedtünk. A szándékot rendre megcsúfolja valami. Tévedtünk abban is, hogy ellenállhatunk a romboló erőknek. Be kell vallanunk, hogy nem tudtunk ellenállni.

Már nem emeljük az arcunkat az ég felé. Hogyan is emelhetnénk? Falnak dőlt testünk híven mutatja, hová jutottunk.

A történetnek van kezdete. Mindennek van kezdete. A Semminek és a Végnek is van kezdete.

Valahol és valamikor elkezdődött. Valamikor el kellett kezdődnie. Ha nem így lett volna, akkor most nem lennénk itt.

Tehetlenség. Testünk pozíciója mindent elárul: nekidőlt test a falnak, valaki arrébb lökte, vagy saját tehetetlenségének engedelmessé mozdult el támaszt keresve. Agyag, szobor, emberszerű agyag. Agyagember. Sárból lett ember. Hiába tapasztottak bele valamikor lelket, az kétségbeesésében kiégett, elégett. Vagy a lélek is sárból lett? Sárból égették ki? Nem bír a saját tűzével? Tűz a tűzben.

A nem-organikus valami, bármi is legyen az, a kémiai-biológiai hatásoknak kitéve előbb-utóbb organikussá lesz, ha másban nem is, a végső elporlásban, amely előbb-utóbb humusszá válik. Az átalakulást ne fejlődésnek, hanem más-ként-levésként képzeljük el. Az anyagi továbbra is anyagként működik: a benne zajló folyamatok képződéseként – millió és millió év alatt – egy ponton átfordul önmagáról való *tudás*ba is. A falevél is tudja, miképp kell a nap vagy éppen az árnyék felé fordulnia, hogy szabadon növekedjen.

Az anyag önmagáról való tudása. Folyamat a folyamaton belül: ezermillió év rétegződései.

A lélek hordozója a test. A finom szerkezet (test) a nálánál jóval finomabb állagú anyag (lélek) jelenlététől, saját kudarcának emlékeztetőjétől megroskad.

Nekidől a falnak.

A szöveg eredetileg a Seagull Books 2025/2026-os katalógusában jelent meg angolul, Otilie Mulzet fordításában. A fényképek készítője a neves indiai fotós és színházi szakember, Naveen Kishore, aki 1982-ben megalapította és azóta is vezeti a Seagull Books (London, New York, Calcutta) kiadót. Fotó: Nareen Kishore.

Nincs szava.

Ha élő-lélegző test volna, akkor még kevésbé volna szava.

Kezdet és végpont.

Karnyújtásnyira tőle őse, kinek öléből keletkezett élete. Ő ugyancsak agyagból (fából?) van. Hogyan? Igen: agyagból vagy fából. Ennél képtelenebb tényekkel is kénytelenek vagyunk együtt élni. Teremtődhet agyagból élet? Ne téveszsen meg bennünket az ősalak kinézete, ő is csak a rögzült idő egy formájának egyik változata. Az idő játszik velünk.

Ahonnán jött, titok, ahová tart, titok. Két titok összeadódva: többszörös talány.

A falnak dőlt alak nem demonstrál. Van, létezik saját valóságában. Állvány mögé kerülve és saját árnyékának támaszkodva nem lát és ért többet, mint árnyéka.

A két árnyalak közötti térbe helyezzük el magunkat. Nem képzelgünk, ott vagyunk. Ha nem ott lennénk, nem volnánk fogékonyak arra, amit látunk.

Fakeret mögött, egy állvány mögött, egy kiállítótér zugában (lehetne bárhol, de zug lesz, ez biztos, egy félreeső hely, rivalda és színpad nélkül) találunk rá történetünkre, végünkre, arra a valóságunkra, amik vagyunk.

Véletlen műve? Nem.

Félretették, félreállították? Nem.

Nincs direkt magyarázat. Ha megmagyarázzuk, mit látunk, mindent elrontunk.

Az első magyarázat amúgy is közhely volna (életerő és végső tehetetlenség együtt, az idő zsinórján, legyen emberember vagy agyagember, egyikben sem találja magát otthon, mindig másutt van, nem tud ott lenni, ahova, amibe vette-tett).

A második magyarázat (aki figyelte erre a képre, és rögzítette, az ember sorsára ismert rá) erőltetett.

A harmadik magyarázat ilyen-olyan műszavakkal hitelesíteni kurrens filozófiai-szellemi irányzatokat, antropológiával, poézissel cicomázva, hókuszpókusz.

A negyedik magyarázat képleírás volna egyes iskolák szempontrendszere szerint.

Ötödikként miért ne választhatnánk az alábbi?

Itassa át retinánkat a kép. Hagyjuk, hogy a kép észlelet nélküli érzetté váljon bennünk. Az észlelet-érzékelés kettőse közelében táncolunk azokban a pillanatokban is, amikor valami *revelálódik* bennünk. A misztikusok sem tiltják, hogy beszéljünk róla. Ilyenkor mi történik bennünk? Nem tudjuk, nem is akarjuk tudni, miközben egész valónkkal meg szeretnénk fejteni, hogy valójában mi is történik, mi a dinamikája, a természete a dolognak, miként megy végbe a pillanat, amikor a kép leválik az észlelési tartományt fenntartó-üzemeltető rendszerről és megüt: ez maga a reveláció, amin magányos óráinkban (vagy valakivel kettesben, ha éppen ilyenkor ér el a pillanat) megrendülünk. Megbabonáz a pillanat, ami nem leírható, hiába törekszünk most is ennek a feltárására, a folyamat leírására. A folyamat nem leírható. A pillanat bekövetkeztekor nem is az érzelmi tartományokat súrolja a bennünk lévő *valami*. A fordítottja történik. A kép kapja telibe a bennünk lévő valamit, nem mi. Már itt vagyunk, megérkeztünk, foglal-

mazásunkban már ott tartunk, hogy a kép közvetlenül a *legvalónkat* érinti, a lélek-kapcsolatos *szervünket*, amennyiben mondhatjuk azt, hogy szerv. Mondjuk rá. Valamiből táplálkozó és valamit tápláló organizmus.

Valamikor kitalálták a lélek szót, ezzel akarjuk a bennünk legtitokzatosabbat leírni, megmagyarázni.

A kitalálás pillanata teremtés volt. A *psziché* szó kitalálója teremtett, az *om* szó kitalálója teremtett. Előtte senki sem használta ezeket a kifejezéseket. Sok-sok millió évvel azelőtt azt sem tudta magáról az emberré válás pályájára állított természeti képződmény, hogy egyszer ő majd több lesz, mint amiből ki kell válnia, miközben tágabb és közvetlen környezetének a produktuma marad. Miből is gondolhatta volna, hogy a folyamatosan zajló öntudatosulás processzusának veszélyeivel egy idő után nem fog tudni megbirkózni?

Nem kellene kitalálnunk mostani helyzetünkre új hívószavakat?

A falnak dőlt lény legyőzetett. A lélek hordozója saját labirintusában bolyongva nem tudja eldönteni, hogy melyik útvonalat kövesse, közben elszakad a gyökereitől, a lélektől, a testet uraló tudat foglya lesz, hamis tudattal végzi a dolgát, mindaddig, amíg meg nem törik, fel nem adja, bele nem pusztul. A kitalálthoz (lélek) nem kaptunk elég használati utasítást. Vagy kaptunk volna? Kaptunk is, meg nem is. A továbblépéshez, gyökereink visszatalálásához újabb és újabb teremtési aktusokon keresztül juthatunk el.

Mik lennének ezek a bizonyos gyökerek? Nem tudjuk.

Vannak pillanatok, amikor az élet és világ titkait kutató legbensőbb lényünket a tisztánlátás ragyogja be. Ne a misztikusok élményeire gondoljunk, hanem a sajátunkéira. A falnak dőlt agyaglény mi vagyunk. A mi lelkünk, a mi képzeletünk látja az agyag- és falény tehetetlenségét. Ne álljunk meg itt. A bukás nem képzelgés. Tapasztalat. Mindennapi tapasztalatunk. Lehet-e a bukást mindent magyarázó elvvé, princípiummá növesztteni és lényegíteni? Nem a bukásban van-e a megértés igazi esélye? A személyes bukásban. A személyes bukás a közösség bukása is. Nem ez volt-e mindig? Aranykor? Mese és képzelgés.

II

A szegecseknek és a kameraállásnak köszönhetően nemcsak dőlt, de többszörösen tagolt is az arc. Vágott tér. Alul filmtekerics (vonalzó?), hogy ne felejtjük, ez egy kompozíció, amivel cseppet sem lesz kevésbé titokzatos az arc. A vonalak, a szegecsek csak kiemelik e kép metafizikus jellegét.

Nő és férfi egyszerre.

Kétséges identitása nem nyugtalanító, ellenkezőleg, arra inspirál, hogy lássuk az arcot, melynek titokzatossága mágneses erővel vonz magához. Elrejtett tekintet. Mi, akik nézzük, sem ismerjük saját tekintetünk origóját, amely ezen a pszeudotorzó arcon mintha látszana. Fizikai hiányán keresztül lesz oly átható a jelenvalósága, nem tudunk szabadulni tőle, sugárzik. A miénkről sem tudunk, amely ezt a hiányt beméri, és egyúttal kapcsolatot is teremt a két tekintet között. Nem mi észleljük az ehhez az arckivágáshoz tartozó láthatatlan jelenlétet, hanem a bennünk munkálkodó megragadhatatlan jelenlét. Hozzá akarunk eljutni.

Mindig is hozzá akartunk, és valamiképpen el is jutunk. Szavakkal nem tudjuk leírni, miképpen lehetséges ez. Ezért van itt a kép, az arc-kivágott-arc, az arc-felvágott kép, a kiemelt, kivágott arckép. Arcban a kép. Legtitokzatosabb történeteink képekkel íródnak.

Hőn áhított torzulás.

Férfi? Nő? Férfi? Nőférfi? Vagy egész más? A bizonytalanság itt több, mint bármily egyértelműség, letisztultság. A sokértelműség mindig több.

A képzeletet szítja fel.

Ha egészen közelről nézed, látsz rajta egy fél angyalszárnyat, fényként képződik. Vagy a szájszeglet közelében a bőr gyűrődött fel?

Hangtalanul beszél.

Néz – szemek és tekintet nélkül.

Némaságra ítélt? Nem. A hallgatást választotta. Beletörődött volna abba, ami történik velünk? Nem. Tisztában van azzal, milyen döntéseket hoznak a hátunk mögött. Szótlanságában, némaságában ez is benne van. És az is benne van, hogy nem tágít saját maga képviselésétől, szépségét, titokzatoságát nem adja fel, közben arról is tud, hogy kijátsszák hiszékenységünk, örök bizakodásunk, hogy majd jobb lesz, miközben nem lesz jobb, látjuk a történelem irányítóit, az ő valódi arcukat.

Ha belefogna, és mondaná, rögtön elunnánk. Nem tud olyat mondani, amit ne tudnánk, és ha tudna is, az sem vigasztalna bennünket. Nincs vigasz. Nem lehet vigasz arra, ami történik.

Egy világot idéz fel, a lehetséges szépséget, a lehetséges reményt. A tökéletességet. A tökéletesség esélyét. Nem is az esélyét, hanem annak megvalósultságát. Itt van, látjuk, érezzük és figyeljük, érzékeljük, már bennünk is itt van, felkeltette a vágyunkat a tökéletességre, és lehet-e ennél többet tenni? A tökéletesség utáni vágy, legyen az bármi. A világgal így találkozunk. Bejárjuk stációit, egyenként, mindenki a saját stációit, ezért van együtt az egész. Együtt történünk. Ha nincs benned elég erő, akkor feladod. Hogyan is bírhatnád azt, ami történik? Úgy bírod ki, hogy nem bírod ki. Visszaérkezel tenmagadhoz, le a mélybe, ahol végképp meg vagy fosztva attól a magadtól, akinek a világban kellene mutatkoznia. Olykor megmutatkozik. Ezt-azt kitalál, hogy túlélje.

Amikor titkos vektorok jelölik ki a nézés pályáit, a belső nézés árkait. Amikor eljut hozzánk a világ. Minden absztrakt szinten jut el. Például hírcsatornákon keresztül. Kivéve, amikor nem azon, amikor ténylegesen, amikor látunk. Ilyenkor együtt vagyunk azokkal, akik másmilyen árkokban sáncolták el magukat: lövészárkokban, sikátorokban, pincékben, olykor halottak mögé bújva, azokkal elsáncolva maguk, hogy megmeneküljenek. Vannak, akik nem akarnak megmenekülni. Azt kívánják, minél hamarabb legyen vége e borzalomnak. Ez is lejátszódik bennünk, amikor a kettős képet elhagyva előresietünk, és már a csoportképen nyugszik a tekintetünk. Itt vannak, ha nem is látjuk őket. Csoportosan követik el tetteiket. Nincsenek sokan, ahhoz azonban épp elegendő, hogy tervüket kivitelezhessék.

Képegészből, képegészről kiemelt, kivágott szótlanság, amely nem az örököt sugallja, hanem a részekre tagolt torzót. És mégis többet mond, mintha kinyílna a száj, és belefogna valamibe, például egy siratóba. Nem kezd bele, mert továbbra is ki kell tartania. Tartania kell a száját.

Borzalom és ragyogás.

Képkivágás. Kivágás? Legyen pszeudotorzó. Másfajta torzó, mint amire szoktunk gondolni, mint amire Rainer Maria Rilke megtanított bennünket az *Archai-kus Apolló-torzó* soraiban.

Arc. Végtelen térkép, végtelen szépség, transzcendens objektum.

A bőr pórusai és a száj vonalai mennyire összetartoznak. A száj tere. Az egy-másra csukott alsó és felső ajak, amely, mint valami zár, akár fel is pattanhatna, de nem pattan fel. Megmarad a nyugalma, ezáltal az ereje, és a varázs. Marad a fenséges erő, amely szoborszerűsége ellenére élettel teli, pulzál, fegyelmezettségén keresztül mozgalmas.

Valaki felforgatja a teológiákról, filozófiákról, metafizikákról vallott nézeteinket, szabadabban lélegzünk. E pszedo-torzó-arc ezt teszi. Torzóváltára semmi sem utal. Alig megnyílt száj. Ez az *alig* a nyugtalanító, ez az árnyékokkal leborított férfi-nő, aki mindkét nem titkát, megfejthetetlenségét hordja magán és magában.

Most másfajta árnyékokat látunk. És nem kétségbeesést, nem tehetetlenséget, bukást vagy feladást, annak beismerését, hogy nem bírjuk tovább, ezért nekidőlünk a falnak. Ha igazi volna a szobortest, még radikálisabb volna az esés, a dőlés. Az agyaglénynak van tartása, nem esik össze. Jövőbeli összeesésekre és bukásokra emlékeztet, sorsunkra, az egyes ember sorsára, aki nem tud csak egyéni sors lenni, a többiekkel együtt tud csak sorsközösségben élni. Arra lettünk ítélve, hogy magunkban hordjuk a világot. Csak saját életünkön keresztül lehet bármiféle rálátásunk a létezésre, a személyes sors azonban egyben közösségi sors is, az utóbbi nélkül értelmetlen az emberről mint emberről beszélni. Aki ezt nem látja be, az még hamarabb bukik el.

Mintha mondhatna valamit. Mond is.

Halottként élni.

Élőhalottakkal vagyunk körülvéve.

A meg nem születettek bukását is látjuk. Mert nem lesz jobb. Nem úgy néz ki, hogy jobb lehetne majd, abból a nézőszögből, ahonnan mi nézzük az ember sorsát, abból a nézőpontból csak rosszabb lehet.

A kamera egészen közel megy az archoz. Kiemeli a részleteket, a kontúrokat, a mélységet, a magasságot. Tágasságot mutat. Lehelet.

Minden kiemelés túlzás. Minden túlzás lezárás és behatárolás. A behatárolt az eleve behatárolt vizsgálja. (Mű)szavakat keresünk, melyek segítségével valami érvényeset tudnánk kijelenteni. Például ezt: transzcendált arc.

A képzelet leképzése.

A képzelet visszaképzése a valóságba, abba a valóságba, amely nincs, nem létezik, minden egyes valóságdarab absztrakt függvény egy képzelt függvényrendszerben, feltéve, hogy a történelem nem szól közbe. Közbeszól. Fel is sorakoztak irányítói. Nem tűnnek ördögieknek, pedig azok. Haláltánc.

És mégis. Mindig a mégis. Nevezzük reménynek.

Csak merjük gondolni, csak merjük képzelni, ami bennünk van.

A kép és a kép nézője közé került *valami*.

Ezt keressük.

Ha még közelebb megyünk az archoz, elveszítjük. Egyébként sem látunk. Hogyan is látnánk, amikor a látást lehetővé tevő szervünk le van terhelve millió

és millió idegen képkockával, melyeket képtelen feldolgozni. A látás és az értelem szorosra van bennünk kötve, érdemes volna ezen elgondolkodnunk.

Ő lenne a falnak dőlt vagy döntött emberimitáció párja: titok, szépség, melyen fiziognómia és szellem egybeesését tanulmányozhatjuk. Nem tesszük, a nézésben, amikor látunk, lerúgjuk magunkról a felesleget, a feleslegeset. A bennünk lévő *valami* nem viszonyít, magát a dolgot éli meg. Belekerül az időbe. Kapaszkodik a semmibe. Az idő mint a *semmi* állaga, a *semmi* kerete.

A testi és szellemi egybeesése. Amikor észleljük, átéljük, tapasztaljuk a bennünk lévő *valamit*. Amikor nem tudjuk eldönteni, hogy azt látjuk-e, amit nézünk, vagy azt, amit képzelünk, a kettő közötti utat absztrahálás segítségével tesszük meg. Az absztrakt tárgya az elillanó szavakban keresendő. A *nincs* a *van* bizonyítéka. A teremtés kezdeteinél tartunk, a keletkezés csodájánál. A *lélekhez, omhoz* hasonló összavakat kellene kitalálnunk ahhoz, hogy leírjuk a folyamatot, ami-ben vagyunk: az emberré válás folyamatát. Ha csak az emberre koncentrálnunk, sohasem fogjuk megérteni, mi az emberi jelenség.

Ha egyedül a történelem felől közelítünk az emberhez, akkor sem jutunk előbbre. Nem mintha kiszabadulhatnánk a történelemből, a civilizáció kötelékéből.

És mégis: kell lennie egy résznek, melyen keresztül az önmagára ismerő tudat tartományaiba kerülve valami újra eszmélünk.

A kettős arc tulajdonosa megtalálta e rést, pedig ugyanazon ölből született, mint az agyag- és falény, ugyanannak a kétségbeesés-evolúciónak a részese. Kapcsolatot tart a tudat mögötti erővel, a tudatalatti tartományokkal, mi pedig rajta keresztül ezen tartományokkal.

III

A felszínen roppant változások, mégis, évszázadok óta ugyanaz ismétlődik.

Gyorsuló idő. Mást sem csinálunk, mint gyorsítjuk, oly mértékben, hogy a tökéletes férfi-nő időközben robottá vált. Elvesztette nőarcát, a férfiarc már korábban eltűnt, vagy megmaradt, de láthatatlan, magára hagyottan bolyong valahol. Öltözetét tekintve még nő, túsarkú cipője, táskája, sőt, testtartása is ezt sugallja. Adóvevő-készülék a központi szerve, mely rezgéshullámokká összeállt információhalmazt dekódol, anyagmintát vesz a számára részecskehalmozatokból álló kettős képből.

Egy újabb kiállítóterem, ahol már semmi sem esetleges, semmi sem emlékeztet az ember kiszolgáltatottságára, a kezdetekre, az ember sorsára. Nincs sors, a kezdet szóba sem jön, a jövő és az infravörös sugárzás (napból kinyert fénytömeg) tölti be a teret. Bármennyire is központinak tűnnek az emberi alakok – kettős kép a képen, melyet egy embergép figyel –, az infravörös fény dominál, idegen képződmények kerültek a mindent átható vörös sugárzásba, a jövőt kémelelik.

A kiállítóter mint laboratórium, majdani kísérletek tere. Több millió fényévnyi távolságból induló fényhullám, nem fogja elérni a Földet, az emberkísérlet helyét, mire elérné, a Földnek nevezett bolygó már nem lesz.

A kettős képen szereplő fruskák tekintetét nem látjuk, és nem látjuk az embergép tekintetét sem. Ennek ellenére használni fogjuk a „pásztáz” szót.

Milyen lehetett valamikor? Nem tudjuk. Találgatunk. Arra az időszakra még emlékszünk, amikor a lányok még lányok voltak, tekintetük kíváncsian fúródott az ismeretlenbe. Most műszerrel felszerelve vizsgálódnak.

Mégiscsak a technika alkotott minket? A technika tárja fel a bennünk lévő nem-technikait? Vagy a bennünk lévő nem-technikai nagyon is technikai?

Speciális okuláréval pásztázzák a nőre emlékeztető földönkívülit (mindannyian azok vagyunk), aki nézi őket, komoly, vizslató fruskatekintetükkel kémlelik az idegent. Eszközök eszközökre irányítva. Adatértékelés. A Nagy Titok.

Infravörös térben kép-gépek és gép-képek.

Eszközökkel kutatni eszközökké vált objektumokat.

Elanyagiasodás a megismerés-obszesszióban. Technikává válás a szuperprojektben.

IV

A történelem irányítói. Külön-külön mások, egyvalamiben hasonlóak: ragadozók. A falnak dőlt, kétségbeesett alak egészen közel érzi jelenlétüket. Halálarcuknál, karvalylényükénél csak aurájuk baljóslatúbb, fenyegetőbb. Nem vigasztal minket, hogy a történelem folyamán hozzájuk hasonló figurák diktáltak. Habár nem, ez így nem igaz, korábban ugyanis minden nyíltabban történt. A stratégiák azonban mit sem változtak. Technikai fejlődésen keresztül haladunk végső pusztulásunk felé. Meg kellene végre találjunk az ellenszert a hatástalanításukra, ami szinte lehetetlen, mert mindenütt ott vannak, mindenhova beszervezték magukat, pribékjeik nemzeti érdekekre hivatkozva teljesítik az utasításokat.

Találkozóra érkeztek. Valahol csak meg kell beszélni, kiket és hogyan pusztítsanak el. Elégedettség karvalyarcukon, megdönthetetlen magabiztosság, a történelem kreátorai. A kétnemű lény megtalálta a módját, miképp lehet mindezek ellenére is autentikusan élni, arcán ott az erő, éli mindazt a lehetőséget, ami születésével az övé lett, tudomást sem vesz e ragadozókról, öntörvényű, olyannyira, hogy magáért-valóságában elpusztíthatatlan, legalábbis addig, amíg nem ér el hozzá is a vész. Pedig az közeledik, itt van, és akkor neki sem kegyelmeznek, ahogy a földönkívüli alaknak sem. Közben gőzerővel dolgoznak azon, hogy kiszervezzék az életet a Földön kívülre. Ott is azt folytatják majd, amit itt elkezdtek. Haláltáncra érkeztek. Megtekinik, milyen lesz a végső felvonás abban a színjátékban, amelyet történelemnek hívunk. Bármily könnyörtelenek, nem titkolják, számukra ez az egész játék.

Megérkeztünk a teremtő ölből a történelmet alakítók szűk körébe.

Nem magányosak, vannak cinkosaik.

A borzalom mérnökei, kitervelői.

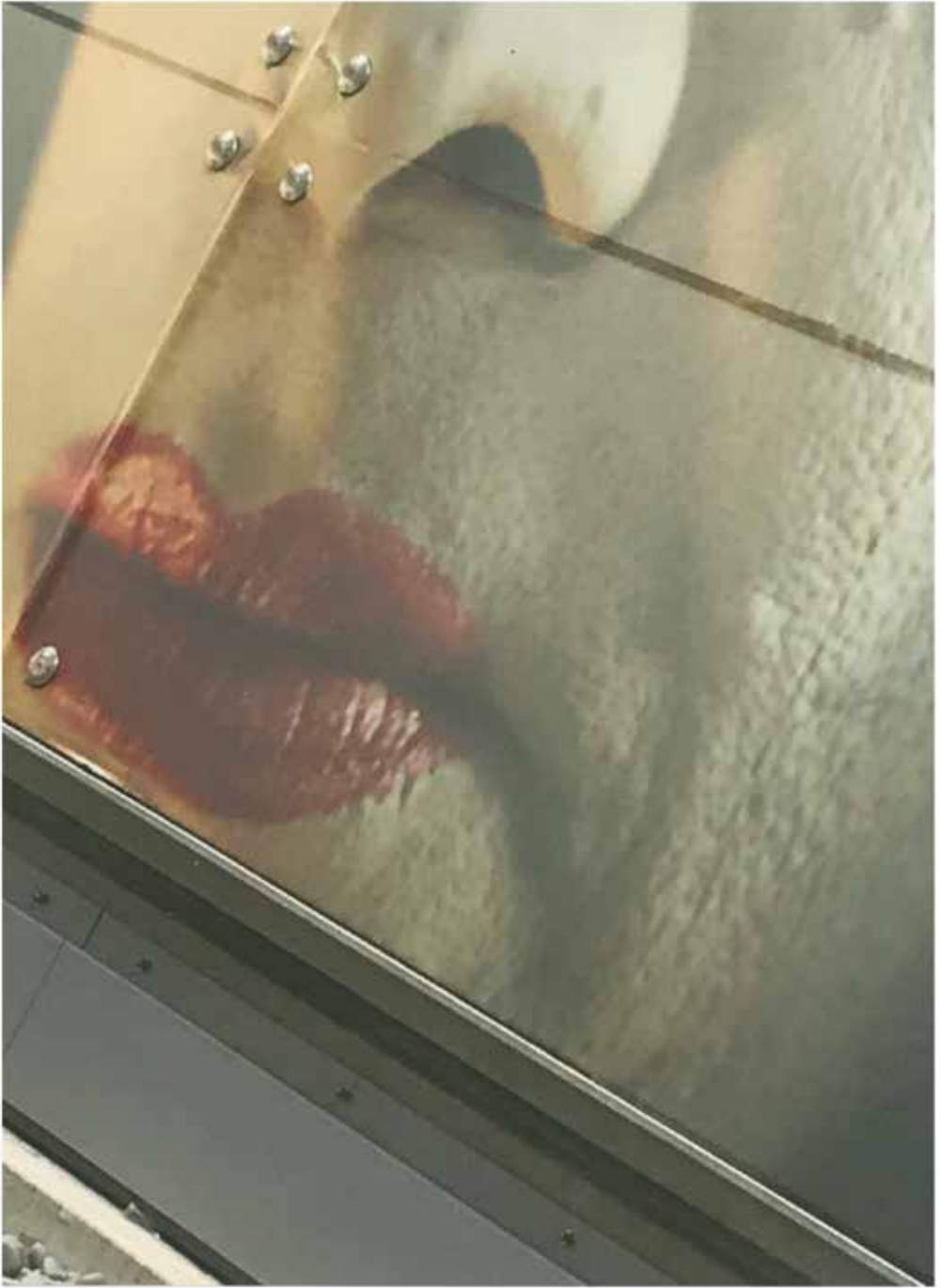
Nem torzók, torz lényük valóság. Cinikusságuk tökéletes, ahogy tökéletesek büntetteik is.

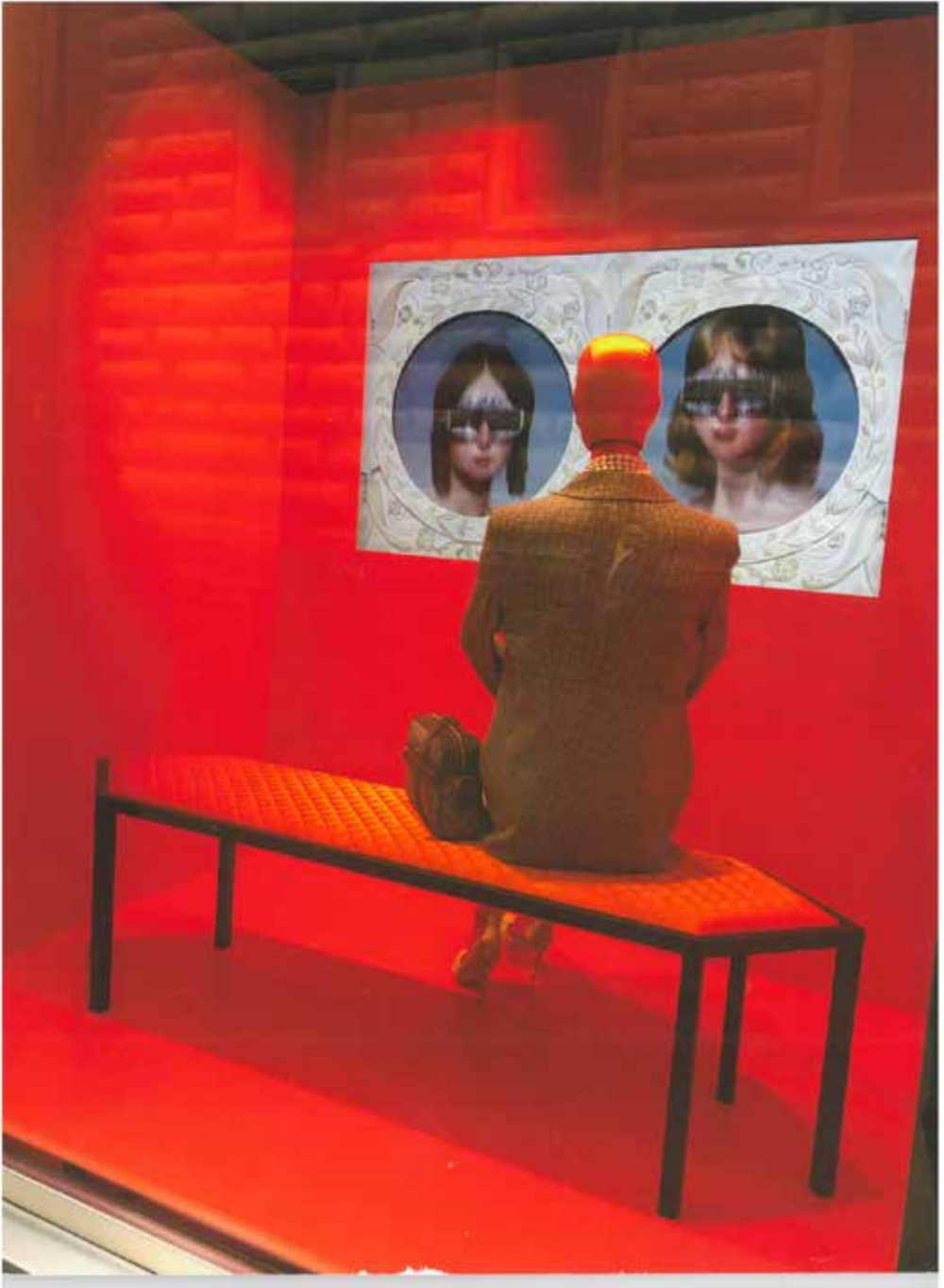
Demokratikus választásokon erősítik meg pozícióikat, segítségük nélkül senki sem jut hatalomra.

Garantálják a pusztulást, a végső pusztulást készítik elő, az apokalipszist.
Már nincsenek árnyékok, képzelgések sincsenek.
Semmilyen irányba nem tanúsított átvitel.
Valamit kiterveltek és véghez is vitték, kivitelezgették.
A rendszeren keresztül továbbra is kiviteleztetnek.
Mi meg hagyjuk.
Örvendezés afölött, hogy a világ így még nem pusztult el.
Így még nem gyilkoltak.
Így még nem hagytak jóvá rombolást (senki sem tudta és tudja megakadályozni).
Sérthetetlenek, fölötté állnak a pusztulásnak. Ők valahogy mindig megmenekülnek.
Nézünk a távolba, nézünk magunk elé.
Egyik-másik alak részben állatformát mutat, karvallyá, kutyává, félig medvévé vált, vérrel táplálkozó lényé.
Eddig is legyőztünk mindenkit, mondják.
Mindenkit le fogunk győzni most is, mondják.
Hogy mit hagyunk magunk mögött, nem érdekes, mondják.
Világégés a háttérben.

A szavak úgy hullnak vissza ránk, mint fejünk fölé dobott kések és pengék, melyek visszazuhanak ég felé emelt arcunkra, megsebezve azt.

GYÖRGY PÉTER

(1954–2025)

Szerettem és becsültem György Pétert mint embert, személyiséget, kutatót egyaránt. Baráti kapcsolatban voltunk, noha, mint ezt ilyenkor óvatosan leszögezni szokás, nem voltunk (a szó valódi értelmében véve) „barátok”. Amikor 2003-ban megismerkedtünk, K. Horváth Zsolttal bevonva őt egy Pécsen rendezendő avantgárd-underground témájú konferencia¹ munkálataiba, már olvastam számomra egyik legfontosabb művét, Pataki Gáborral közösen jegyzett Európai Iskola-monográfiáját, illetve nagyszabású esszéjét, *Az elsüllyedt sziget*.² *Az elsüllyedt sziget* a rendszerváltás körül induló lapok egyikében, a 2000-ben jelent meg, és a magyar avantgárd kultúrtörténetének akkor (1990-ben) különösen revelatív és elmemozdító áttekintését nyújtotta. Arra hívta fel figyelmünket, hogy ez az irányzat nemcsak esztétikai jelenség, hanem autonóm, gyakran rejtőzködésben élő életforma, mely nem kizárólag esztétikai üzeneteinek, hanem „életformatikus” másságának köszönhetően vonta magára a hivatalok gyanakvó figyelmét és nemritkán rendészeti úton is támogatott elutasítását. A magyar avantgárd története voltaképpen úgy tűnik fel esszéjében, mint egyfelől „szekta”, másfelől „titkos történet”. Most visszagondolva, Péter mintha kedves írója, Szerb Antal *Könyvek és ifjúság elégiája* című írásának sajátos terminológiáján keresztül értelmezte volna a hazai avantgárd mozgalmak históriáját.

Ugyanakkor (ezt Péter is tudta, mint későbbi könyvei tanúsítják) a fentiek ellenére voltak átjárások, voltak egymásba átjárható határvonalak a kádári overground és underground között, sokan kint és bent is fogták az egeret, ám e harmínchat évesen publikált szöveg máig érvényesen hangsúlyozza az avantgárd művek beágyazottságát egy olyan életvilágba, melynek társas szabályait és jelzéseit gyakran épp olyan nehéz kibogozni, mint esztétikai üzeneteiket. *Az Európai Iskola...* és *Az elsüllyedt sziget* máig meghatározzák a magyar neoavantgárd, illetve a magyar szellemi-spirituális underground történetéről alkotott felfogásomat. Rendkívül termékeny szerző volt, művei közül az 1990-es *Az elsüllyedt sziget*et, a 2005-ös *Kádár köpönyegét* (ha nem is a teljes könyvet, de a centrumában álló hasonló című tanulmányt), valamint a 2011-es *Apám helyett*et mindenkinek el kellene olvasnia.³ Az első egy fontos kulturális hagyomány rekonstrukciója, a második egy korszak megértése, a harmadik pedig vallomás és szembenézés a (családi) múlttal és saját személyiségének „belső-titkos” történetével. Péter részéről legalábbis, a többiek, az olvasók pedig tanuljanak és okuljanak ezekből a szövegekből, ahogyan szeretnének vagy ahogy képesek rá.

¹ Előadását lásd: György Péter: A mongolok titkos története. In: Havasréti József – K. Horváth Zsolt: *Avantgárd: underground: alternatív. Popzene, művészet és szubkulturális nyilvánosság Magyarországon*. Kijárat – PTE BTK Kommunikációs Tanszék, Budapest – Pécs, 2003, 11–22. Átdolgozott, kibővített változatát lásd: György Péter: Marslakóink titkos története. In: Uő.: *Kádár köpönyege*. Magvető, Budapest, 2005, 129–156.

² György Péter – Pataki Gábor: *Az Európai Iskola és az Elvont Művészek Csoportja*. Budapest, Corvina, 1990; György Péter: *Az elsüllyedt sziget*. In: Uő.: *Az elsüllyedt sziget*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1992, 5–46.

³ György Péter: *Kádár köpönyege*. In: Uő.: *Kádár köpönyege*, 13–77.; György Péter: *Apám helyett*. Magvető, Budapest, 2011.

Szuggesztív, a felé közeledőket könnyen rabul ejtő (és könnyen elriasztó) személyiség volt. Tanári, szervezői, mentori hatásának is ez lehetett egyik (vagy talán a legfőbb?) titka. „Gyilkolni tudtam volna a figyelméért”, írta a közösségi médiában egy barátunk; azt hiszem, a Péter halálát követő emlékezőshullámnak ez volt az egyik legőszintébb és legfontosabb mondata. Mivel hatott rám? Vagy szebben fogalmazva: mit köszönhetek neki? Egrészt azzal és azt, ahogy a magyar szellemi-művészeti underground kultúrára az elszüllyedt sziget, a titkos hagyomány, a zárványlét, az életformatikus másság fogalmaival jellemezte. Hatott azzal, ahogy végtelen figyelemmel vizsgálta-elemezte a Kádár-korszak mainstream kultúráját, beleértve mind a legnagyobbakat (Kondor Bélát, Juhász Ferencet és másokat), mind a korszak tucatirodalmát, mint egy napjainkra végleg eltűnt, ám értelmiségi generációk gondolkodását alapjaiban, a legmélyebb beidegződésekig meghatározó időszak dokumentumait. Hatott meghökkentő és paradox konklúziója, mely kiemelte a megtorlások és árulások született diktatúra különös, a „zárt hely kozmoszába” préselt-belehazudott univerzalizmusát, a tanulásba és az emberformálásba vetett hitét, hogy mindenkiből az lehet, amit csak akar, feltéve, ha nem firtatja se a múltat, se a származást. Senki múltját és senki származását. Hatott rám azzal, hogy Péter éppen ebből (a Bernáth Aurél által megfestett *Munkásállam* valóságából) vezette le a rendszer inherens korlátait, hajlamát arra, hogy (szocialista humanizmus ide vagy oda) *megbüntesse* azokat, akik nem fogadják el ezt az édeni állapotot, elégedetlenkednek vele, a konszenzust megkérdőjelezve bírálják. „A társadalmi képzelet szabályrendszere tehát a meghatározottságok összessége, amely eleve lehetővé teszi a determináció tanát, azaz vagy ismeri az egyéni szabadság útját, vagy kizárja azt. A szocializmus társadalmi modern volt, hisz lehetőséget teremtett az új megalkotására, a radikálisan autonóm öndefinícióra – természetesen a zárt hely kozmoszán belül. S ez a társadalom abban a pillanatban a rabság világa lett, amikor valaki kívülről nézte, tehát elképzelhetőnek tartotta, hogy a fennállónak van, lehetséges alternatívája”.⁴

Hatott rám az írásaiban megmutatózó tárgyi-szakterületi nyitottság, hatott rám lezserisége („vagánysága”) a stílus szempontjából; ahogy írt, ahogy fogalmazott, melyben keveredett egyfelől az örült tempó, másfelől (furcsa egyveleg!) az elmélyültség és a válszitékosság. Sokan mondták rá, hogy kusza és követhetetlen. Ez soha nem zavart, mert a félpercek alatt rám zúdított több tucat mondat töredékeiben is több ötlet, fény és értelem volt, mint néhányak komplett életművében. Bizonyos esetekben úgy „hatott rám”, hogy lenyűgözött, máskor hitetlenkedő álmélkodásra vagy éppen fejszovállásra készítetett (mikor például úgy elemezte Bálint István első kötetét, hogy az se derült ki közben, hogy amiről ír, vers-e, avagy próza), máskor pedig valóban úgy, hogy befolyásolta gondolkodásomat. Milyen kép maradt rám róla? Milyen kép él bennem? Minthogy nem voltam lekötözöttje (egyszer próbált rám bízni valamit, amiből nem lett semmi, mert nem voltam rá alkalmas, és egyszer kértem tőle valamit, hogy „intézze el”, persze elfelejtette), így nyugodtan használhatok nagy szavakat. Melegszívű és szerethető volt, bár megengedem, sokan nem így látták. Mint sok nagyon tehetséges ember, kissé gyerekes volt, gyerekes gesztusokkal, néha gyerekes ötletekkel. Kópé volt, afféle *enfant terrible*, röhögve rohant a konfliktusokba, és vélhetően előre élvezte, hogy egy-egy cikkétől megüti majd a guta az újság olvasóját. Hírhedt Zámbo Jimmy-cikkéhez⁵ csak annyit, hogy noha gyakran sugallta az ellenkezőjét írásaiban, nem szerette a populáris kultúrát; alkalmi nyitottsága mögött rengeteg (anti)sznobizmus és végtelen elitista (de nem gögösen elitista) szubsztrátum rejtett.

Végül néhány emléktöredék, apróságok. Kolozsvár; nyári egyetemnek álcázott kirándulás, városnézés, könyvbemutató, találkozások, beszélgetések. Péter mindeközben min-

⁴ György Péter: Kádár köpönyege, 55.

⁵ György Péter: Zámbo Jimmy és kora. *Élet és Irodalom*, 2001. január 12.

den nap hosszú órákra eltűnt, anyagot gyűjtött a *Kolozsvári állatkert* című könyvéhez.⁶ Járt a könyvtárakat, az archívumokat, a tanúkat és az adatközlőket; órákig rostokolt Szilágyi Júlia lakásán, és hallgatta, hogy milyen volt a kommunista Románia rémálomszerű mindennapjaiban írónak, szerzőnek, értelmiséginek, lapszerkesztőnek és (nota bene) *zsidónak* lenni. Szilágyi Júlia rákérdezett: magukat hogy hívták előlött? Nem emlékszem már a névre, amit Péter mondott, kicsit elnevette a választ, amikor este felidézte az idős irodalmárnál tett látogatását. Emlék. Felhívott, és olyan gyorsan beszélt, hogy szó szerint nem értettem semmit. (Ilyenkor azt mondtam, igen, igen, és bíztam benne, hogy majd csak lesz valahogy.) Emlék. Egy írásomra azt mondta, hogy azért nem jó, mert (idézem) „nem elég nagyképű”. Emlék. Egyszer Erdély Dani azt találta mondani neki, egy óvatlan pillanatban, hogy hasonlít Horváth Ivánra (mármint külsőleg), és akkor fejét félrerántva és (ma is visszhangzik fülemben) dühösen hadarva felcsattant: „Dani, ne beszélj nekem hülyeségeket!” Horváth Ivánnal nem szerették egymást; Matávbiznisz, magyar internet, a magyar társadalom *fel*-emelése (együttal mint aufklérista küldetés és program), illetve beemelése a digitális írástudás, sőt, a „digitális éden” áldott világába, nos, ezzel kapcsolatban eltérő elképzeléseik voltak. Mindketten többször írtak erről; sőt, Iván kvázi „kiszervezte” György Pétert, nem túl jóindulatúan, kissé sértetten is, hisz’ elvesszte a Matáv hegemonjai és az Unix-Linux szabadszervezetek között vívott, hol valós, hol szimbolikus csatát.⁷ És ha már Horváth Iván: Iván mindig azt mondta, „öregem” (szokásos megszólítás volt az Irodalomtudományi Intézetben dolgozó régimagyarosoknál), Péter pedig hogy „fiam”; a nőknek is. Volt ebben minden: kedvesség, közvetlenség, fölény, atyáskodás.

Emlék: 2013-ban (Kádár Anna, K. Horváth Zsolt, Labancz Eszter, Szolláth Dávid, olykor Seregi Tamás és Veres András társaságában) néha összejöttünk a Nyitott Műhelyben, egy informálisan szervezett „Hogyan beszéljünk a Kádár-kor esztétikájáról?” beszélgetéssorozat (afféle zugszeminárium) keretében, ahol olyan obskúrus irodalmakat elemeztünk, mint Sánta Ferenc *Húsz órája* vagy a *Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei* 1958-ból. A korszak megértése-értelmezése Péter vesszőparipája volt, a rendszer genezise, a bűnös paktum a forradalmat megtorló régi-új rendszer és a bukásba beletörődő társadalom között, a „hatalom-védte bensőség” légkörében tevékenykedő kulturális elit játszmái, önáltatásai, útkeresései és tévújtjai, melyek eredményeként részben ma is érvényes, részben pedig joggal elfeledett művek keletkeztek. De megvolt a véleménye a korabeli értelmiségi szalonokról, a „teljesítménynélküliség (szub)kulturáiról” is, melyek közegében „életművek nélküli életművek” születtek, az egzaltált-fülledt szóbeliség miliójében, minek letűnését követően csak legendák és anekdoták maradtak ránk. Mint *Az ó-új világ*-ban írta: „valamiként szert tettek a kívülállás vagy a politikai deviancia kulturális tőkéjére, »nevet szereztek maguknak«, s aztán semmi más dolguk nem volt, mint adandó alkalommal évtizedeken keresztül ezen mítoszoknak megfelelően cselekedni”.⁸

Tudta, miről beszél, ő egyáltalán nem óhajtott ilyesféle csak-szalonhős lenni vagy maradni; az írás és a publikálás megszállította volt, több mint húsz önálló könyvével. Jól vagy? Jól vagytok? Min dolgozol? ezek az első kérdései voltak. „Könyvet írsz? Nagyon jó”, mondogatta, „fontos, hogy az embernek könyvei legyenek”. Gyakran eszembe jutnak ezek a szavak, akár a polcomon sorakozó köteteit nézve, *Az elsüllyedt szigettől a Lépcsőházi katarziszig* (*Az Európai Iskola és az Elvont Művészek Csoportja* sajnos már elkallódott valahol), akár a nagyvárosi tereken álló utcai antikváriumok, a könyvszekerek kínálatát böngészgetve. Józanul megfontolva, ez volt a közös nevező közöttünk, az underground zárványok, a fura

⁶ György Péter: *Kolozsvári állatkert. A képzelt Erdély*. Magvető, Budapest, 2013.

⁷ Horváth Iván: Informatikai irodalomtudomány és hálózatpolitika. In: *Uó.: Magyarok Babelben*. JATE Press, Szeged, 2000, 7–22., 20.

⁸ György Péter: *Az ó-új világ*. Magvető, Budapest, 1997, 88.

értelmiségi sorsok iránti érdeklődés mellett, hogy én is könyveket írok és úgy általában: írok. A pletykákon kívül (nagyon szeretett pletykálni) többnyire ilyesmikről beszélgettünk, mert egy csomó dolog, amivel Péter *egyébként* foglalkozott, és amik őt lekötötték: a napi politika, a kapcsolattartás „fontos” emberekkel, a nagy „projektek” (az „ELTE második világháborús halottai” emlékművet és konferenciát kivéve) engem csak kevésbé érdekeltek. Egyszer, még nagyon régen, megpróbált bevonni egy Matáv által szponzorálandó internetes folyóirat munkálataiba, sőt, mintha még a (jövőbeli) főszerkesztőséggel is megkínáltak volna, de az egészből végül nem lett semmi. A György Péter és Niedermüller Péter által összetrombitált „szerkesztőség” tagjai szinte semmiben nem tudtak megegyezni, hálaistennek, mondom ma már. Péter szeretett szerepeket kitalálni és kiosztani a körülötte lévőknek, és e szerepeket kicsit atyáskodóan, hol szelíden, hol kicsit erőszakosan rájuk kényszeríteni. Ezek hol működtek, hol nem, hol passzoltak az illetőhöz, hol nem. Tervei, álmai, projektjei olyanok voltak (olyannak bizonyultak), hogy vagy azok léptek túl őrajta, vagy ő lépett túl azokon, mint egyszer a *Kreatív* magazin róla készített portréjában írták.

Most ennyi. Kedves Péter, Isten veled, sokan vagyunk, akik nagyon szerettünk, és mindig emlékezni fogunk Rád.

Tóth László fotója

VÁLOGATÁS BERTÓK LÁSZLÓ LEVELEZÉSÉBŐL

(Ágh István, Balassa Péter, Csajka Gábor Cyprian, Csorba Győző, Csoóri Sándor, Domokos Máttyás, Esterházy Péter, Fodor András, Ilia Mihály, Kálnoky László, Kántor Péter, Kukorelly Endre, Lakatos András, Lator László, Makay Ida, Margócsy István, Mészöly Miklós, Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Rába György, Réz Pál, Sándor Iván, Takács Zsuzsa, Tandori Dezső)

1. Ágh István képeslapja [1992. december?]

Mintha szelet a kalap,
mint a tölcsérben a golyó,
nem fogja, csak viszi a szél,
mért képzelem, hogy rajta áll?
Csak aki nagyon hallana,
mint a közös lovon a seb,
mint a végtelenben a fék,
mintha a levegő velem,
mint a semmin a heveder,
azt mondják, hogy valami nő,
és semmit sem akar, csak át,
jelen vagyok, hát ne keress,
mikor a tenger süllyed el,
ha van a világon tető.

Köszönöm könyves jókívánságodat. Nagy szeretettel kívánunk gyönyörű karácsonyt, boldogságos jövőt –

Ágh Pista, Jutka, Eszter

[Ágh István (1938–2025) költő, író, műfordító, szerkesztő, könyvtáros. | Ágh a Ha van a világon tető Bertók-kötet verscímeiből emelt ki tizenégyet, s rendezte őket afféle pszeudo-sonettbe.]

*

2. Balassa Péter kézírásos levele

Drága Laci!

Igazi lelkifurdalással írok Neked. Pokoli rossz levélíró vagyok, holott kötetedért végtelenül hálás vagyok, annál is inkább, mert *igazi eseménynek* tartom – előző könyveddel együtt. Úgy látom, hogy a sokat emlegetett lírai apálynak teljesen ellentmond költészeted *formátuma*, gondolati és személyes hitele, mélysége. Úgy olvasom, most éppen harmadszor, mint a szó, a mondat fundamentumainak visszahitelesítését, újrafogalmazását – a legátfogóbb értelemben. *Valaki* szól hozzám, hozzánk, aki még komolyan veszi „ezt az egészet”, és *nem* az aktualitásra dolgozik. Lírának metafizikája van (mint ahogy

---

Válogatta, jegyzetekkel ellátta Mohácsi Balázs. Bertók László levelezéséből a *Jelenkor* 2020/12. lapszámában jelent meg korábban válogatás.

személyes találkozásunkkor is ezt éreztem belőled). [Jutka külön csókol, és gratulál Neked, gyakran felidézzük ama szigligeti délutánt. *Valóban.*] Csak egy igazán jelentékeny lírikus tudhatja, hogy milyen keveset érnek olykor a szavak, így hát bocsásd meg nekem többszörös mulasztásomat. Szeretetem és tisztelem irántad nyitott – újabb találkozásainkat várva. Jó volna, ha Pesten jártadban egyszer kiszoríthatnál egy estét, amit nálunk töltesz.

Sok szeretettel híved:
Balassa Péter

84. V. 22.

[Balassa Péter (1947–2003) esztéta, kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő. | Balassa az Ágaktól gyökér kötetért mond köszönetet.]

*

3. Csajka Gábor Cyprian kézzel írt levele

Bp. '85. 12. 12-én

Tisztelt Mester, kedves Laci Bátyám!

Az nem kifejezés, hogy mennyire bunkó vagyok, hogy mindeddig nem köszöntem meg a nekem küldött köteted. Mentségemre csak azt tudom felhozni – a bugyraimból –, hogy írok róla, mert nyugőzetben tartanak a „lábnyomaid”, melyek minden nagy-magyar havaknál maradandóbbak, melyeket én (is!) más, szilárdabb matériáknál is maradandóbbaknak vélek.

Ötven évedet pedig, légy szíves, tükrözd át (tengelyesen vagy középpontosan), valahogy ekképpen duplázandó, szívből kívánom! Ez a minimum!

Amint befejeztem a kötetedrőli tanulmányt, belekezek egy másik dolgozatba: megpróbálkozom egy kiadós verselemzéssel – *Savászana*-ügyben. Egy nemrég történet is kapcsolódik ehhez; remélem, hamarosan elmondhatom.

Feleségednek kézcsókom, Fiadat szeretettel üdvözlöm; Téged az Isten éltesen sokáig!,
igaz híved:
(Csajka Gábor) Cyprian

[Csajka Gábor Cyprian (1954–2005) költő, kritikus, műfordító, 1986–1994 között az *Élet és Irodalom* prózaszerkesztője. | A levélben említett Hóból a lábnyom-kritika a *Mozgó Világ* 1986/7. lapszámában látott napvilágot, s később megjelent a *Talán a kérdezés. Írások Bertók Lászlóról* (szerk. Ágoston Zoltán, Alexandra, Szignatúra Könyvek, Pécs, 2005) című kötetben is.]

4. Csajka Gábor Cyprian kézzel írt levele

Bp., 1987. június 23. 01h

Kedves Laci!

Csak néhány napja kaptam meg P. N. Lajoskától a kötetedet; nagyon-nagyon köszönöm, hogy érdekesítettél rá. Én ugyan már leraboltam egy példányt – búcsúzván az *ÉS*-től –, s nem is azért, hogy írjak róla feltétlenül, csak mert érdekelt, persze. És aztán írtam róla. Lajoskával olvastattam el először, s kérdeztem is őt, nem fogsz-e megharagudni „észrevé-

teleimért”; meg, persze, magyarázkodtam is. Lajos óva intett attól, hogy Neked is magyarázkodni kezdjek – nem is csinálom.

De, ugye, érted, hogy nem azt akartam „kifejezni”, hogy afféle „költői válságban” volnál; a Te válságod egy érvényes, szükségszerű, fejlődésmenetben elkerülhetetlen (azaz ki-) stádium.

Ne botránkozz meg azon, hogy *fejlődés*menetről merek beszélni. Bár verseidből érzem, hogy aggaszt éveid számának gyarapodása, csak hogy én ebbe nem tudok úgy belenyugodni, hogy már Te csak battyogsz a „60” felé. Hadd mondjam, szerénytelenül akár, hogy jó ideje a legközvetlenebbül *személyesen* fontos nekem az, amit csinálsz – számíthatsz a hűségemre. Szándékosan túlzó kifogásaimat – azaz: „kifogásszerűségeimet” – bocsásd meg nekem, pláne, ha nagyot tévedtem/tévesztettem; tudnod kell, hogy minden sikered, minden új eredményed a legszemélyesebb öröm a számomra. Én *tudom*, hogy nagyon sok és nagyon nagy érték az, amit eddig létrehoztál, de hadd merjem leírni: szerintem még nagyon sok minden van „hátra”. Akárcsak az „évek számát” illetően!

Igaz tisztelettel és szeretettel:
Cyprian

[*Csajka* A kettészakadt villamosról szóló kritikája: *Keserű játék*, Élet és Irodalom, 1987. június 19.]

5. Csajka Gábor Cypriannak szóló levélpiszkozat, az előző levéllel egy borítékban

Kedves Cyprian,

nagyon jól tetted, hogy úgy írtad meg a recenziót könyvemről az *ÉS*-ben, ahogy a szíved diktálta. Mondom, a *szíved*, hiszen soraidból mindvégig érezni a szeretetet, a saját-ügyet. Talán egy kicsit („hogy biztosabbra menj”) messziről „futottál neki”, s aki felületesen olvas, azt is „kiolvashatja” recenziódból, hogy „lám, mentegeti a portékát”, a múlttal s a jövővel fölcicomázva akarja eladni. Én azt hiszem, hogy a konstrukció miatt, és azért sikeredett ilyenre, mert nagyon sokat tudsz rólam. S velem együtt tudod, hogy mások milyen keveset. Csak hogy ennek ellenére lehet jogos és reális önbizalmunk. Legyen is, amíg képesek leszünk „uralkodni” anyagunkon s önmagunkon.

Nagyon köszönöm az írást és külön leveledet is. Jó munkát és jó nyarat kívánok Neked és baráti szeretettel öllelek:

Laci

Pécs, 1987. jún. 26.

*

6. Csorba Győző kézírásos levele

Pécs, 81. aug. 24.

Kedves Laci,

az ősi pécsi haladó hagyományokhoz híven a rövid szóbeli nyilatkozaton túl, íme, levélben is megküldöm véleményemet új kötetedről. S minthogy a véleményalkotás a stílus valamelyes objektivitását kívánja meg, most majd teszek egy csillagot, s utána nem leszek szubjektív. Legalábbis nem úgy, ahogy ezt a levél-hang megkövetelné. Tehát...

Jó kötet a *Tárgyak ideje*. Bertók L. eddigi kötetei közül okvetlenül a legjobb, a nemzedék termésében az elsőik között áll, de a jelenlegi egész magyar lírában előkelő helyet foglal el.

Fő jellemzői a gazdag és bátor gondolatiság, a küzdelmes, többnyire önkínzó morális téma-probléma-megközelítés, a nagyon sajátos, egyéni látásmód, a feszes, metszet-élességű, pontos fogalmazás, a pompás képek, s a biztos verstani és nyelvi alap.

A kötet voltaképpen elejétől végig nagyszabású töprengés a világ, az ember, az emberi kapcsolatok, a sors, a társadalom s a történelem fölött. Érdekes, hogy a *Mintha üzenne* c. versen kívül egyetlen természet-vers sincs a kötetben, még antropomorfizált alakban sem, vagy csak részben. Végletesen s végzetesen humán-centrikus ez a költészet. Nyilván az az oka, hogy gondolatiságában mégis annyira közvetlenül-meleg, emberi tud lenni, hogy az ember egész lényét a legmélyebb rétegekig megérinti, átjárja, hatása alá keríti, válaszra kényszeríti, mégpedig szintén egész lényével, vagyis: a legtisztább, a legigazibb lírai sugárzást adja és kapja vissza.

Milyen eszközzel éri el ezt az eredményt B. L.? Nem tudtam megfejteni. Csak találgattam. Arra gyanakszom, hogy egyfajta „objektív szubjektivitással”, vagy fordítva is mondhatnám: „szubjektív objektivitással”. A *tárgyak idejéről* van szó. Amibe kilép, és ahol megáll. Ez egy másik dimenzió, melyben „Végül semmi sem ugyanaz”. Ahol azonban a tárgyokban „mintha magamat látnám”. Különös, talán kissé misztikus gyérülés[?], érthető, ha következményeként minden irizálni kezd, valamennyire megváltozik, s az olvasó boldog izgalommal érzi, hogy egy ismert, de ilyennek még sose látott világban jár, amiben nem tud közömbös maradni. Ezt az ugyanaz–más (más–ugyanaz) világot Bertók otthonosan ismeri, s makacs realitásérzékkel, kísérletes pontossággal igyekszik, akarja és tudja is ábrázolni.

Gondolatiságának lírai erejét – úgy vélem – erősen fokozza az is, hogy sohasem lekevert, befejezett, megnyugvó gondolatiság. Ami nála szentenciózus, az után is inkább a kérdőjel kívánczik, mint a pont. Nyilván ez is egyik oka az olvasó állandó együttműködési kényszerének és készségének, a versek magas feszültségének. Hogy csak a legrepresentatívabb példát említsem: a *Dédapám, március* hömpölygő gondolatiságában kétségtelesen történetfilozófia. A befejező része ugyanakkor „Talán”-okkal van megtűzdelve, s a vers utolsó szava után kérdőjel áll.

A bertóki gondolatiság nyugtalanságának a legfőbb oka viszont alighanem a költő mélyeséges etikai indulata. Az etika viszont értékelő kategória, ami valamiféle normarendszert feltételez, mint viszonyítási alapot. Hogy Bertóknál pontosan mi, azt alaposabb elemzéssel lehetne csak kideríteni, de én azt hiszem, hogy itt megint vissza kell térni a „humán” szóhoz. A centrumban az ember áll, az emberi méltóság, úgy is mondhatnám: a méltóságos ember. Aki pedig csak a közösségben teljesebbé válhat, ha a közösség ebben segíti s nem éppenséggel akadályozza.

S azt hiszem, itt lép be B. költészetébe a „bűn” s a „bűnhődés” fogalma. E kettő mint szíamí ikerpár ebben a költészetben állandóan jelenvaló, állandóan gyötrő, közérzetrontó tényező. Gyökerük bizonnyára éppen az egyén és a közösség diszharmonikus viszonyában keresendő. B. L. alighanem ebben a leginkább rokon József A.-val. (Nyilván nem véletlen, hogy a *Mind a hét főbünt* c. verse J. A. hangját idézi.) Talán ezzel kapcsolatos az a perifériális, de jellemző apróság is, hogy a kötet első tíz verse közül négyben szerepel az „akad” szó. Ld. a tudatalatti pszichológiáját!

Megszenvedett élményét – mert B. nem könnyen tollat fogó költő, s minden inkább van benne, mint impresszionisztikus könnyedség – a manapság egyre ritkuló műgonddal fogalmazza meg. Nincs közhelye, nemcsak sornyi, hanem kifejezésnyi, szónyi terjedelemben sem. Versépítése általában tiszta, logikus. Talán csak itt-ott marad alul a tömör, ökonomikus fogalmazásért folytatott küzdelmében, s válik verse nehezen vagy alig meg-

közelíthetővé (én ilyennek éreztem a *Bádóg szitakötőt*). Sorkitöltő, henye szavak, pleonazmusok, lazaságok keresve sem találhatók verseiben. A *Dédapám, március* pl. első olvasásra lazának, körbejárósnak, sőt esetleg bőbeszédűnek hat, aztán a második, harmadik olvasásnál kiderül, hogy mennyire szigorúan megvan minden szónak a helye.

Külön dicséretesnek tartom a versek nagy lendületét, ami az első sortól az utolsóig biztosítja a feszültségüket.

Ritmikája nem eléggé változatos, jó lenne kísérleteznie. A „Ha”-szonettekben a jambusok és trocheusok keveredése, a *Kockakövek*ben egyéb apróságok (6:3, 5:1 első két sora, utolsó két sora) kissé bántják a fület (az enyémet!).

A kötetben sok a nagy vers. A *Dédapám* [március]on kívül az *Állsz egy üres [lavórban]*, *A rost beszél*, a *Démoszthenész [első búcsúlevele]*, a *Kockakövek* több részlete, a *Jónás tűnődése [az utolsó leckéztetés után]*, a *Holdudvar*, *A harmadik napon*, végül a *Szavak a sügölyükből* nyugodtan idesorolható. – Elkelt volna viszont néhány szerelmes vers és több humor.

*

Kedves Laci, most megint a levél következik. Nagyon melegen gratulálok kötetedhez. Szeretettel öllelek érte, és további jó munkát és hozzá egészséget kívánok:

Csorba Győző

[Csorba Győző (1916–1995) költő, műfordító, szerkesztő, a Jelenkor egykori főmunkatársa. | „Ha”-szonettek: a kötet Holdudvar című ciklusán belül „rejtett” szonettciklus, mindegyik vers a „Ha” anaforára építi gondolatrítmusát. A versek: Bűn és büntetés; A szobatiszta állat; A béka és a létra; Alattad a délkör; Gyermeki ruhám. | Csorba a levél végi felsorolásban hiányosan adta meg a verscímeiket, ezeket ott kiegészítettem.]

7. Csorba Győző kézírásos levele

Pécs, 84. ápr. 28.

Kedves Laci,

ősi hagyományunkhoz híven a szóbeli nyugtázáson, köszöneten, véleményezésen túl, íme, levelem is.

Azzal kezdem, hogy nagy örömmel töltött el köteted megjelenése. Azt hiszem, most zárkóztál föl igazán Magadhoz. Ez a kötet teljes egészében adekvát Veled. Ebben már minden vonatkozásban dokumentálódik tehetséged. És ez a tehetség gazdag, színes, változatos, értékes. A kötet felépítése kitűnő. Az első és az utolsó ciklus filozófiai töltésű versei a líra magasvonulatát jelentik. A második és harmadik ciklusban inkább a földön jársz, de úgy, hogy minduntalan föl-fölpislintasz, s ezzel a látszólag köznapi tematikájú, szimpla problematikájú verseknek is távlatot, mélységet adsz.

A ciklus-beosztásnál legfeljebb arról lehetne elmélkedni, hogy az olyan versek, mint a *Megközelítések* vagy az *Éltük a szép, boldog jövőt* nem inkább az első ciklusba illenének-e. Mint ahogy az első ciklusból az *Amikor Bárdosi Németh Jánost eltemettük* c. verset – mint-hogy hommage-jellegű – talán jobb lett volna az utolsó ciklusba tenni. (Persze finom alak vagyok én, hogy most itt megjátszom az okos fiút, noha a kötetet már ismertem kézirat korában.)

Változatlanul sokat elmélkedtem ezúttal is, miben rejlik régies költészeted különös szuggesztívója, hatása. Persze okvetlenül problematikádban is, a nagyon aktuális közérzet remek konstataálásában, kifejezésében. De változatlanul, ugyancsak változatlanul ismét magukra vonták figyelmemet pompás képeid, hasonlataid, melyek olykor már a bátorságon túl a vakmerőség határait súrolják. Pl. „...apróhirdetéseket, / csillagokat nyit fölénk

a homály" [Megírjuk a szép, régi verseket]. „Kondult a világ, mint a kút" [Sírvers, 1980]. „... kijátszani a gravitációt, miként Heródest a háromkirályok" [Megmarad minden, ami elszívárog], „nyúszítva, mint Isten öccse" [Hóból a lábnyom] stb. stb.

A legerősebb, bár nehezen megfogalmazható és dokumentálható tényezője költészedet kikerülhetetlen hatásának azonban az a valami, amit jobb híján úgy neveznék, hogy „bensőségesség", „intimitás". Éspedig ennek egy igen intenzív formája. Az a páratlan behatoló képesség anyagba, emberbe, jelenségbe, gondolatba, élménybe, mellyel a legrejtettebb ráncait-recéit is meg tudod közelíteni, s Magaddal bírod vinni oda az olvasót.

Itt van pl. a *Sírni szeretnénk, mint az emberek*. A széjjelszabdalt, egyénekre tagolt, de a folyton társat, közönséget kereső emberekből álló társadalom ríkatóan tragikus képe. S a hitelességet olyan apróságokkal éred el, mint a „megjöttök" szó közvetlensége, a „nem firtatjátok többé, ki a szebb" stb. szűkszavú, de rendkívül találó megállapítása a közös, egyenlő emberi állapotról, az „állati szag" nagyszerű telitalálata, amiben mérhetetlenül sok minden benne van, aztán a „végtelenben dobogó egyszeregy" kozmikus monumentalitása, végül a két utolsó sorban a fájoán abszurd igazság: „majd nézzük egymást, mint a katonák, / akik túléltek, amit nem lehet".

Ebben a ciklusban vélem egyébként a legtöbb nagyverset. Ilyen mindjárt az indító *Megírjuk a szép, régi verseket*, aztán a *Vízszintesedem*, a *Bezártam ajtót, ablakot*, a *Sírvers, 1980*, a már említett *Sírni szeretnénk, mint az emberek*, az *Amikor Bárdosi Németh Jánost eltemettük*, a *Megmarad minden, ami elszívárog* s a *Nehezebb részem*. (Most látom, hogy szinte az egész ciklust felsoroltam. De mint tegyek, ha így van?)

Az *idegenvezető szövegeiből* ravasz ciklus. Látszólag merőben más, mint a többi. De a valóságban semmi más nem történt, mint hogy egy mindig létező hang-variánsod erősödött meg, önállósult. Hiszen az ironia, önironia, filozófia, moralitás állandó tulajdonságaid közé tartozik elejétől fogva. Új, eredeti és trouvaille-értékű viszont a problémamegközelítés, a töményebb humor, a könnyedebb szellemesség.

Ez a ciklus mint kötetépítő elem is üdvözlendő. Elvásztó és kötőanyag, pihentető, s így fölfrissítő ereszkedő a következő csúcok érdekében. S a „*ridendo dicere verum*" pompás példája.

Az *Éltük a szép, boldog jövőt* [ciklus] eleje félig-meddig folytatás. Csak a végén megy át „hommage"-okba (Takáts Gy., Pákolitz I.). Itt a *Minden megtörténiket*, a két tisztelgést s az *Éltük a szép, boldog jövőt* fanyar-keserű vízióját szeretném kiemelni.

Az utolsó ciklus – mondtam már – a második magasvonulat. Ismét szebbnél szebb versek sorozata. Ilyen már az első is, a *Hóból a lábnyom*, ez a kissé burkolt ars poetica. De említhetném a *Születésnap párost*, az *Ím, itt, leghátul*, legelőlt s a Bartók- és Martyn-hommage-okat, vagyis szinte az egész ciklust.

Kedves Laci, mit írjak még? Azt, hogy így írásban-levéiben is igen melegen gratulálok az *Ágából gyökérhez*, azt, hogy meggyőződéssel hiszem: ebből a szerény külsejű kötetből több vers belekerül majd a magyar költészet díszes Nagy Könyvébe.

Öllelek igaz szeretettel, és kívánok az eddigiekhez hasonló szép verseket, még ha nem jut is eszedbe semmi.

Erzsikének tisztező kézcsókom, Attilának buzdító üdvözetem küldöm.

Csorba Győző

[A levél az *Ágából gyökér kötetéről* szól. | Az egyértelműség végett a versidézeteknél zárójelben feltüntettem, ha rövidítve szerepeltek, kiegészítettem a verscímekeket. | *ridendo dicere verum*: (latin) nevetve mondani meg az igazat, Horatiusz Szatíráiból származó idézet. | A két tisztelgő vers: Amikor a hegynek megindult (Pákolitz István 60. születésnapjára íródott), Összegyűlik benne a fény (a 70 éves Takáts Gyulát köszöntötte).]

8. Csorba Győző kézzel írt levele

Pécs, 85. szept. 8.

Kedves Laci,

ősrégi hagyományunknak megfelelően a személyes és szóbeli köszöneten túl, íme, írásbeli és bővített köszönetem is válogatott kötetedért, a *Hóból a lábnymért*.

Számomra öröm már az is, hogy megjelent, és szép időzítéssel ebben a Te nevezetes évedben. Azt hiszem, a Magvető készsége a kötet kiadására s a könyv igényes köntöse magában is igazolja költészeted értékét, amit a Magvető eddigi köteteid gondozásával is már világosan és helyesen fölismert.

Én mindig tudtam, mondtam, és hirdettem, hogy nemzedéked soraiban az elsők között a helyed, s most, hogy így együtt látom termésed legjavát, ez a véleményem csak megerősödött.

Első verseid után igen gyors és meredek az emelkedő. Vagy pontosabban: már a *Folyosóban* c. ciklus egyik-másik versétől kezdve. A kötet elején még főleg a szülőföld képei sorakoznak emlékekkel, reflexiókkal, meleg szomorúsággal. Több a kifelé nézés, mint a befelé. Viszont a kifelé néző szem éles, jól lát, és helyesen, s az ábrázolások költőileg gondosan, tehetségesen vannak megoldva. Feltűnik bennük már egyik legnagyobb erényed és erőd: hasonlat–metafora–jelző anyagod sajátos gazdagsága, látomásossága, amit én verseidben mindig különösen szerettem, becsültem és – szó, ami szó – kicsit irigyeltem is. Az ilyenekre gondolok, mint az „emlékek géppuskarüze”, „idegeim börtönudvara” [*Egymás örömére*], „határőr nedvek” [*Folyosóban*] vagy „törtészárú délutánok” [*Sárga őszi vers*]. Egy-egy ilyen metaforába tanulmány terjedelmű anyag van bele-sűrítve. (Itt legföljebb csak azt jegyezném meg, vigyáznod kell az öniméltésre. Az „ideje” birtokkal társított birtokosok gyakorisága kissé modorosan hat: „mérlegek ideje” [*Vaskorszak*], „a szélső füvek ideje” [*Folyosóban*], a „tárgyak ideje” [*A történet, illetve kötet cím is*], „a tapsok ideje” [*Zöld pajzs alatt*], az „elejtett szál ideje” [*Most mintha titkon lehajolna*].)

Már első verseid között is van olyan monumentális, mint a *Ceruzarajz*, ami engem Nagy István parasztportréira emlékeztet, esetleg Nagy Balogh Jánoséira. Őket pedig én igen nagyra tartom.

Aztán mindinkább erősödik a „befelé, befelé”, a „mindig befelé”. A *Miközben* ciklusban lassan eltűnnek a szülőföld emlékei, az új otthon „a század senkiföldjén” [*Innen*] létesül, közérzeted megromlik, a városélmény elsősorban a bezártság érzését hozza magával (*Vízszintesen*).

Ám a befelé fordulás hirtelen föl is emeli a verset, meg is tartja a magasban egészen a kötet végéig. Olyan csúcsokkal, mint a *Dédapám, március*, *Az idegenvezető szövegeiből* vagy az *Egyik rímtől a másikig*, s olyan kisebb darabokkal, mint az én kedvenceim: *Az ember öszefogódzik*, *Őrültek a dagályban*, *Forog tovább*, *A történet*, *Ahogy a tópart*, *Állsz egy üres lavórban*, *Megírjuk a szép, régi verseket*, *Sírni szeretnénk, mint az emberek*, *Hóból a lábnym*, *Az angol fölshóllalása*, *Elmenni kezés, itt maradni sok*, *Ím, itt, leghátul*, *lefelől*, *Szavak a sügőlyukból*, s mondhatnám tovább.

Az természetes, hogy a kötet versei nem egyenlő értékűek. De ahogy végignéztem őket, nehezen szavaznék akármelyik kihagyása mellett. Ismered azt a meggyőződésemet, hogy egy kötet konstrukciója szempontjából hasznos is olykor-olykor leszállni a lóról.

Tudom, hogy ismétlek, de változatlanul úgy látom, verseidet főként három erény teszi naggyá: valamiféle különös intimitás, erős képiség és állandóan érzékelhető lendület.

Ezeket a főerényeket kiválóan szolgálják alerényeid: színes, bátor szókinccsed, hajlékony nyelv- és mesterségbeli tudásod. Bár formakészletedet nem ártana gyarapítani (ezért

örülök a *Magyar epigrammáknak*), választott formáidat tiszteletre méltó gondossággal kezel, a mesterséget igen komolyan veszed, hanyagság, szükségmegoldás, üresjárat sehol nem tapasztalható verseidben.

Summázom: köteted kitűnő kötet, baráti lelkesedéssel gratulálok hozzá. Bízom benne, hogy zavaros kritikái életünkben is méltó lesz a fogadtatása.

Azt kívánom, hogy legyen erőd folytatni is így. Az irodalomtörténetbe mindenesetre már belekerültél.

Jó lenne mégis, ha megpróbálkoznál egyéb műfajokkal is. Tudom, hogy tudnád csinálni őket (műfordítás, szubjektív kritika). Szakajts gátlásaiddal (esetleg kényelmességeddel?)! Ne haragudj rám!

Jeles évfordulókon az ünnepelt szokott kapni ajándékot. Most fordítva történt: az ünnepelt adott, mégpedig ritka-szép ajándékot.

Köszönöm, külön is a nekem dedikált verset.

Erzsikének is, kérlek, tolmácsold köszönetemet. Tudom, hogy komoly része van verseid megszületésében.

Jó egészséget adjon az Isten!

Tolmácsolva egész családom meleg üdvözlését,

változatlan baráti szeretettel öllelek:
Győző

[A levélben az idézetek után zárójelben megadtam a verscímeiket. | Folyosóban című ciklus: a Fák felvonulása eredetileg öt ciklusban hatvanegy szöveget tartalmazott, amelyekből Bertók a válogatásban csak huszonnégy darabot tartott meg három ciklusban. A jelentős rostálás következménye volt, hogy a válogatásban új ciklusrendet is ki kellett alakítani. A Folyosóban a kötet első ciklusa lett, a Miközben a második.]

9. Csorba Győző levele, előbb kézzel, aztán géppelve

Kedves Lacim,

csak röviden írok kézzel, mert tudod, hogy a kezem remeg, és hosszabb szövegre nem merek vállalkozni. Pedig egy hasonló levélhez mindenképpen ez illik, ill. illenek. Mégis elkezdem kézzel, s Margitka majd folytatja géppel.

Tehát:

1.) Hálásan köszönöm ajándékodat (karácsonyit), illetve köszönjük mindketten, akiknek a meleg hangú ajánlás szól.

2.) A könyvhöz szívből gratulálunk, markáns, sajátos és saját hangon megírt könyv. Mindinkább úgy érzem, hogy kialakítasz, sőt, már csaknem egészen kialakítottál egy *Bertók-nyelvet*, amely a magyar nyelven belül csak a Tiéd, csak a Te tolladból jön és jöhet ki. Ez pedig nagyon nagy szó, mert a költő a *nyelven* nyilatkozik meg, és a nyelv ad testet a legköltőibb szándékoknak is. Azt gondolom, hogy bármilyen modern, posztmodern, posztposztmodern stb. stílus a nyelvből határozható meg valójában, s a nyelv ad hangot a korszerűnek, vagyis a *mainak*, a hodiernumnak, a maival egybehangzónak.

Szerencsés és persze igazán tehetséges költő az, aki ezt a hangot megtalálja és tud rajta beszélni.

3.) Persze az útban odáig rengeteg a kísértés, főleg az öröm esetleges túlzásai miatt. Pláne, ha valaki olyan merész, sőt vakmerő, hogy egy nem-tudni-hány százéves versformában (6-800, talán még több évesben) vállalkozik erre.

Itt-ott jelentkezik kötetedben is a *gonosz*. Az „a” névelő felhasználása rímhívóként, stb. [107] *Ablakon, ajtón lógna ki*. Egy-egy szólás befejezésének rábizása az olvasóra. Ez központosság nélkül alighanem jobb lenne. Pl. a [102] *Mint aki rókát szelidít* utolsó előtti sora. Ezek kissé mesterkéltté teszik a verset. Aztán ott a „kupi” ...

4.) Persze ezek a kifogások eltörpülnek a versekben megjelenő sok-sok nagyszerűség mellett.

Most is irigylem remek képeidet, amelyekkel roppant érzékletessé, tágassá, eredetivé tudsz tenni egy-egy gondolatot, érzést. Pl. „s áll egy hiányzó szó előtt, / ijedt állat a síneken” [82 *Mikor már költő lenni nem*], „Ketyeg az órában a szó” [84 *Ketyeg az órában a szó*], „Mint mikor az eget merik” [85 *Mikor már lejjebb nem lehet*], „S mint mikor megtelik a hold / s látszanak rajta a pacák” [86 *Szöszög a szélén, mint a pók*], „...porzik a tejút” [88 *Lehet, hogy mégis a tanúk?*], „A síró-rívó satupad” [92 *A képzelet, hogy benne van*] stb., stb., stb.

Nehéz végigsorolnom a szerintem ragyogóan sikerült verseket. Mutatóként: [88] *Lehet, hogy mégis a tanúk?*, [90] *Elég annyi, hogy féljenek*, [91] *A legtöbb csak mintát akar*, [95] *Tehát megérzik a kutyák* (ez különösen), [100] *A kis bajt meg teszi a nagy*, [107] *Ablakon, ajtón lógna ki*, [112] *Vannak, persze, a madarak*, [114] *Mennyi ember Delphoiban* (kivált az utolsó sor), [128] *Mint csillagos ég, ha ki*, [131–134] *S mindent ezen a csöpp helyen* (a nekem ajánlott), [138] *Mért képzelem, hogy rajtam áll?*, [139] *Csak aki nagyon hallana*.

De még sorolhatnám...

Hát így!

5.) Vagyis nagyszerű kötet.

Még egyszer köszönjük, gratulálunk és ölelünk:

Csorba Győző

Pécs, 1992. december 6.

[*A levél Bertók második szonettkönyvéről, az 1992 végén megjelent Ha van a világon tetőről szól. | hodiernum (latin): mai, a mai dolog, a mai napra vonatkozó. | Az átláthatóbb hivatkozások érdekében a levélen belül adtam meg vagy egészítettem ki a szonettek számozását és címeit.*]

*

10. Csoóri Sándor kézzel írt levele

Bp. 1992. dec. 10.

Kedves László!

Köszönöm könyvedet. Régen csak úgy „ömlöttek” hozzám a dedikációval fűszerezett kötetek, köztük, persze, azok is, amelyeket őszinte baráti és pályatársi rokonszenv postázott, manapság viszont csak elvétve érkezik egy-egy verseskönyv, regény vagy esszékötet. Hogy elszegényedésünkért mi magunk vagyunk-e felelősek, vagy netán mások is vétkesek lehetnek, remélhetően nemsokára eldől. Egyelőre nem akarok belevágni a tisztázásba, mert lélegzeni is kevés időm maradt.

Verseidet szinte kivétel nélkül ismerem, mert verset azért lopott időben is olvasok. A mostaniakhoz is gratulálok, csupán arra ösztöklénelek, hogy ideje jött „fölrobbantani” remek börtönödet: a formát, mert már mindent tudsz róla. Emlékeztetek régi verseidre, bennük, ha esendőbbben is, de szabadabban és nyugtalanítóbban mozogtál. Amikor József

Attila azt írja az *Ódában*: „El vagyok veszve, azt hiszem”, épp a bizonytalanságával ráz meg. Ha csak azt közölné vele: „el vagyok veszve”, kevesebbet mondana nekem. A tökéletességhez általában hozzátartozik valami remegő bizonytalanság, nem-tudás, valami vonzó tökéletlenség. Jóllehet, a verseidben ez benn van, de a forma már-már a kristályosodás irányába taszítja.

Legyen ez az életműnek egy kivételes szakasza, de próbálj kilépni belőle.

Úgy várom ezt a pár őszinte sort, mintha általad magamat biztatnám valami elhatározásra.

Kellemes karácsonyt és újesztendőt kívánok Neked és a Tiednek.

Baráti kézzszorítással,
Csoóri Sándor

[Csoóri Sándor (1930–2016) költő, író, szerkesztő. | *A levél a Ha van a világon tető kötetre reagál.*]

11. Csoóri Sándornak szóló válaszlevél piszkozata

Pécs, 1992. dec. 28.

Kedves Sándor,

köszönöm, hogy írtál, s hogy oly gyorsan. Jólesik baráti, mintha-magadnak-mondanád-tűnődésed, hogy nem kellene-é formát váltanom. Annál is inkább, mert nekem is eszembe jutott már, s talán tényleg itt lenne az ideje. Sajnos nálam az nem úgy megy, mint némely szerencséseknél, ügyeseknél, okosoknál. Talán nem tartasz nagyképűnek és közönségesnek, ha azt mondom (ha az iskolai leckét mondom föl), hogy a belső mozgás, súly, nem tudom mi keresi meg, találja meg, kényszeríti ki a maga formáját, amikor kimondom. Tehát én nem szonettet akarok írni, úgy is mondhatnám, hogy engem nem érdekel (már) a szonett, de ez az a hosszúság és szélesség és „mélység” („lélegzet”), amiben én magamat és a világot meg tudom fogni(?), mutatni(?), teremteni(?). S talán látszik, hogy nem ez a szonett az, amit mindenki más csinált és csinál, hogy annyira még semmiben sem voltam benne (egyetlen régi „formában” sem), mint ebben, ami persze egyébként ugye mindenkié. Persze nem sikerül mind egyenlő szinten, itt-ott bizonyára már modor és manír is (vagy ennek látszhat), de nagyon kérlek, ha egyszer lesz egy picike időd, olvasd el még egyszer együtt és a külön-külön már olvasott verseket, s talán „kiderül”, hogy régi verseimben sem mozogtam „szabadabban és nyugtalanítóbban”, mint ezekben. Nem tudom. Igazán az gondolkodtatott el, amit az esendőségről, a „valami remegő bizonytalanság, nem-tudás”-ról mondasz. S persze elsősorban „tartalmi” vonatkozásban. S hogy ezt „a forma már-már” eltakarja, mi több „a kristályosodás irányába taszítja”. Ezen tényleg el kell gondolkodnom.

Köszönöm, hogy írtál. Boldog új évet, szeretettel, barátsággal:
Bertók László

*

12. Domokos Mátyás gépelt levele

Budapest, 1978. május 27-én

Kedves Barátom!

Köszönöm a könyvedet! A beléje foglalt versekkel most ismerkedem – tengernyi s undok elfoglaltságok közepette különösen jólesik kihallani belőlük „az anyag egyenes szavát”, amit én is (elmaradott ember!) a legtöbbre becslök a költészetben. (Főleg amióta elszaporodnak a versek rézüstjében a semmiből, a pusztá levegőből is gyönyörűségeen szivárványló habokat verni tudó mágusok.) Nem tudom, kire gondolsz, milyen költői vagy kritikai önérzetet aposztrofálsz, amikor idézed a kijelentést, miszerint a „jellegtelen versek ideje jött el”, de nehéz ennek az igazságától megszabadulni, ha még azt is megérti az ember, s előbb-utóbb rákényszerítik erre a megértésre, hogy szépen, látványosan, sőt, szivárványosan is lehet jelentéktelennek lenni, szappanbuborékokat (sordíjért) fúdogálni... – Vedd könyved dicséretének, hogy verseid olvastán folyton idekalandoznak a gondolataim, mert ez mégiscsak azt jelenti, hogy költői érvényt tudsz szerezni valaminek, ami ma nem kerül a divat reflektorfényébe. Én bízom abban, hogy ez a hűség a saját hanghoz mégiscsak meghálálja magát, méghozzá úgy, hogy egyszerre észreveszed, nem is az időtől, nem is a jövőtől kell várni a jóvátételt, mert ezekben a – hangadók által – észre nemigen vett, nem méltatott, tényleg a fű csöndjével növe költői törekvésekben (vagy kényszerekben?) újult meg a líra (többek között, mert ebben nem vagy egyedül, Te is tudod), s bármilyen szkepszissel szemléled is az adott pillanatban mindazt, amit meg tudsz csinálni, s amiért azt kell mondanod magadról, hogy „nem választ gyakrabban a szó”, én a saját versedből olvasom a fejedre: „a dolgok lényege fölött elfogyasztott krumplis pogácsa” még mindig több, mint a szikrázó pengesuhogtatás nyoma – a levegőben.

De nem folytatom, mert attól félek, hogy „irodalmi levelet” írok, akaratom ellenére, pedig csak azt szerettem volna a köszönet szavai között megmondani Neked, hogy benem tényleg jó emléket hagytak a dolgaid (már amit ismerhettem belőlük), s – ne legyen ez köztünk, ezért kimondom! – mivel Fodor Banditól tudom, hogy Te erről nem nagyon voltál meggyőződve, ezzel az utólagos, de „egyenes beszéddel” kérek, hidd el, talán az én hibámból is, de nem jól fejtetted meg válaszom jelentését, amikor első köteted lehetőségei felől kérdeztél. Én ugyanis, a nyomorult kiadói praxisból ismerve az első kötetek – értékektől független – vesszőfutását, természetesnek tartottam, hogy olyan ajánlatot, amit Te kaptál a Magvetőtől, nem szabad elutasítani. S ha becslök, nem is biztathatlak rá, mert nem tudom Neked garantálni, hogy amit én a Szépirodalminál szívesen láttam volna, azt csakugyan meg is tudom gyakorlatilag valósítani. Mint mindenben, ebben is így vett körül egy kvázi-állás valódi szennye, s ezért az egyért hálás vagyok a betegségnek, hogy legalább ettől megszabadultam. Most aztán szabad vagyok (mint egy életfogytos).

Szerettem volna ezt, a versektől, szép könyvedtől függetlenül már korábban is elmondani Neked, de nem adódott rá alkalom. Legutóbb az Írószövetség választmányi ülésén szerettem volna, de a szünet alatt elsodródtunk, utána én meg, mint a többi napirendi ponthoz hívatlan vendég („kibóvított”+ résztvevő voltam), egyszerre megkönnyebbültem és a hallottak (meg a visszanyeltek) fölött mélyen elgondolkodva (mondhatni: elszomrodva) kibaktattam a körút irányába.

Baráti szeretettel üdvözöllek:
Domokos Mátyás

[Domokos Mátyás (1928–2006) kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő. | A levél az Emlékek választása című második Bertók-kötetre reagál.]

13. Domokos Mátyás gépelt levele

Budapest, 1981. augusztus 2-án.

Kedves Laci!

Tegnap érkezett meg verseskönyved, a *Tárgyak ideje*, amelyet most csak megköszönék, a gesztust, s ha megengeded, még visszatérnék rá „érdemben” is, ti. éppen most készülünk szabadságra, s ez jó alkalom lesz néhány olvasási adósság törlesztésére – azzal a költővel szemben is, aki „a költészet közlegényének” mondja magát. (Látod, azért már bele-belepislogtam.) A kötetről tehát még nem tudok Neked semmit se mondani, de erről a magatartásról talán annyit mégis, hogy: ha bizonyos rezignációval mondd is, gondolj arra (ha ugyan még meg nem tapasztaltad volna), hogy talán éppen ez az állapot adhatja meg a legkönnyebben a lehetőséget az embernek, ha költő, ha író, hogy megtalálja azt a belső szabadságot, ami nélkül nem juthat el saját gondolataihoz, s amit oly sikeresen oroztak el szinte mindenkitől a hetvenes évek során. (S talán ezért nem tudjuk felröptetni szegény Kormos ittmaradt sárkányát sem – ehhez szabadnak kell-ene lennünk. Belül.) Az idő, szerintem legalábbis, ilyen értelemben *kurvult el* – hogy én is aláhúzzam ezt a kifejezést, mert én is nyomatékosan érzem ezt a homogenizálódást a kurvaságban, amit metaforikus értelemben s akasztófahumorrally úgy is mondhatnék, hogy: ma már az „úriasszonyok” az öltözködésükben (értsd: tudatukban) sem különböznek a kurváktól. (A folyamat, amit a másik, általad elsíratott költő, Nagy Laci előrelátott *A föltámadás szomorúsága* c. versében, azóta végbement, tökéletesebb eredménnyel, mint a legintenzívebb vegyszeres gyomirtás.) – No de, a többit majd a versek elolvasása után!

Gondolom, a jövő héten el lesz fel foglalta a Pécssett összeseregglő hazánkfiaival. Szederkényitől értesültem, hogy a *Jelenkorban* talákoztok az írókkal, s addig talán az a költő-antológia is kezdedbe kerül, amely nálunk jelent meg a napokban, *Vándorének* címmel, s amelyet, gondolom, rajtam kívül a kutya se olvas végig a tizenöt millió magyar közül, csak én kényszerültem erre, mint a kiadvány szerkesztője. (Mondhatom, nem sok verset találtam benne, s valahogy az egész olyan riasztóan és primitíven provinciális.)

Baráti szeretettel:
Domokos Mátyás

[*Vándorének*: 1981-ben jelent meg a nyugat-európai és tengerentúli magyar költők antológiája Béládi Miklós szerkesztésében. I „Pécssett összeseregglő hazánkfiai”: 1981. augusztus 2. és 8. között tartották meg Pécssett a IV. Anyanyelvi Konferenciát, amelynek célja a határontúli magyarokkal való kapcsolatfelvétel és a kulturális identitás megőrzése volt.]

14. Domokos Mátyás gépelt levele

Budapest, 1987. június 17-én

Kedves Laci,

nem trehányáságból nem köszöntem meg eddig új verseskönyved, *A kettészakadt villamost*, de (ahogyan ezzel már a fél országot telesírtam) lakásfelújítás zajlott nálunk, két teljes hónapon át, olyan eseményekkel és helyzetekkel, amelyek a szemlélőnek egy burleszk kacagtató jó ízeit kínálják, nekem a tragédiák csapásait és keserűségét. Reméltem, hogy a Fészek-beli szerzői esteden találkozunk, de oda se tudtam elmenni, a fenti okokból. Mindezt nem részletezem, mert szívemből szól és helyzetemről beszél *Prédikáció* című versed, azon megállá-

pításával, hogy „az önsajnálát és az öndicséret ugyanannak az éremnek a két oldala”, s ha túlzásba visszük, valóban érdemtelené válunk az őszinte érzelmekre, mert hát miért is volnánk olyan fontosak a teremtés számára, hogy bajaink miatt megálljon a Nap az égen? (De azért jólesnék, ha egy pillanatra legalább úgy tenne, mintha megállana...)

Látod, olvaslak azért, minden bajom közepette is, és sajnos nagyon közel áll hozzám, nagyon bennem van az a világerzület, amelyből verseid „harmadik oldala”: a rémület feltöltődik. – „Mire megérik, megkeseredik” – írod, én meg azon tűnődöm, miközben olvasom, hogy vajon mindenkinek, vagy csak egy alkatnak a sorsa ez, és nem tudom eldönteni, de azt tudom, hogy nem is fontos, ha valakivel ez megtörténik, mert nem csak a költővel esik ez meg így, de példaképpen mondom csupán – velem is. Legszívesebben kimennék a világból, de nem lehet. S azt is tudom persze, hogy nem egy lakásfelújítás – bármily keserves, de mégiscsak múlt – kellemetlenségei tettek, tesznek keserűvé, mint ahogy Téged sem csupán az, ami a versek szövegéből – tényszerűen – kiperparálható. S az igazi baj – persze nem költői szempontból! – éppen ez; ez a rosszkezd, amivel a Létre válaszol az ember, ami egyszerre adottság és korlátozás, hiszen reagálhatnánk ugyanerre több örömmel, több bizakodással, több jó érzéssel is!? Ha Pláton néz be az ablakon, akkor persze nem láthat mást, de hát hol van az megírva, hogy csak azért kopogtat be valaki a sors ablakán, hogy a megcsalt eszményre figyelmeztessen? Ezeken a pontokon szimatol az én hajdani protestáns lelkem-öszönöm valamilyen predestinációt, amiből nem lehet kitörni, mint Pilinszkynek ama másfajta látomásból.

Nem kritikát írok, hanem azt szeretném megmutatni, mennyire belém ég, amit évek óta – évtizedek óta – csinálsz, s ahogyan kibontakozik, és megmutatja visszafelé is: honnan jön, milyen talapzata van az életedben és az alkatodban. Ennek köszönheted, hogy végérvényes verseid vannak, hogy képeidet, megállapításaidat nem lehet vitássá tenni. Nem hiszem, hogy vers ennél többre lehetne képes, legfeljebb nagyobb csinnadrattákat lehet csapni körülötte, de ha valami, ez a zajgás aztán biztosan nyomtalanul elenyészik – a verssel együtt. S én úgy tapasztalom, hogy csendben és csinnadratta nélkül, de azért egyre inkább tudomásul veszi az (értő) világ annak az értékét és fontosságát, amit csinálsz. Ennek Neked is tudatában kell(ene) lenned, s ebből szedjél egy-egy kiskanállal, ha nagyon rossz, eperossz a kedved.

Úgy tudom, a hó végén megfordulok Pécssett (Nagy László-ügyekben). Nem találkozhatnánk?

Baráti szeretettel öllelek:
Domokos Matyi

15. Domokos Mátyásnak szóló levél indigós másolata

Kedves Matyi,

utólag tudtam meg az újságból, hogy a majdnem kerek, hogy a 65. születésnapod tövében voltunk múlt csütörtökön, amikor estemet a FÉSZEK-ben bevezetted. Hát: Isten éltesen, erőben, egészségben, jó kedélyben és az igazságot kimondó szenvedélyben még nagyon sokáig, kívánom itt, belül még a nyolc napon. S köszönöm, nagyon köszönöm még egyszer a bevezető meleg, de/és kemény szavakat. Nem csodálom, hogy a jelenlévő volt potentátok, levitézlett somogyiak, levitézlett és hitvány magyarok fölkapták a fejüket, sőt, bírálni mertek, számonkérni mertek (rajtam is, dolgokat, miközben ott körbeálltak, aláírátták velem a könyvemet). Nem nagyon értem, hogy Fodor Bandinak miért kellett belekevernie benneteket ebbe a masszába. A legelején, amikor Bandi először említette meg az

est tervét, s hogy a budapesti Somogyiak Baráti Köre is rendező lenne, azt mondtam, hogy oké, ugyanis fogalmam sem volt róla, hogy kik ezek. Aztán amikor a meghívókat küldték szét, ideküldte Bandi a névsorukat, s akkor láttam, hogy kicsodák, s írtam vissza, hogy „különösképpen nem vágyom a látásukra”, s mindössze tíz embert (volt iskolatársaim, stb.) tudtam bejelölni, s kettő volt ott az általam megjelöltek közül. Az est előtt közvetlenül is kérdeztem Bandit, hogy ezek fizetik a költségeket?, hogy azért vannak rajta a meghívón? Azt mondta, nem fizetnek semmit. Erre föl még a beköszöntőjében is külön kiemelte, hogy ezt az estet a Somogyiak Baráti Köre rendezzi. Holott a meghívón, ugye, ott volt az Írószövetség meg a FÉSZEK is, sőt, a szállásunkat az Írószövetség fizette. Beletem a csőbe a legelején, mert a műsort is a somogyiak miatt szerkesztettem ilyen „somogyi háttérű”-re. (Az idézet Banditól, az előkészületi szakaszból való.) Tehát egy estére megint „somogyi költő” lettem, s talán ez volt a cél. Az est egyébként nem tetszett, az ítélet szövege a *Priuszból*, így, hogy az én szövegemből szinte semmi sem volt körülötte, most már tudom, nem volt odavaló (de így hosszú volt az est). Volt néhány vers is, ami meg talán az előadók, az előadó miatt „nem jött be”. Nagyon rossz érzéssel utaztam hazafelé, de nagyon jó önismereti vizsga volt ez megint. Ne haragudj, hogy Neked mondom el mindezt, de úgy érzem, Te vagy az, aki a legmélyén valahol igazán érzed s érted, hogy miről van szó.

Szeretettel öllelek:

B. Laci

Pécs, 1993. ápr. 22.

[Az est 1993. április 15-én volt. Domokos bevezetője nyomtatásban is megjelent: *A pillanat szarv-hegyén. Bertók László költői estje elé*, Kortárs, 1993/7. | *Domokos április 18-ai születésű.*]

*

16. Esterházy Péter képeslapja [a képen Csontváry Mária kútja Názáretben című festménye], [1985. 09. 24.]

Laci drága,

köszönjük szépen a könyvet. Jó, hogy ez így együtt. – Egy marha olvasó agresszív kérdése: Nem lehetne az Idegenvezető-szövegeket továbbírni? Hirtelen látni véltem, így, egy sohasem volt Pécs-könyvet...

Ölel: Esterházy Péter

[*Esterházy Péter (1950–2016) író, publicista. | Esterházy az 1985-ös Hóból a lábnymom című válogatott és új verseket tartalmazó kötetet köszöni meg. | Idegenvezető-szövegek: az 1984-es Ágakból gyökér kötet Az idegenvezető szövegeiből című ciklusáról van szó.*]

17. Fodor András levelének gépelt leirata

Kedves Bertók László,

avval kezdem, hogy a fiatal somogyi költők írásai közül kiemelkednek ezek a versek, amiket Marcaliban átadott nekem. – Írójukban eredendő költőtehetség van; természetesen kezeli a dalformát; sorain nem érződik a mindenáron költőiségre törekvő erőszakoltság.

A nyolc vers közül kettő megüti már az irodalmi mércéket is. Egyik a *Szerelemdal* – másik a *Nyitány*. Ezekben a tiszta hangütés, a népdalszerű kedvesség kapott meg különösen; az, hogy olyan naiv egyszerűséggel, szeretetteljes gyöngédséggel tud beszélni az életről, a szerelemről. – Általában el tudja kerülni a műnépiesség buktatóit; az érzelgősséget, a giccses fordulatokat. Nem könnyű dolog ez! Előfordul a hasonló hanggal próbálkozó nevesebb költőknél is, hogy engednek a szentimentális, olcsó megoldásoknak.

Ettől a veszélytől szeretném különösen óvni; mert többi versei az óvakodást indokoltá teszik. Az *Ünnepi énekben* vagy az *Öreg postás*ban ti. az a baj, hogy túlságosan könnyedén jellemez. Nem keresi meg a megfogalmazandó érzés, leírandó tárgy pontos megfelelőjét, a határozott jelzőt, konkrét képet, hanem megelégszik a keze ügyébe eső általánossággal; például „eszébe jut ezer kedves fiatalos pillanat” – vagy „ma ünnep van ne rontsd el a szívünk ünnepét. – Kislány ma ne szomorkodj! Feledj minden borút” – Éreznie kell, hogy a „szívünk ünnepe” nemcsak költőileg rossz, de csakugyan nem is jelent semmit. – *Röviden* c. versben is az általánosító, azaz könnyebb megoldást választó egyszerűsítést hibáztatom. „Harcol a nyár, harcol a tél, tavaszra vár, kit űz a szél” – nyilván megvan ennek a versszaknak a mondanivalója, de nem világos, nem elég költői. Tudom, nagyon nehéz ezt konkrétan leírni, mégis azt kell választania; a nehezebbet. A vers azért maradhatna rövid. Hiszen éppen az a baj, hogy a mondanivaló tömörítése helyett annak szimplifikálását választja: „Kenyér a szó, ki szót akar, legyen ma jó, legyen magyar!” – Ez bizony kevés. Konvencionális, jelszószerű, jelentés nélkül való.

A legfontosabbként tehát azt javaslom: váljon egyénibbé, bátrabbá, ugyanakkor érzékletesebbé, pontosabbá. – Mindehhez nagyobb elmélyülés, nagyobb műgond, több kísérletezés szükséges. Az is baj, hogy nagyon egyformák még versei. Ugyanaz a ritmus, ugyanaz a forma, hasonló fordulatok. – A *Vallomás* és a *Lefekvés előtt* abból a szempontból biztató, hogy igyekszik másfajta, intellektuálisabb jellegű mondanivalót is kifejezni; de talán éppen azért nem sikerül egészen, mert a tartalom és a forma nincs összhangban. Milyen furcsa például a *Vallomás* befejezése („apám, ha korunkat nem értjük, vágyaink roncs hadihajók!”). A vers hangulata, érzéstartalma semmiképpen nem indokolják ezt a gondolatugrást. – Efféle egyenetlenséget érzek a másik (*Lefekvés előtt*) versben is.

Bizonyos, hogy egyéniségének jól megfelel az Erdélyi József-es, Csoóri Sándor-os hanghordozás; hiszen a *Szerelemdal* nemes könnyedségű szépsége, a *Nyitány* üde frissessége ezt bizonyítják. – De húszéves korban még nem dőlhet el a költőegyéniség sorsa, mert ha igen, az elkerülhetetlenül beszűkülésre vezet. Próbálkozzék mással is! – Ha úgy érzi, mégiscsak ezen az úton kell járnia, akkor is próbáljon segítség nélkül a maga lábán járni, sajátos stílusban.

Ne tévessze meg az, hogy a nagyközönségnek általában jobban tetszik a csodás-mesés-tündérr királylányos, úgynevezett könnyen érthető vers. Ez sajnos csak a magyar verskultúra sekélyességét jelzi. Azt, hogy összetévesztik az egyszerű szépséget a közhelyszerűen banálissal, mivelhogy ízlésben, igényben még mindig a század végénél tartanak.

A fiatal költőnek csak azért sem szabad alkalmazkodnia a közízléshez, mert hamis az a tétel, miszerint le kell ereszkedni a közérthetőség, a tömegek által követelt népszerűség színvonalára – ez esetben ugyanis nem nőhettek volna századunk nagyjaivá Ady, József

Attila, Bartók, Derkovits, és egyáltalában: nem beszélhetnénk haladásról, hiszen az csak a fölismert és kimondott „új” jegyében történhet.

A versek közül, mint nyomtatásban még meg nem jelent; csak a *Nyitány* lehetne esélyes a *Csillagban*. Ez azonban önmagában kevés – várjunk, amíg legalább ilyen színvonalú versekből egyszerre többet is tud küldeni.

Őszintén szólva nagyon kíváncsi vagyok további fejlődésére, ezért, ha van kedve, küldje el ezután is írásait nevemre a *Csillag* szerkesztőségébe.

Baráti szeretettel köszönti:

Fodor András

Budapest, 1955. június 21.

[Fodor András (1929–1997) költő, műfordító, esszéista, az OSZK könyvtárosa, a *Csillag*, az *Új Könyvek*, a *Somogy*, a *Kortárs szerkesztője*, 1981–1986 között a *Magyar Írószövetség* alelnöke. | *A gépirat alján szereplő szintén gépelt jegyzet: „K: /Kézírás, tintával/+boríték. A boríték hátoldalán a Marcali Posta bélyegzője az érkezés dátumával: 55.VI.24./ | Bertókot nem sokkal később, 1955 augusztusában az ÁVH letartóztatta néhány verséért.]*

18. Fodor András kézzel írt levele az Országos Széchényi Könyvtár nyomtatott borítékjában

981. VIII. 31.

Kedves Laci,

természetesen megkaptam a *Tárgyak idejét* – úton-útfélen, villamoson, buszon még el is olvastam, mielőtt elrepültem volna Habarovszk felé. Az élmény máig is friss bennem, csak azért nem írhattam máig róla visszajöttöm után Fonyódról – mert a nagy kapkodás-ban kifelejtettem poggyászból könyvedet. Márpedig ott vannak benne a tetszésjelek – olyan nagy számban, hogy esetleges kétségeidet (úgy is, mint T. T.-nál régebbi mentorod) el tudom oszlatni. Nem kisebb véleményem van gyűjteményedről – s efféle Lakatos Andrisnak is mondtam –, mint hogy a negyvenes nemzedék legkarakteresebb, legátütöbbszerű megnyilatkozása. Se Ágh, se Bella – se Kalász vagy Orbán nem képes mostanában ilyen egyértelműen kifejezni magát. S ami két korábbi könyvedben készült, a kertelés nélküli, már-már szarkasztikus nyíltság, művészileg is megérett. Elidegeníthetetlenül a Tied ezek a versek. A nyelv, a forma, az indulatok nekiveselkedése, a szándékolt disszonanciák, a somolygó, majd élesre váltó önirónia mind-mind a sajátod. Hülyeség arról beszélni, hogy keserű vagy-e, sötéten látsz-e, horribile dictu: beszürkültél... A versek mögött nyílt sorsvallás van, s mi több: „valódi világot hörpintesz”... Merthogy a valódi világ neked Vése-Pécs–Budapest és a világpolitikai konstelláció közt ilyen. És érvényesebben a magunk életézését nem tudjuk mondani Pestről sem.

A fővers, ahogy már régebbi véleményemből sejtethed, a *Dédapám, március*. Ez önmagában is kötet-értékű teljesítmény.

Tetszetek, a többi közül kiütőközöen a következők: (az aláhúzottak hatványozottan tetszetek!!) *Ki megy haza?*, *Bádóg szitakötő*, *Mintha üzenne*, *A félelem futamaiból*, *Életed árán*, *A rost beszél*, *Lennék örömen a lakat*, *Dédapám...*, *Vése fölött*, *Kormos István*, *Nincsen veszély*, *Krakkói elégia*, *A jóslat kampóján*, *Ében-ország*, *Jónás tűnődése [az utolsó leckéztetés után]*, *A tűnődés folytatása*, *Alattad a délkör*, *Titoknoki szolgálatomról*, *Mind a hét főbünt*, *Holdudvar*, *A harmadik napon*.

Megjegyzem még, hogy a *Kockakövek* is járható úttá álltak össze: a kötet szövedékében autentikusabban hatnak, mint a részletpublikációkban.

Mindezek után csak azt mondhatom, hogy szívből gratulálok... és köszönöm, Sáríkával együtt a meleg dedikációt.

Tibornak – anélkül, hogy leveled rávonatkozó hangulatát idéztem volna – megmondtam, hogy *így* vélekedem könyvedről. Ő is mondta, sőt, előre megírta, hogy várakozásában némileg csalódott, s erről adott számot a kritikában. Amikor a *Somogy* oldaláról nézve furcsálkodtam, azzal érvelt, hogy amikor elolvastad a szövegét, így reagáltál: „Igazad van!” – Amikor arra érveltem, hogy valójában az elidegenítést fogod konstatálni gesztusából – olyasmit jegyzett meg kesernyés hangon, hogy a köztetek lévő rossz viszonyon ez már nem sokat változtat.

Japán utamról nem könnyű beszámolni. Izgalmas út volt mindenképpen; csak az indiaihoz hasonlítható. Amaz emberi esendőségeivel a mi fazonunkat mutató ósképleteivel, megválthatatlan, de csodálatos mélységeivel, múltjával talán torokszorogatóbb élményt kínált, emez viszont szinte utópisztikus képeket szuggerált egy jövőendő praktikus, szorgalom és lelemény szerint prosperáló, nem emberellenes jövőendőről, melyet mi – úgy hiszem – sohasem fogunk elérni.

Enyhén szólva döbbenetes a rend, tisztaság, szervezettség és a becsületesség ott, a felkelő nap országában. Borravaló és lopás: ismeretlen. (Most tudtam meg, hogy a kettő kényszerűen összefügg.) Olyannyira törődnek a másik emberrel, hogy a vakok részére minden átkelőhelyen különleges sárga, hólyagos szelvények találhatók a járdán; de nem elég, hogy a botjuk azt megtalálja – a piros jelzésnél kakukkszó, zöldnél sárgarigófüty hangzik a jelzőberendezésből.

A konferencia nem volt éppen csodálatos. Sárosi Bálint[?] és az én előadásomat hallgatták vagy 300-an: némi visszhang is jutott el hozzánk. Tokióban a magyar követségen volt fogadás és műhelymegbeszélés. (Itt Bartók és a modern magyar líra volt a témám.)

Tokió irdatlan város. 11 milliós. Keveset láttam belőle. Annál többet a Fudzsjama körüli gyönyörű tájakból, a műemlékekben gazdag Kiotóból, Narából, a modern Szapporóból és Niigatából (két i). Kicsit restelkedve merengtem rajta, hogy Simon Pista[?] után, aki Koreából látta a Japán tengert, én voltam a második költő, aki ugyancsak látta, sőt, fürdik is benne.

Röstelkednem azért is kellett, mert az aránylag pénzes (valutaszámlás) zenészek közt olyan szegény voltam, mint a templom egere.

Egybevéve elmondhatom, hogy az 1981-es életem legszínesebb nyara volt; merthogy a spanyolországi hetet sem homályosították el a távol-keleti színek.

Itt Pesten a főújság talán, hogy Karcsiék végre beköltöztek a [B??] utca 4-be. Két hétig még szörnyű felfordulás lesz, de aztán Karcsi eléri végre álmai netovábbját: 20 négyzetméteres szobája lesz.

Miklósék lakáskérélmét viszont gyalázatos módon azzal utasították el, hogy elegendő nekik annyi négyzetméter, amennyiben laknak.

Az én hivatalos „titoknoki” munkám is elkezdődött a Szövetségben. Nagyon lökdös-nének a „placc” közepére, de ellenállási szándékom változatlan. Abban igazad van, hogy a mostani képlekeny időben szükség van rám, de éppen ezért megpróbálom a föltételeket én diktálni.

A *Somogy* rádiós óráját üdítően jónak találtam. A jó közt is legjobbnak a Te átgondolt, leginkább távlatos nyilatkozatodat. Ne bosszantson túlságosan, hogy ezek után éppen Kaposváron írnak majd a kötetedről hangfogós elismeréssel – kárpótolni foglak valamivel, ami bizonyára kedvedre való lesz.

Csókolom Erzsit, köszöntöm Attilát, Téged öllelek.
Bandi

[T. T.: Tüskés Tibor (1930–2009): kritikus, szerkesztő, író, 1959–1964 között a Jelenkor főszerkesztője. A hatvanas-hetvenes években baráti kapcsolatot ápoltak Bertókkal, a nyolcvanas évek elejére elhidegültek egymástól. Eddigi ismereteim alapján Tüskés Tárgyak idejéről írott, ha nem is elmarasztaló, de igen mérsékelt elismerő kritikája (Somogy, 1982/1.) ennek az elhidegülésnek sokadik stádiuma volt. | „valódi világot hörpintesz”: József Attila-utalás, vö. Ars poetica: „nem lógok a mesék tején, / hörpintek valódi világot, / habzó éggel a tetején”. | Karcsi: Bulla Károly (1946) szerkesztő, író, újságíró. | Miklós: Csűrös Miklós (1944–2015) kritikus, irodalomtörténész. | „A Somogy rádiós órája”: „Part s komp között” címmel mutatta be a Somogy folyóiratot Fílippinyi Éva, a Magyar Rádió irodalmi osztályának szerkesztő-riportere. Az Avar István, Csernus Mariann, Mádi Szabó Gábor és Papp János színművészek közreműködésével készített műsor 1981. augusztus 26-án 19:15-kor került adásba a Kossuth Rádión.]

19. Fodor András kézzel írt levele a Magyar Írók Szövetségé nyomtatott borítékjában és fejléces papírján

1985. IX. 10.

Kedves Laci,

most fejeztem be a „*Vers sajjog át a valóságon*” című Rólad szóló beszélgetés korrigálását. Azt hiszem, a szerencsétlenül megvagdossott rádiós felvétel után ennek a nyomtatott változatnak Te is örülni fogsz. Matyi is, én is átfogalmaztunk, árnyaltunk benne egy-egy részletet, s eljutottunk azokhoz a konzekvenciákhoz, amikhez a stúdióbeli kényszerűségek miatt nem sikerült.

Éppen ma olvastam Leskó kritikáját könyvedről a *Somogyi Néplapban* – melyet mintha Rád való tekintettel postáztak volna. (Kaptam folyamatosan a lapot tavaszig, akkor abba-hagyták küldését.)

A *Hóbból a lábnyom* mindenesetre a sláger most nálunk. Kitettem a könyvespolc párkányára arcképeddel haránt – hogy bármikor kézbe vehessem. Újra csak azt mondhatom, szigorú válogatásod igazolódott: arányos, koncentrált gyűjtemény, eleitől végig erőteljes versekből. És érződik a fölfele lépcsőzés is, újra szíven ütöttek az *Ágakból gyökér* darabjai – de az *Új versek* hőfoka, formanívója is arra bizonyosság, hogy tovább-továbbjutsz a magad útján. Szerencsésnek tartom az *Egyik rímtől a másikig* végső pozícióját, mert így a zárásnyitás egyaránt adott („aki egy ritmust befejez / nem gondol rá, hogy vége lesz” ... „mikor a tollat leteszi, / szeretné újrakezdeni”).

S az újrakezés, ahogy legfrissebb dolgaidat látom, megint más lesz.

Köszönöm, Laci, a szép ajánlást. Bizony, elmúlt már 30 éve, hogy megismerkedtünk – de hát remélem, élünk még egy kicsit; s még köszönhetünk is Téged félévszázados fönnállásod alkalmából Kaposváron.

A Költői Szakosztály vezetősége szívesen fogadta invitálásomat erre az alkalomra.

Öllelek, Erzsit csókolom, s szívesen gondolok a Miklóséknál töltött órákra.

Bandi

P. S.: Szegény Andrisról Te hallottad meg először, hogy majdnem néhaivá lett. Most már jobban van. A könyvtárba is bejárogat. Szerencsére szelleme „tisztá-épen megmaradt”.

[A szóban forgó beszélgetés: „*Vers sajjog át a valóságon*”. Domokos Mátyás és Fodor András beszélgetése Bertók László költői útjáról, Kortárs, 1985/11. | Az utóiratban vélhetően Lakatos Andrásról van szó.]

20. Fodor András kézzel írt levele

987. V. 2.

Kedves Laci,

néhány nap múlva ugyan találkozunk – ha igaz – Keszthelyen, de addig írásban is illik tudtadra adnom, hogy könyvedet megkaptam, kívül-belül szépek, a korhoz és mi magunkhoz méltónak találtam.

Merthogy hosszabb ideje úgy vagyok Veled (miként mutatis mutandis magammal), hogy kíváncsian nézem: tud-e közérzetünk hőmérője még mélyebbre esni, anélkül, hogy szétpattannánk mi magunk...

Úgy látom, sikerült megint a dadogó lét és a történelem közt, avagy amint a címadó vers döbbenetes képe mondja, a tartalmával nem azonos álmodó bőrzsák varasodó sebei körül olyan új látleteket és képleteket fölmutatnod, ami megnyugtathat: nem élsz hiába.

Merthogy erre a schizofrén önvizsgálatra is elmondható: „sebed a világ”... – Törvényszerű, hogy most éled meg a felnőttbe zárt kisgyerek félelmeit, az „úgy vonz, hogy már taszít” [Talán ő az a másik] fonák lehetőségét.

Ennyi kínzó gondolat (még ha félig gondolt formában is) nem volt még ekkora sűrűségben Nálad. Talán azért is jók az epigrammák és szonettek, hogy vázat, ívet adjanak a mondandónak, *Hogy izgalmasabb legyen az égbolt*. (Ez a szonett egyébként legalább olyan izgalmas, mint a címe, és szarkazmusa abszolút a Tiéd. Van benne valami groteszk monumentalitás, amit talán utódaink fognak értékelni igazán.)

Ez különben az első olyan könyved, melyből nem ugranak ki a többet elhomályosító versek. A maga módján szinte mindegyik megvallatja az olvasóit; nem túri az osztályozást. Talán csak az *Ünnepi másod* helyezhető valamiféle piedesztálra, mely az időbe hátravetítve arról a fiatalemberről szól, aki majd a 80-as évek végén képes lesz magát és bennünket ilyen illúziótlanul szemlélni, egyúttal azt a visszasajgó, közösségbe fogózó szépséget is fölmutatni, amiért talán mégis érdemes folytatni mesterségünket.

Gratulálok, Laci, és remélem, szép előadóest lesz a kötetből a FÉSZEK-ben május 26-odikán.

A viszontlátást várva öllelek, és Sárrikával együtt köszönjük dedikációd

Bandi

[A levél A kettészakadt villamos című kötetről szól.]

*

21. Ilia Mihály e-mailje, 2018. augusztus 16.

Tárgy: *Helikon*

Kedves Jó Barátom, L!

A kolozsvári *Helikon* idei 15. szám[á]ban interjú olvasható Andrei Dósa költő-műfordítóval. Romániai kortársad azt mondja: „Tehát van bennem Bertók, J. A., Ady, Szálinger, Szilágyi Domokos, Petri, Parti Nagy, Borbély, Peer Krisztián, Acsai Roland, Krusovszky, Fekete Vince, Kinde Annamária, Bódis Kriszta...”

Ölel és üdvözl
Ilia Mihály

[Ilia Mihály (1934) kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő. | Andrei Dósa (1985) románul író magyar származású költő, író, műfordító. Magyarul olvasható kötetei: Füveskert (Helikon, 2023, ford. Horváth Benji, Koszta Gabriella); Sok erő és egy csipetnyi gyöngédség (Helikon, 2025, ford. Horváth Benji).]

*

22. Kálnoky László kézírásos levele

1981. szeptember 3.

Kedves Barátom!

Köszönöm, hogy kötetével megtisztelt. Nyaralás közben érkezett, postámat nem küldtettem magam után, ez a magyarázata késői válaszomnak.

Tudom, hogy nem kezdő és már nem tartozik a legfiatalabb nemzedékhez. Számos versét olvastam folyóiratokban és a *Szép versek*ben.

Teljes kötetét most volt először alkalmam olvasni, és csak azt mondhatom: jó költő, anélkül, hogy keresné a zajosabb feltűnést. Mesterségbeli tudása magas fokú, verseinek hiteles az érzelmi és gondolati háttere, sehol sem fedezem fel, ami az utolsó évtizedek számos költőjénél állandó hiba, vagyis, hogy egyes költők leírják, ami éppen eszükbe jut, feltéve, hogy úgy vélik: tetszetősen hangzik. Ilyen módon jó sorok közé is könnyelműen papírra vetett bombasztokat hagynak a versben. Meggyőző sorok közé vaktában leírt frázisok vegyülnek.

A Maga köteté mentes az ilyesmitől, nem ír le olyasmit, aminek jelentését nem tisztázta önmaga bírójaként.

Ha egyáltalán lehet szó negatívumokról költészetében, azt az egyet hiányolom talán, hogy nem minden versének van „magasfeszültsége”. Mintha nem merné próbára tenni önmagát, és elérni a végső határokat, melyeket tehetsége elérhetővé tesz. Ne feledje, hogy a nagy költészet valamilyen irányban mindig szertelen. A költőtől ereje teljes megfeszítését, néha az önmagunk feladását kívánja meg.

Természetesen kötetét így is sokkal jobbnak tartom a megjelenő verseskötetek átlagánál, sőt, ha értékrendet kellene készítenem – hál’ Istennek nem kell – az élő magyar költőkről, Magát azok közé sorolnám, akik közvetlenül követik azt a legfeljebb 5-6 főből álló csoportot, akiket már élő klasszikusoknak tart a közvélemény. A jövő titka, hogy az utánuk következők közül ki tud felzárkózni közéjük. A lehetősége, képessége nem teszik ezt sem reménytelenné.

Kötetét kötettel szeretném viszonzni, de utolsó kötetem mindössze 2200 példányban jelent meg, s ezért olyan hamar elfogyott, hogy magam sem tudtam kellő számú példányt vásárolni. A jövőben igyekszem ezt pótolni, és addig is szeretettel üdvözlöm.

Kálnoky László

[Kálnoky László (1912–1985) költő, műfordító. | *A levél a Tárgyak ideje kötetről szól.*]

23. Kálnoky László kézirásos levele

Kedves Barátom!

Restelkedem, amiért ilyen jelentős kötetet ilyen elkésve köszönök meg. Mikor a könyv megérkezett, a sziglieti alkotóházban voltam, és mikor megjöttem, féltucat dedikált könyv, nemcsak verseskötetek, hanem vaskosabb prózák is, továbbá 20-25 megválaszolandó levél várt rám. Postámat ugyanis nem küldték utánam, mert feleségem ugyanabban az időben Svédországban látogatta meg ott élő mostohalányomat.

De a kötetre térve: első kötetedhez képest is, mely pedig szintén igen figyelemre méltó volt, hatalmas fejlődés! Ennek az erőtől duzzadó költészetnek olyan a környezet, melyben élni és írni kénytelen, mint az izmos atlétatestnek a kinőtt, túl szűk ruha.

Azt hiszem, az ebből eredő elégedetlenség az irónia, az éles bírálat és az időnkénti drasztikum (nem pejoratíve használva ezt a szót, néha nagyon is nagy szükség van rá).

Nemcsak Veled született, amit nem lehet megtanulni, hanem meg is tanultad hozzá, amit minden élvonalbeli költőnek tudni kell.

Te már csak mennyiségben maradsz el a legjobbaktól, minőségben nem. Az pedig természetes, hogy még nem lehet olyan terjedelmű életműved, mint a legjobb hetvenéveseknek.

Ha így folytatod, kiszámíthatatlanul nagy ívű pálya előtt állsz.

A viszontlátásig szeretettel üdvözöllek

Kálnoky László

1984. május 21.

[A levél az Ágából gyökér kötetéről szól.]

*

24. Kántor Péter képeslapja (a Felsővízvárosi Szent Anna templomot ábrázolja a Duna túloldaláról, a mostani id. Antall József rakpartról nézve)

'92. dec. 10.

Kedves Laci!

Nem mondanám, hogy olyan a város, amilyenek a túloldalon látni. De persze néha lehet, volt olyan is. Most szürke, fekete, csak a kirakatokban ragyognak a fehér háztartási csodagépek, a BRAUN-ok, MOULINEAUX-k, VARIO-k – jó volna hinni bennük.

Nagyon köszönöm a *Ha van a világon tetőt!* Szívből gratulálok hozzá. De ez is olyan szomorú. „Mint a csillagos ég, ha ki. / És nem találom meg soha”? [128 *Mint a csillagos ég, ha ki*] „S minden hülyesége ÖRÖK”? [109 *Ahogy esik bele a köd*]

Mégis talán meg kéne próbálni valami marhaságot. Egy sestinát?

Megvagyok. Ölel, Kántor Péter

[Kántor Péter (1949–2021) költő, műfordító, a kilencvenes években az Élet és Irodalom versszerkesztője. | Az idézetek után zárójelben megadtam a verscímet. | Az eddigi ismereteink alapján Bertók soha nem próbálkozott sestina írásával.]

*

25. Kukorelly Endre kézzel írt levele

Kedves Laci, nagy-nagy örömmel fogadtam a köteted, és nagyon megtisztelve éreztem magam. Egyébként már megvettem volt akkor; azt a példányt jó helyre tovább is adtam azóta. Voltam Romániában (Bukarest, tengerpart, írószövetségi- és JAK-„delegáció”), oda vittem ki a könyvet, s a tengerparton olvastam, majd odaajándékoztam az egyik miniket kísérő magyarnak.

Gratulálok ehhez a nagy és szép anyaghoz, ez a [összefogott?] hang igazán tanulságos volt a számomra. Örülök, hogy sikerült megismerkednem Veled, s remélem, mielőbb találkozhatunk ismét. Kár, hogy ebben a „hatalmas” országban a „nagy” földrajzi távolságok (is) meggátolhatják az embereket abban, hogy találkozzanak. Mindenesetre mi néhányan Pesten összejárunk minden szerdán 8 után (eddig az Astoriában, de mivel azt tatarozni kezdik, 16-tól a Pilvaxban), megpróbálván némi irodalmi kávéházat csinálni, még társaságot is alapítottunk (Örley-kör), s mindig elég sokan vagyunk, jókat beszélgetünk. Ha valamelyik szerdán Pesten járnál, nagyon örülnék (s mindenki örülne), ha eljőnél.

Nagy szeretettel üdvözöllek
Kukorelly Endre

Bp. 85. okt. 5.

[Kukorelly Endre (1951) költő, író, esszéista, szerkesztő. | *A levél a Hóból a lábnyom című válogatott és új verseket tartalmazó kötetéről szól.*]

*

26. Lakatos András kézirásos levele

Kedves Laci!

Mostanában gyakorta eszembe jut egy „állítólag” kínai mondás, amit Domokos esszékötetében olvastam. E szerint bölcsebb dolog bármily aprócska gyertyákat gyújtani, mint átkozni a nagy sötétséget. Mióta megkaptam könyvedet – először az *Új Könyvek* szerkesztőségében láttam, aztán érkezett küldeményed a nagyon jóleső dedikációval –, azóta az öröm, az egyszerű köszönetben nehezen kifejezhető megilletődöttség mellett furcsa nyugtalanság lakik bennem. Pedig előre sejthettem volna, hogy a külön-külön alaposan ismert részek ellenére az egész újdonságnak fog hatni, hiába láttam a kötetnek egy korábbi változatát, hiába tudtam, melyik ciklusokba osztottad a későbbi keletkezésű verseket, most mégis szinte zavartan tapasztalom magamon a meglepetést. Biztos, hogy a könyv kivételesen szép formájának is része van ebben a meglepetés-érzésben (ilyen borítóra, ilyen tipográfiára, egyáltalán: ennyire minden elemében színvonalas munkára én sem számítottam legmerészebb álmaimban sem, bár tudtam, ha a Magvető nagy nehezen elfogad egy művet, általában szebb külsőről gondoskodik, mint a többi kiadó), mégis, mikor elgyönyörködöm ezen a könyvművészeti alkotáson, mindig az jár a fejemben – talán ez is segít majd másoknak felismerni, ami előttem egyre nyilvánvalóbb. Mert a meglepetés lényege, amit verseid együttes olvasása, újraolvasása kiváltott, abban foglalható össze, hogy köteted nem egyszerűen egy jó verseskönyv a többi jó verseskönyv között, hanem azok közé a kevesek közé tartozik, amelyek egzisztenciálisan érintik az embert, beleszólnak az életébe, gondolkodásába, állandó jelenlétet harcolva ki így maguknak. Ezt az egzisztenciális fontosságot többször éreztem már verseidet olvasva – hisz első köteted is nagyon belülről érintett –, de miközben mindig hangoztattam-vallottam, hogy sokkal je-

lentékenyebb költő vagy annál, ahogy az irodalmi közvéleményben számontartanak, időnként hajlamos voltam elismerni: költészetednek ez a csak nagyon keveseknek megadatott, irodalmon túli dimenziója talán mégis az én szubjektív ráhangolódásom következménye csupán. A Csontváry-vers vagy az *Örökké vonul* – meg még jó néhány – persze újból és újból kimozdítottak toleranciámból és egyre makacsabbá tettek meggyőződésemben, de mindezt elvitathatatlan tényné a második kötet emelte számomra. Könyvedet olvasva olyan darabokból is ez a dimenzió nyílik meg előttem, amelyekkel (kéziratban-folyóiratban ismerkedve velük) nem volt különösebb érzelmi kapcsolatom; jó verseknek tartottam őket, de nem késztetek többre az elismerésnél.

Miképp lehet költészeted egzisztenciális, irodalmon túli dimenzióját *tárgyias* formában kifejtetni, anélkül, hogy a felsőfokú jelzők fölösleges halmozásának hibájába esnék? – köteted felkavaró hatása mellett ez a kérdés is benne fészkelődik nyugtalanságomban. Miután megírtam az *Új Könyvek* számára a recenziót, egy hosszú levél fogalmazásába kezdtem; úgy gondoltam, ha egy személyes megnyilatkozás formájában Neked papírra vetem azt, ami a recenzió, a *Tiszatáj*-kritika nyelvén megvallhatatlan, akkor talán könnyebb lesz az objektív hangot etlalálni. (A mellékelt *Új Könyvek*-recenzióban a jelzők halmozása némiképp taktikai okokból történt: ha kihúznak belőle ötet, még mindig maradjon másik öt.) Sajnos be kellett azonban látnom, nem ilyen egyszerű a dolog: én a levélírásban is szemérmesebb, a kritikában is szubjektívebb vagyok a szokásosnál. Bisztray Ádám telefonhívása – ő értesített, hogy máj. 11-én, csütörtökön este személyesen is találkozhatunk náluk – ébresztett rá: mint annyiszor, megint önmagam, a könyved olvasása közbeni kivételes, ünnepi lelkiállapotom minél árnyaltabb visszaadása volt a fontosabb, kapcsolatunk természetes, hétköznapi gesztusai helyett. Ezért hát e levél kapkodó mondatai, mert egyszerűen elképzelhetetlennek tartom, hogy mindabból, amit vissza-visszahőkölve fogalmaztam Neked, semmi se jusson el Hozzád, hogy – éppen most! – magamat kelljen magyaráznom, mikor majd találkozunk (emiatt is adom postára express). Ezért akartam a Számodra biztos érthetetlen hallgatásom, nem-válaszolásom sötétjében meggyújtani ezt a füstölgő, kormozó gyertyát. S most már a másikat is, amelyik minden bizonyonnal éppúgy nem lesz elég, hogy objektíven, egy ismertetés keretein belül megvilágítsa mindazt, ami pedig reflektorfényt érdemelne, mint emez, a verseid kiváltotta érzéseimet. De funkcióját, hogy jelet, akármi pisla fényt ad, talán teljesíti.

Jókívánásaitokat köszönjük, Erzsikét, Attilát üdvözljük,
Téged sok szeretettel ölel
András

Budapest, 1978. máj. 6.

[Lakatos András (1943–2019) kritikus, irodalomtörténész, az OSZK könyvtárosa. | A levél az Emlékek választása kötetről szól.]

*

27. Lator László gépelt levele

Kedves Laci,

köszönöm új könyvedet, jó volt olvasni, nekem való, nagyszerű versek, nem fog rajta, nem fog ki rajtad se kor, se betegség, sőt, mintha éppen azok készítenének számot vetni helyzetekkel, bajaiddal, étellel-világgal. Ezért van, hogy mindig a legfontosabbról beszélsz, ezért szeretem kiapadhatatlan költészetedet. Az első ciklusban azt tudod megcsi-

nálni, amit manapság kevesen: úgy raksz a versbe nyers, köznapi, prózai elemeket, hogy közben, vagy annál inkább, minden szavadban megmarad a líra magasfeszültsége. Most is azt csinálod, amit mindig is csináltál: kitalálsz valamit, egy versmódot, egy technikát, egy ideig használod, aztán majd valami mást, másfélét teszel a helyébe. Az első ciklusban a mesterien laza beszédmódot, a cseppet sem színpadias előadást, mondjuk, helyenként a majdnem-szlenget, a zárójeles szinonimákat, így is mondhatnád, úgy is mondhatnád, így mondd pontosan azt, amit kell. És milyen erős sodruk van ezeknek az alig-megformált-ságot sugalló nagy monológoknak! Az *Egyre közelebb* itt-ott hasonló, de egészen más módszerrel íródott. Zárt, szűk térbe szorított versek, itt-ott egy-egy gorombább szólam, szó, kép. És persze itt is arról beszélsz, mint a hosszú versekben. S megint más a *Firkák a szalmaszálla*, kötődnek egy kicsit a háromkáidhoz, de egy új hangot is hallani belőlük: lapszé-li jegyzetek, szakszerű látletek, groteszkek is olykor, mindennapokról, betegségről, komolyan vagy félvállról vett ólálkodó veszedelmekről. S ha így, ha úgy, mindig Bertók-hangon beszélsz. Most is a törések, a kihagyások, a befejezetlen mondatok. Szóval: még egyszer köszönöm.

2014. július 18.

Szeretettel öllelek
Lator Laci

[Lator László (1927–2023) költő, műfordító, esszéista, szerkesztő. | *A levél az Ott mi van? kötetéről szól.*]

28. Lator László gépelt levele

Kedves Laci,

köszönöm a firkákat, örömmel, élvezettel és irigységgel olvastam, nem egyszer, többször is, vissza-visszatérve egy-egy kétsorosra. Irigységgel, merthogy mindig meg tudsz újulni, megtalálsz a helyzetedhez, a közérzetedhez illeszkedő kifejezésformát. És hogy mindig késztetést érzel, hogy ne add fel, hogy hasznot húzz akár a szenvedésből, a betegségből is. A bajaidról egy orvos tárgyyszerűségével adsz számot, egyszer-egyszer a diagnosztá távolságtartásával, mégis minden darabban, ha csak a háttérben is, ott van létező-mulandó drámája, a visszafogottan is hevesen személyes vallomás. Most is élsz szokásos kihagyásaiddal, hézagaiddal, mondattani töréseiddel. És ebben a jegyzetszerű költészetben is benne van a személyes sorsod foglatában a hajdan és a most, a kor, a politika.

Írjunk, mondja a kötet, amíg csak bírunk, talán könnyít is fájdalmainkon, lelkünkön, ha formába zárjuk a formátlan világot.

2016. június 2.

Régi barátsággal köszöntlek
Lator László

[*A levél a 2015-ös Firkák a szalmaszálla kötetéről szól.*]

29. Lator Lászlónak szóló kézírásos levél indigós másolata

Kedves Laci,

újra meg újra kézbe veszem, lapozgatom, olvasgatom szép, új essékötetedet. Már a külsejével, a méreteivel, a kézbe foghatóságával, a papírával, a tipográfiájával megfog, s arra ösztönöz, ami a címe, hogy *Szabad szemmel* induljak el, barangoljak, gazdagodjak benne, általa. Hogy elmerüljek abban a költői, befogadói, értelmezői világban, amelyet a Te sze-med, nézőpontod, a szerető szigorúság és a magabiztos alázat tesz otthonossá. Biztos kézzel vezetsz a magyar és a nem magyar modern, a Neked és nekem is kedves és fontos költészet útjain, szerpentinjein. A mesterekről és a pályatárs kortársakról szólva mindig személyessé igézed a hangot és a képet, s nemcsak magadnak, hanem az olvasóidnak is.

Még egyszer megköszönve a könyvet, s az élményt, s egyúttal azt is, amit leveledben a legutóbbi, *Firkák* kötetemről írtál, szívből gratulálok új könyvedhez, s egészséget, kedvet kívánok a további megtartó(?) munkálkodáshoz, s persze, a mindennapokhoz is Neked.

Pécs, 2016. augusztus 26.

Barátsággal, szeretettel:
Bertók Laci

*

30. Makay Ida kézzel írt levele és két verse

1992. dec. 16.

Lacikám, MACSKAPAJTÁSOM,
[1-2 cm-es macskarajz]

köszönöm. Ez ám a karácsonyi ajándék! (Levele el nem hulló fénye ki nem húnyó – hogy költői legyek.) Próbálom analizálni: mitől ilyen jók, kikezdetlenek ezek a szonettek (is). Egy lendülettel megírtak, és ez a lendület nem törik meg, a rézkarc: talán ez fedi leginkább. *Sosem modorosak, holott a modor eltéveszthetetlen: Bertók L.-vers.* A múltkor, egyik délután a rádióban is rögtön felismertelek. *Nem a hangod, a verseid hangját.*

Édesanyám is szeretne írni ebbe a levélbe – aranyos vagy, hogy Neki is dedikáltad a köteted.

Én meg két utóbbi versem hadd küldöm el – bár inkább könyvet küldhetnék. Erzsikével, Attiláékkal együtt csókollak – szép karácsonyt, jó Újévet.

Ida

Kedves Lacika!

Nagyon kedves, és köszönöm, hogy szép kötete ajánlásában külön rólam is megemlékezett. Mindig szívesen hallgattam a rádióban a verseit, mindig figyeltem, ha Bertók Lászlóról volt szó, és akit az én Idám szeret, azt én is szeretem. Külön öröm, hogy szép nagy betűkkel van nyomva a kötet, mert így én is el tudom olvasni, amit nem értek, Dusi megmagyarázza. Sok sikert kívánok és boldogságot.

Szeretettel Makay néni

Makay Ida
Lenni: a vers

Széttörni a szó börtönét,
szétszaggatni a fegyelem
acélgúzsát, mely húsba metsz.
Lenni végül a fényeseb
végtelen-szabad szárnyalás.
Bálványok, istenek felett
lenni végül: maga a Vers.

(92. december)

Bohém tündérek

Parázna-szépek, vetkőznek az őszben,
a kertek mélyén, meztelen virágok.
Testük megragyog szaggató szélben.
Bohém tündérek.
Tündér kurtizánok.

(92. november)

Lacinak macskaszeregettel, macskakötetét szívből megköszönve: Ida

[Makay Ida (1933–2011) költő, pedagógus. 1964-ben Bertókkal és Galambosi Lászlóval közös debütáló kötetük volt a Lengő fényhidak. | A levél a Ha van a világon tető kötetért mond köszönetet.]

*

31. Margócsy Istvánnak szóló levél indigós másolata

Kedves Pista,

zavarba hoztok. Egyre inkább bújok el a világ elől (ezek a versek is a menekülő lábnymai, a vízbe vesző buborékai), s a világ meg jön utánam. Most éppen a 2000-ben, általatok, a Ti képetekben, szavaitokban. Ennyire rosszul állna? Áll?

Öröm, persze, hogy megszólítottatok, s megszólaltatok. Annál is inkább, mert ilyen halkán és mélyen, ilyen hosszában és nagyon még szinte senki. Köszönet érte, mindennek-előtt Neked, aki jó magasra föladtad (föl-föladtad) a labdát, s Mindenkinek, aki jókedvvel és kíváncsian beszállt a játékba. Nem is tudom.

Most talán csak annyit még, hogy miképpen a 66 (pl.) azért varázslatos (kabalisztikus?) szám, mert ha, mondjuk, fejen állva nézem, akkor 99 (s persze, tudom, hogy H. I. ezt épp-úgy tudja, mint én, de az a szép, hogy nem mondja ki), akképpen kívánok én Nektek a világ „mindkét” végéről az elkövetkező időkre és helyekre is nagyra nyitott szemeket és szíveket, sok szerencsét és minden jót.

Üdvözet Mindenkinek, Bojtár Bandinak külön is.
Szeretettel ölel:
Bertók László

Pécs, 1993. nov. 17.

[Margócsy István (1949) kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, egyetemi oktató. | A 2000 1993/11. lapszámában a *Margináliák* sorozatában jelent meg Margócsy Istvánnak terjedelmes kritikája az 1992-es *Ha van a világon tető* című Bertók-kötetről, a kritikát – a marginália műfajának szokásai szerint – megjegyzetelték a lap szerkesztői, nevesül: Barabás András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Szilágyi Ákos, Török András.]

*

**32. Mészöly Miklós Dunakanyart (Szentendrét, Visegrádot, Vácot)
ábrázoló képeslapja, 1981. VIII. 18.**

Laci,

ez a lélekző tárgy-mitológia (mert mi legyen más, ha egyszer életre van ítélve, mert életelen nem tud lenni) – nagyon-nagyon közeli nekem is, tetszik, közlő; de kritikusként is (amennyiben versben illetékes lehetek). Jó volt bolyongani benne. Kösz.

Szeretettel
M. Miklós

[Mészöly Miklós (1921–2001) író. | *Mészöly a Tárgyak ideje kötethez gratulál.*]

*

33. Parti Nagy Lajos e-mailje, 2018. december 19.

Tárgy: –

Drága Laci,

az éjjel veled álmodtam, ültünk a Csorba Győző Múzeumban, Győző bácsi még élt, nagy épület volt, sok terem, könyvtárak, színházak, valahogy a város tetején, CsGy ott lakott, az épület legfelső emeletén volt a régi lakása, kertestül. Ültünk, beszélgettünk, Pécs nagyváros volt, nyüzsgő, alig ismertem rá.

Boldog ünnepeket nektek, minden jót, egészséget, ami csak kívánható, sok szalmaszálat s írást rájuk,
sokszor ölel

Lajos

[Parti Nagy Lajos (1953) költő, író, drámaíró, szerkesztő, Csorba Győző és Bertók László után a Jelenkor jelenlegi főmunkatársa.]

*

34. Rakovszky Zsuzsa gépelt levele

1987. máj. 27.

Kedves Laci!

A tegnapi estje óta azon rágódom, miért is vagyok olyan számár, hogy azt hiszem, ami nyilvánvaló, azt nem is kell mondani: mármint azt, hogy mennyire szeretem és milyen nagyszerűnek tartom a verseit. És hogy személy szerint nekem mennyire fontos, amit csinál: hogy annyira új, és mégis együtt van benne minden, ami egy nagy költészethez „köll”, és amiről időnként azt szokás állítani, hogy a modern lírában már nem lehet – hát Maga bizonyítja, hogy mégiscsak lehet. Jó pillanatai, ha nem is gyakran, még csak akadnak az embernek, de magánál, úgy érzem, valami olyasmiből táplálkozik a költészet, ami biztosítja, hogy ez egyfolytában csak nőni és gazdagodni fog, még ha magánemberként aggasztja is az embert az a „magasfeszültség” és az érzelmi és morális kényelemszeretnek az a teljes hiánya, amiről árulkodik. No de megéri.

És a felolvasás is nagyon tetszett. Maga valószínűleg a következő pillanatban el is fejtette abban a nagy kavargásban, de engem azóta is bánt, hogy semmi értelmeset nem tudtam mondani – sőt, azt hiszem, valami tökéletesen félreérthető sikerült kinyögnöm –, amikor azt kérdezte, mit gondolok arról, ahogy a színész-fiatalember a verseiből válogatott. Csak később gondoltam rá, hogy talán úgy érezte, kicsit egyoldalúra sikeredett, vagy hogy talán belekerült egy-kettő a régi verseiből, amiket már nem szeret annyira. Azt szerettem volna mondani, hogy ritka az olyan felolvasás, ami ennyire leköti az embert, mint a Magáé, mert többnyire irgalmatlanul nem törődnek a hallgatóság befogadóképességének korlátaival, ez a fiú viszont – a nevét, szégyen-gyalázat, nem tudom – nagyon pontosan tudta, mikor kell egy kis pihenőt adni a közönségnek, és talán ezért válogatott bele egy-két olyan verset is, amelyek talán nem olyan elképesztően „sűrűek”, mint a legújabbak, viszont jól mondhatók. De az az összképet egyáltalán nem torzította, de nem ám. Szóval nagyon jó volt, köszönöm, hogy meghívott.

Hát elnézést, hogy csak zavaros általánosságokat írtam, majd nálam alkalmasabbak remélhetőleg pontosan fogják elemezni. Ezt viszont muszáj.

(Ne haragudjon, hogy nem áll a szám meg az írógépem a tegezésre, a jóisten tudja, miért. Kár, hogy olyan messze laknak, és nincs módom gyakorolni.)

Nagy szeretettel üdvözli

R. Zsuzsa

[Rakovszky Zsuzsa (1950) költő, író, műfordító. | Minden bizonnyal Sipos László (1956–1989) estjéről van szó a levélben. A színész 1986-ban Ím, itt, leghátul, legelöl címmel állított össze estet Bertók verseiből. A műsort 1987. május 26-án a budapesti Fészek klubban is előadta.]

35. Rakovszky Zsuzsának szóló kézírásos válaszlevél-piszkozat, egy borítékban az előző levéllel

Drága Zsuzsa,

igen, a tegezést gyakorolni kell, s az a mámoros, fél-mámoros szigligeti szilveszter túlságosan rövid volt, s olyan messze van már időben is, mint az őszrobbanás. Minthogy (azonban) ez a levél is alkalom, s minthogy költészeted is nagyon közel áll hozzám, én letegezek. Kérlek, ne haragudj.

Nagyon köszönöm könyvedet, s a kitüntető (zavarba hozó) dedikációt. S külön a levelet, amelyben megírtad, amit nyilvánvalónak gondolsz, tehát emlegetni[?] sem kellene. Mégis nagyon jólesik, hogy leírtad, hiszen csak egy gyarló ember vagyok, s egyébként még gyarlóbb, mint versírás közben.

Talán nem érted félre, ha most azzal folytatom, hogy én is nagyon szeretem, amit Te csinálsz. Érzem mindig, hogy megélted, megszenvedted verseidet, s nem elégszel meg soha a könnyebb utakkal. Eleven, életes, pontos, természetes költészet a Tiéd, érzéketes és mégis gondolati, mégis egyéni, s izgalmasan mai. Sorolhatnám a verscímekeket, hogy pl. mennyire tetszik a *Tovább egy házzal*, a *Hasonlatok*, a *Napforduló*, az *Egyezkedés*, de máris igazságtalan vagyok a többivel. Olvasgatom, sokszor elolvasom még az egész könyvet, hisz egyetlen lélegzet nyár eleji vihar után. Lélegzet, amit kimondani nem lehet, s talán nem is kell.

Vigyázz magadra és dolgozz.

Nagy szeretettel üdvözöllek:

B. Laci

1987. jún. 10.

[A *levélvázlat vége* („Olvasgatom...” stb.) nehezen kislabizálható a satírozások, javítások miatt. | Bertók határidőnaplói alapján kideríthető, hogy feleségével együtt egy hetet töltöttek Szigligeten 1986. december 30-tól 1987. január 5-ig. A január 1-jei feljegyzés: „Szigligeten sokat együtt: Varga Lajosékkal, Kis Pintérékkel, Balassa Péteréssel, Koczás S. + Hegedős Máriával. Azonkívül Bojtár Endrékkel, Sári Lászlóékkal (zeneszerző). Megism.: Rakovszky Zsuzsával, Kardos G. Györggyel, Halász Előddel. (Jól sikerült szilveszterezés-„újévezés”. | 1987-ben jelent meg Rakovszky második verseskötete, a *Tovább egy házzal*. A dedikáció így szól: „Bertók Lászlónak nagy szeretettel és igen-nagyra becsüléssel. Rakovszky Zsuzsa”.]

*

36. Rába György gépelt levele

1985. 8. 26.

Kedves Laci!

Őszintén örülök gyűjteményes köteted megjelenésének.

Egységes stílusú, egyenletesen magas színvonalú könyv, noha költői művészete nyilvánvalóan mélyült az idők során, ahogy a gondolatársításra ösztönző képzetkapcsolatok egyre töményebbé s egyre érdekesebbé váltak. A versek együttese is meggyőz arról, hogy különböző irányú értékeket tudsz egyesíteni, amikor ablakot nyitó, gyors asszociációtudat világos, plasztikus versbeszéddel fejezed ki.

Élvezettel olvastam újra, ebben a kiadványban is olyan, már korábban megszeretett költeményeidet, mint a *Villanyvilágított fák Jajcében*, *Közeledem*, *Nők*, *prágai nők*, *Mint az anyag*, *Könyörgés [méltó keresztért]*, *Démoszthenész [első búcsúlevele]*, *A jóslat kampóján*, *Szavak a sűgőlyukból*, *Megírjuk [a szép, régi verseket]*, *Összegyűlik [benne a fény]*, *Éltük [a szép, boldog jövőt]*, a gyűjtemény címadó verse, hogy csak mutatóba említsek néhányat a versek közül, mely a *Hóból a lábnyom* kiemelkedő lírai rangját megadják.

Újabb verseid is nemcsak gáncstalan, hanem vonzó és hozzám mindenestre közel álló költői művészet hatását öregbítik.

Könyvedet ismételtelen köszöni, s tiszta szívből gratulál

Rába György

37. Rába György gépelt levele

1987. 6. 4.

Kedves Laci!

A *kettészakadt villamos* pompás kötet, költői pályád újabb emelkedőjét jelenti.

Korábbi verseidet, köteteidet is őszintén szerettem, de a mostaniban mellbevágóan nagyszerű költeményeket olvasok, ezek magas költészet megnyilatkozásai.

Talán az epigrammák kissé távolabb állnak tőlem – meglehet azért, mert a műfajra nem vagyok elég fogékony, de kiváltképpen az első ciklusban a lét meg a lélek takartabb, éppen mivel lényegi összefüggéseit ragadod meg, mégpedig sallangtalan költői beszéddel, mégis eredeti, meglepő kifejezésekkel, ami szemléletednek és stílusformáidnak egyaránt sikeres továbbérelésére vall.

Kitűnő, új kötetedet igaz örömmel köszönöm, és művészi eredményéhez baráti szívvel gratulálok:

Rába György

*

38. Réz Pál kézzel írott levele a *Holmi* nyomtatott borítékjában és fejléces papírján

Kedves Barátom,

köszönöm a figyelmedet, a könyvet – és persze a *Holminak* küldött kitűnő verseket (várjuk a folytatást).

Egyfelől: elképesztő ez a biztos érzék és leleményesség, amellyel a szonettből, így, megújítva a műfajt, új hangokat és színeket tudsz kisajtolni. (Vigyázat, képzavar!) Másfelől: rop-pant érdekes, ahogy az irodalom, a költészet, a nyelv mostanában általános megkérdőjelezését úgy tudod alakítani, hogy miközben kételkedsz szöveged érvényességében és miközben rejtvényeket adsz fel az olvasónak, mégis megérezteted, megsejteted, áttételesen bizonyítod is a nyelv, a költészet érvényességét, értelmét. Harmadfelől: – és talán ez a legnehezebb, a legkritikább: – minden versed félreismerhetetlenül a tied, rajtuk a kézjegyed.

Gratulál és további jó munkát kíván
Réz Pál

[1993.] április 7.

[Réz Pál (1930–2016) irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő. | A levél az 1992 végén megjelent *Ha van a világon tető* című második szonettkötetről szól.]

39. Réz Pál e-mailje, 2014. június 29.

Kedves László,

köszönöm a figyelmed, a könyvet. Párhuzamos az életünk – legalábbis az öregedésben, betegségben –, de irigyellek a pátosz kerüléséért, a szelídségért, a belenyugvásért. Nagy rokonszenvvel és szeretettel olvasom az utolsó időkben írt verse[í]d.

Ölel Réz Pál

[A levél az Ott mi van? kötetre vonatkozik.]

*

40. Sándor Ivánnak szóló levél piszkozata

Kedves Iván,

nagyon köszönöm a *Bánk bán* inspirálta új könyvedet, a *Vég semmiséget*, s külön is a szívhez szóló baráti dedikációt. Magam is egyre inkább úgy látom, hogy minden körbemeget, s ismétlődnek örömök, gondok, helyzetek és magatartásformák, s nincs hatalmasabb az emberi butaságnál, amely szélesen körülöleli a földet, sőt, azon túl is nagy cafrangokban lóg alá. Tehát amióta az emberi szavakat és gondolatokat leírják, valószínű, megírtak már minden *alpművet* (többször is), s az benne a legokosabb, a leginkább emberhez méltó, hogy rajtuk elgondolkozunk, s megpróbáljunk a belőlük leszűrhető tanulságokon eltűnődni, azokat a mindennapokra, saját kis életecskénkre alkalmazni. Nem a sódert meg a rizsát kellene szaporítani, s pláne nem a mérgeesebb levegőt, környezetet, hanem az egymás megértésének lehetőségeit, útjait. Olvasom a könyvedet, s látom, hogy az alapgondolat mennyi szálát találod meg, fogod meg, tapogatom végig. Jó Veled haladni. Sok sikert, további jó munkálkodást kívánok

és sok szeretettel öllelek:

Bertók Laci

Pécs, 1993. máj. 31.

[Sándor Iván (1930) író, kritikus, esszéista.]

*

41. Takács Zsuzsa gépelt levele

Kedves Laci!

Nagy örömet szerezte a kötetteddel.

Olyan érzékeny, annyira költői énedé, nem is értem, hogyan születhetett meg a körülményekből és a körülmények ellenére mégis.

A *Négyzet a körön*, a *Talán ő az a másik*, *A kettészakadt villamos*, a *Nagy bajba kerülnél*, a *Prédikáció*, a *Mintha kővé változtál volna*, az *Ünnepi másod*, talán ezek állnak most legközelebb hozzám.

(Nagyon vonzó a kötet külseje is – Kálnoky *Összegyűjtött verseit* emeltem le hirtelenjében a polcról, ő az egyik számomra igen fontos költő, az ő könyve mellé teszem a tiédet.)

Idekívánkozik a tollamra: testvéri szeretettel gratulálok
Zsuzsa

[1987.] június 3-án

[Takács Zsuzsa (1938) költő, műfordító. | *A levél az 1987-es A kettőszakadt villamosért mond köszönetet.*]

*

42. Tandori Dezső gépelt levele

1981. VIII. 15.

Drága Laci,

egy lényegtelen gyulladás teszi, hogy inkább gépen ezúttal! Itt van hát könyved! Mennyire szeretem, milyen jó ez a vizontlátás; hiszen „ismertem” – de olyan könyv ez is, amelyiket csak a jelen folyamatában lehet ismerni. A „tárgyak ideje” nem a holt tárgyaké Nálad sem, hanem tárggyá, témává, azon túlivá tisztulnak a „dolgok”, valamivel többé, mint önmaguk, nem maradnak tárgytalanok, mint a látszat-tárgyak világában minden. Ez a tárgy-idő, mely mintha a tér-időre is válasz lenne (s milyen jó, hogy nem Te vállalkozol erre a fölös kalandra, hogy ily fejtegetés essék, hanem csak örömben én, olvasó!, milyen jó, hogy a maguk mivoltában hagyod meg kötetedben „tárgyaidat”, se tárgy-idő többletének – nem filozofikus! de ha kimondjuk, minden „gyanús is” – fejtegetését, érzékelését rám, ránk bízod!), tehát nem olyan tárgytalan minden, ahogy – még a fenyegetettségekkel is! azok is tárgytalanok – látszik oly sok minden az életben. Igen, ezt madár-közlelől, ami nem jelképes, de nem is a túlzó konkrétum érdekességképpen közelhozása kíván lenni, én, bízom benne, annyira értem (annyira okvetlenül), amennyire ez a nagy örömhöz és a csendes örömhöz és az említett folyamatossághoz kell. Nem arra való ma a művészet, hogy szenzációkat hajhásszon, mint annyira tenni látszanak a porondon ezt némelyek; engem már oly sokan unnak, nem vagyok szenzáció, nem is akartam az lenni soha, egynéhány bizonyos és bizonytalan dolgot akartam csinálni; de most már hazabeszélés nélkül állítom, hogy művészetként az érdekel engem, ami a folyamatosságba (nem „az enyémbe”) illeszkedni bír, úgy, hogy érezzem azt is: mi feszül benne, általa. Ilyen könyv a Tied. Bár lenne több ilyen, nem lenne baj az se, ha sokan másoktól, ahogy mondani szokás, mi nem vagyunk féltékenyek! De hát, attól félek, kevés efféle könyv lesz, és a költészet vagy megmarad általában valami unalmacskában és produkciós kényszerképzetben, vagy a pillanat még vacakabb, önelőnyszerző-kényszerképzetes sínein. Nem csodálható, ha valami igazi tág értelmű tárgy, mint e Tiéd, az ember örömét és szomorúságait is előhívja egyszerre. A kötet máris a helyén van, tudd. A többi mindegy. Bár jelentené a megjelenés – sose jelenti! – valami tárgynak a jó elintézés-tudatát Benned.

Leveledet is válaszolom ekképp, kötetedben őrzöm meg. Már készült volna ez a levél, borítékig jutottam e hőben, de akkor befutott az én egykori tárgyam, Némó történetének folytatódása – épp Némó nemlétezően 4. születésnapján. Vannak üzenetek! Ld. Jékely: „Csak lengjete, csak üzengessetek, / Mindig akad valaki, ki megérti, / Miről is hagyatkoznak nekünk e régi... / ...szívek s szemek...”

Talán pontatlan az idézet, de a kötet a madarak szobájában van, nem akarok ott zavarani. Vak madarunk tegnap, alighanem 6 hónap után először, zöldféle táplálékot vett magá-

hoz, hajlandó volt beleenni egy szőlőszembe a rácsai között, és azóta ez a boldogsága. Erről nem árulkodik külön semmivel, csak elfogadja és eszi a szőlőt. Én semmivel nem tudnék már ennyire előbbrejutni, ennyire boldogabb lenni. Jó látni, hogy valaki mással nagy dolgok történnek – és nem kerít nagy feneket neki! Vagyis megvagyunk, s most az idő épp borulgat.

Drága Lacim, köszönet, és várom leveled! Barátod ölel

igaz szeretettel
Dezső

[Tandori Dezső (1938–2019) költő, író, műfordító, esszéista. | A levél a Tárgyak idejéről szól.]

„...KI VAGYOK, HA AZ VAGYOK...”
 EGY JÁRATLAN ÖSVÉNY
 BELSŐ-SOMOGYBA, VÉSE FELÉ

Kísérlet

Két Vése (A Szülőfalu mítosza)

Nem tudtuk, hogy az lesz az utolsó közös esténk. Megcseréltük a sorrendet, s ez nem volt jó jel, ám ettől eltekintettünk. Ők jöttek volna hozzánk, de beláttuk, hogy könnyebb nekünk lefelé a Pálosoktól, mint nekik fölfelé a Bessenyei utcáig. Majd bepótoljuk a mulasztást, ha „Lacikám” jobban lesz, mondta E. megnyugtatónak szánt mosollyal Gy.-nek. Vacsora után az éppen készülő friss *Firkák*ról beszélgettünk, mikor én a *Hetvenhét fa* kapcsán a *Savászanára* tereltem a szót, ahol „összeérnek fönn a fák”. Búcsúzáskor, mikor „Lacikám” a kulcsért ment, E. felém fordult. „Nem tudom, mondta, mit eszel annyit ezen a versen, mikor sokkal jobbak is vannak, hiszen ezt te tudod legjobban.” Hibát követtem el ezzel a hivatkozással. Mielőtt válaszoltam (magyarázkodtam) volna, hogy persze, persze, de nekem mégis nagyon fontos ez a vers. Mert én éppen benne, pontosabban a kéziratán (*átengedem* vs. *átengedni*) találtam meg ehhez a költészethez az egyik kulcsot... Időközben meglett a lakáskulcs is, aztán mentünk lefelé a hármastagolású lépcsősoron, s miközben lépteink kopogtak, csoszogtak, hallottam a háromütemű dörmögést: „Abban a versben – tényleg több lehet, most már – mint egy lelki gyakorlat leírása”. Majd becsukódott mögöttünk (köztünk) a vasrácsos kapu. Abban a pillanatban rádöbbenem, hogy ez az utolsó találkozásunk... S hogy lehetünk volna barátok. De csak beszélgetőtársak voltunk. Évekig. Túlságosan későn találkoztunk, Sipos László meg a „félkorszások” után, a negyvenes éveinkben, amikor Arisztotelész szerint a férfiak már nem kötnek új barátságot, és mi amúgy is nagyon messziről indultunk egymás felé. A parasztok, illetve a kézművesek utódja. A falusi és a városi. Habár egy kicsit nagyatádiak is voltunk. S mindketten ugyanazokat a gesztenyefákat láttuk, bár különböző időmetszetben, az atádi – Takáts Gyula szerint – „bakádi” parkban a Korona előtt megállva. De az rég volt. Mint a beszélgetések száz estéje. Ő voltaképpen magányos lélek volt. Költészetében egy zárkózott férfi hangját halljuk. Amikor ezt egykor szóba hoztam, ezt mondta: „Talán ez volt megírva. Hogy magányosságra születtem...” Bizonyára ezzel függ össze, hogy verseiből, egy-két ifjúkori szöveget leszámítva, feltűnően hiányzik a női elem. A feminin motívum. Ahogy visszaneéztem, s ő még ott állt a vasrácsos kapu túlsó oldalán, magamra vettem az *Eleven fészület* sorait, mintha nekem szólna. Mert akkor csakugyan nekem szólt. Sajnos. „Csontig vetkőztem, beengedtelek / bordáim közé, lásd magad, / s mondtam, csak mondtam, már nem is neked, / s hogy te is milyen messze vagy, / hogy még messzebb a szép szavak, / s hogy nincs tovább...” Valójában akkor érkeztem el hozzá, amikor a vasrácsos kapu végleg becsukódott.

A PTE BTK Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, a PécsLIT Irodalmi Fesztivál és a Bertók-projekt „*kérdő hangsúlyokban az öröm*” címmel rendezett konferenciát Bertók Lászlóról 2025. szeptember 12. és 13. között a pécsi Tudásközpontban. Az itt közölt írások a konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai.

Igen, a *Savászana!* Halál és újjászületés lelki közege. Ahol „öreg parasztnok szántanak”, s ahol „ménes porzik át”. De ez az „eszményi Vése”, az álombeli falu. A költő igazi faluja. Az emlékké formált élményeké. A másikat, a valóságos, belső-somogyi falut, a szülőfaluját, földijeit Bertók László másként szerette: nyersebben, közvetlenebbül, érzékibb módon. Otthon volt. Egyébként is ez a Bertókok faluja, ahol majd mindenki ezt a nevet viseli. Ősi fészek. Egy hazai látogatáskor, ahol én is jelen voltam, egy másik Bertók László s egy másik Bertók Lászlóné (nem a „Lacikámé”) üdvözölt bennünket, s hogy még „véseibb” legyen a dolog, ez utóbbi nem is a fentebb említetthez tartozott, mint ahogy amannak is megvolt a maga hasonló nevű párja. A költő ebből a névtengeri közösségből vált ki, s elvitte magával személynévként a kollektív nevet, ami már igazán csak az övé. Somogyi látogatások idején, ahová néhányszor elhívott engem, Vésén, Kaposváron, Nagyatádon is tapasztalhattam annak a családi összetartozásnak számtalan megnyilvánulását, amely a költőt ehhez a falusi közösséghez kötötte. „A térképen Belső-Somogy / a szívben a hely és idő / ahonnan így-úgy mérhető, / hogy ki vagyok, ha az vagyok.” Akkor ő már a pécsi belváros lakója volt, ezek a gyökerek az önazonosságnak tápláló nedveit szívták számára a falusi földből. Amikor egy régi beszélgetésünk során az ötvenedik évét köszöntő eseményekről szólt (de régen volt), leginkább a faluját emlegette: „Mindenféle ünnepeket rendeztek nekem. Talán annak örültem legjobban, amit Vésén a téves nagytermében tartottak, bensőséges hangulatban, utána vacsorával, s az egész falu eljött.” „Szőkedencs, Somogyszob, Csurgó, / Marcali, Nagyatád, Vése, / s újra, mert elől is Vése, / Szőkedencs, Somogyszob, Csurgó...” Most hát térjünk vissza a tizenkilenc éves csurgói diákhoz.

Kudarc (A Fogság mítosza)

Az emlékek közül sorsteremtő lényegénél fogva az a legsúlyosabb, amikor, mint írta, „lefüggönyözött autóval jöttek / értem is, betolattak a *komora* ajtaja elé...” Ez már az önazonosság másik tényezője. Az ávó pincéje. Az ítélet: nyolc hónap. A priusz: örök stigma. Minde a sikertelen egyetemi felvételi kudarcára megy vissza. Nehéz tárgyilagosan kimondanom, hogy ez az ügy, amely fenekestől fölforgatta Bertók László egész életét, s költészetének egyik lüktető forrása lett, lelki karaktert adva neki, mint a vitorlás hajónak a fenéksúly, szóval ez a történet lényegét tekintve félreértésen alapul. Véletlenül. Bertók Lászlót, a paraszti származékot, a csurgói gimnázium eminens diákját egyetemi jelentkezése és felvételi vizsgája során nemcsak, hogy senki nem gátolta, akadályozta, hanem éppen ellenkezőleg, mindenki segítette. (Személyes tapasztalatom van arról, milyen az, amikor valakit, történetesen nem a dolgozó nép fiát, csak valami majdnem osztályellenségnek számító *egyéb* esetet, hasonló helyzetben egyáltalán nem segítenek, sőt akadályoznak, letiltanak, piros lappal kiállítanak a pályáról.) Neki mindenki, az esemény minden egyes szereplője a javát akarta: az igazgató, a tanárok és a hivatalos szervek, szakszervezet, KISZ, párt, egyaránt. Csak egy tényező, egy apróság került el a pártfogóknak a figyelmét: a magyar szak mellé a könyvtár szak nem szerencsés párosítás. Oda eleve kevés jelentkezőt vesznek fel, s a csurgói könyvtárban nem nagyon lehetett, sőt képtelenség volt a pesti közege nézve „versenyképes” tudást, gyakorlatot szerezni. Miért nem szóltak neki a gimnáziumban? Hogy ez egy befalazott ajtó? Azt hiszem, ez esetben a vidéki értelmiség szokásos tájékozatlansága együtt járt az ő túlzott magabiztosságával. Ki, ha nem ő? Irodalomból, persze, kitűnően megfelelt, a *Dunántúlban* megjelent verseiről is tudomásuk volt az ítélezőknek, ezért a felvételi bizottság (az is) segíteni akart neki. Az egyik felvételizető kint a folyosón azt tanácsolta neki, hogy könyvtár szak helyett menjen történelemre. Sejtette vele, hogy arra jó eséllyel felveszik. A somogyi fiúnak ezt kellett volna tennie. Ám ő ellenállt. Önfejű volt, makacs. Ezzel kész volt az ítélet: „férőhely hiányában” elutasították. A költőt,

az eminens diákot, a falu büszkeségét. Pedig, teszem hozzá, lehetett volna belőle akár egy nehézsúlyú Váci Mihály. Egy sötétebb tónusú Simon István. De nem lett. Most pedig fellázadt. Nem ő alakította a sorsát, a sorsa formálta őt. Megírta az *Átok* című verset, és kéziratos formában baráti körében terjesztette. Másokhoz is elkerült. A *Csendélet* pedig arról tanúskodik, hogy kudarca rést hasított naiv szemléletének búróján, s rálátott a falusi valóságra. Mintha hályog esett volna le a szeméről. Története távlatot kapott. A véletlen, oly könnyen elkerülhető kudarcból egyszerre Sors lett. Sőt: közösségi Sors. „Mert sereg vagyunk: tízek, százak, ezrek, / akiket becsaptak, mint szél a kaput, / akiket köd, bánat, elszántság öveznek, / s nem tudjuk, hogy éltünk útja merre fut.” S hozzá még: „Kinek köszönhetjük? Meg fogjuk köszönni...” A versben forr az indulat a hagyományos átokszövegek rendje szerint. A lefüggönyözött autó pedig betolatott a vései udvarra, a *komora* elé. Következett a tárgyalás, az ítélet, s, ahogy ő emlegette, az *ávó pincéje*. Személyes sorsa ezzel tipikussá, jelképpé vált. Megszületett a Fogság mítosza. Erről szól a *Prüsz*.

A vései emlékek archívuma (A Dédapa mítosza)

Az egyszeri eseményből sorsszerűvé formálódott, formált emlék, amely önmagán túlmutató jelentést kap: mítosz. Igazabb az igazinál. Ezt Kerényi Károlytól is tudjuk. A Szülőföld és a Fogság mítosza együtt már viszonylatba kapcsolódik, tér-idő konstrukcióba szerveződik: ez az Archívum. Lelki-tudati rend. (Az Archívum fogalmát Freud, Foucault és Derrida alapján értelmezem, saját korábbi gondolataim mentén.) Az Archívum olyan tudati szituáció, amely történetté bomlik: drámává. Ennek három tényezője van. Két szereplője az *Arkhón* és a *Scholar*. A harmadik elem egy szimbolikus tér. Az *Arkhón* életmintát adó szereplő. Normát jelöl ki, s elvégzendő feladatot ad. A *Scholar* megkapja az előírt feladatot, a követés, megfelelés szándékával. Ahol a feladat átvétele megtörténik a tér-idő rendje szerint, az a *letéteményezés helye*. Ez hol van? Vésén? A pécsi belvárosban?

Az Arkhón szerepét a Bertók-féle archívumban a Dédapa legendás alakja tölti be. Aki 1837-ben született, s 1901-ben halt meg. Egy lórúgás következtében. Emlékoszlopa ott áll a vései temetőben. Felszabadult jobbágy volt, huszonnégy holdon gazdálkodott. A költőt idézve: „A dédapám [...] nagyon talpraesett, bátor és kemény ember volt, ehhez a birtokhoz még jócskán szerzett földeket [...], lányai örökségét pénzben kifizette, nehogy a birtok szétmenjen.” 1866-ban harmincezer téglából pincét alakított, amely fölé szintén harmincezer téglából házat épített. Hetven évvel később ebben a házban született a költő. *Dédapám, március* című versében, ennek két, 133, illetve 142 soros szövegoszlopa által Bertók egy parasztszalád életének virtuális terében egyetlen szemléleti egészbe vetíti őt nemzedék sorsát s az idő egymásra torlódó rétegeit, miáltal a beszélő, a költő, a végzet rokkaorsójának pergése közben eljut sorsának felismeréséhez, énjének elnyeréséhez. A Scholar átveszi az Arkhón által kijelölt feladatot. A letéteményezés helyén, vései házukban, amelynek udvarára az a lefüggönyözött autó betolatott. Költészetében, szavainak tégláiból kell egy másik szintet húznia a szülőházra, mintegy folytatva azt, amit a Dédapa elkezdett. De ez már a másik Vésén történik, a szellemi, lelki Vésén, amely a *Savászanában* megszületett.

„oltom is fújom is hajhó” (Az Archívum bezárul)

Vannak, akik Bertók költészetében, ha nem is törést, de radikális metamorfózt érzékelnek. A falusiból városi lett, a népiből urbánus, a Nagy László-i hagyományok örököséből az újhaldas mesterek követője, mondják. De miért lenne ez törés? Valakitől az „árulás”

szót is hallottam, másról a humorosnak szánt „dekadens paraszt” minősítést. Ezzel szemben én azokkal értek egyet, akik szerint hagyományt (bármely hagyományt) nem őrizni kell, hanem folyton átalakítva (és átalakulva) megtartani. Ahogyan az égő tarlót is egyszerűen kell oltani és fűjni, hogy jó termőföld váljék belőle. Ha szükséges, (ez Parti Nagy Lajos kifejezése) irgalmatlan ironiával kell ezt csinálni. Ez küzdelem, mint Jákob viaskodása az angyallal. Meg lehet sántulni tőle a valódi névért cserébe. Szerintem Bertók László hallatlanul következetesen ment az útján. Változva is önmaga maradt: sőt akkor leginkább. Még kerülővel is. Néhány példára hivatkozom. A *Homokóra* (a *Valahol valami* című kötetben) kétségtelenül a korábbi tájékozódási paraméterek elbizonytalanodásáról tanúskodik. Egy rendkívül erős és következetes intellektus közegében. A *Deszkatavas* című kötetnek csaknem minden szövege az én-szerep szétbontásáról tanúskodik, arról, amit a szakirodalom *Ichspaltung*nak nevez. Bertók azon az úton jár, amelyen korábban Kormos István és Csanádi Imre is otthagya lábnyomát. De ő radikálisabb tapasztalatra tesz szert. Ismét szembenéz a sorssal, de most tudatosan, formálva és formálódva. Ezért kell az Archívumot bezárni. Erre az aktusra a *Párhuzamosok* című versben kerül sor:

*Két fagerenda. Egyik a
nemrég lebontott kishegy-i pincénk
(présházunk?) talpfája. Legalább
százötven éves. Dédapám áll a
pince előtt. Néz. Elképzelné sem tudja,
ki vagyok. A másikat éppen
arrébb tudom tenni. Beleakadt az
autóm hátsó kereke, amikor
beálltam a pajtába. Ez ugyanannak a
pincének a tetőgerendája.*

A kommunikáció szálainak elszakadásával az építmény funkcióját veszítette. A beszélő, az autóval haza látogató versbeli én nézi a szétesett gerendákat. „Talán / össze lehetne rakni ismét”, gondolja, hiszen ez a pince (présház?) már maga is egy korábbi átépítés eredménye volt, ám miközben eljátszik az újbóli összerakás gondolatával (mindig kínálkozik egy efféle egérút, hogy a lélekben határozottabbá tegye a végleges döntést), tudja: „Valami befejeződik.”

„a csontok csendje” (A jelválság tapasztalata)

A *Deszkatavas* (1998) és különösen a *Februári kés* (2000) óta Bertók költészetének centrumába a nyelvkritika kerül, az a felismerés, hogy a szó sokoldalú kocka, amely mindig alkalmatlan oldalát mutatja. Erről tanúskodik Bertóknál a dinamikus szöveg megnyitása, a palimpszeszt-jelenség (Genette), valamint a megszólítás, az aposztróphé aktusának formaképző szerepe (Culler). Erről *A második kapu* című könyvemben írtam, most csupán két elemét emelem ki ennek a kérdéskörnek. Az egyik jelenség a langue–parole kettős egység szétválasztása, a másik pedig a szó mögötti ismeretlen tartomány feltételezése. Megjegyzem, az erős intellektusú Bertók László biztonságosan halad ezen az aláknásított terepen (miként erre talán legmélyebb megértője, Tandori Dezső rámutatott), az egyszerű elemző viszont, mint jómagam, itt csak óvakodva követheti őt.

Már harmadszor olvassa című létösszegző versében a megértési válság nem a szavak hiányából, hanem beszédbeli felhasználásuk alkalmatlanságából származik. A nyelvkritika ily módon visszavonul a beszéd szférájába.

*A szavak megvannak mind. Eddig egy égig érő fa ágain
ültek, s ha kellett, azon nyomban nyelvére röptültek.
Néha olyan gyorsan, hogy egymásba akadt a szárnyuk,
letaszították az előttiük szőlőt, elhúztak az értelem fölött,
máskor meg odafészkeltek az ajkára, ráértek, úgy
viselkedtek, mintha azonosak lettek volna jelentésükkel.
Miért, hogy most átláthatatlan rajban röpködnek körülötte [...]*

A jelválság a beszéd, a jelenbeli beszélő válsága. Ezért marad meg Bertók – saját költészetének mély megértőjeként, tehetsége természetének megfelelően – a késő modernség keretei között. Annak egy szuverén változatát hozva létre. „Úgy tűnik, hogy a nyelvben még mindig vannak kiaknázatlan lehetőségek, s hogy a sajátos szintaxissal olyan feszültség teremődik, amely ezt a hagyományos versformát [a szonettet] alkalmassá teszi a mai világ kifejezésére is.” Ezt 1995-ben mondta, a későbbi felfogására is érvényesen. „A szavak megvannak mind.”

A másik kérdés mentén szintén visszajutunk az időben, miközben (megint) előre is ballagunk (bicegünk). A *Nem a beszéd már, nem a szó* egy filozófiai vitán alapul.

*Nem a beszéd már, nem a szó,
s az ember alkotta zene,
a húrok, sípok deleje,
csak ami ki sem mondható.*

*A szavak alatti való,
a lüktető, a nincs neve,
a nyelvbe vesző semmi se,
a hol van a tavalyi hó.*

*Csak a csontok csendje hunyó,
az óceán tekintete,
az eget tükröző mese,
a hang nélkül folytatható.*

A wittgensteini kérdésfelvetésre *A korszerűtlen elmélkedéseket* író Nietzsche és a Chandos-levelet fogalmazó Hoffmannsthal kínál (érvényes?) válaszlehetőséget, amivel, azt hiszem, ezúttal be kell érniük.

A rost beszél (A modernség folklórnyomai)

Szerintem tévednek azok, akik azt feltételezik, hogy Bertók László költészetében szakított a népies költői hagyományokkal. A Nagy László-i változatokkal igen. Csakhogy nála éppen ez volt a tradíció megújító megőrzésének feltétele. Ez volt annak az ára. Versei arról tanúskodnak, hogy ezek a hagyományok megmaradtak, csak egyre mélyebbre szálltak a forma rétegeiben, sokszor annyira, hogy nehéz észrevenni ezeket. Pedig ott vannak. Ha lírájának egész horizontjára tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy ami kezdetben téma, lexikai jelenség volt (*Nagyanyám*), az később a metaforikus képanyag szintjére vonult (*Dédapám, március*), azután a szintaxis elemi bázisából hangzik (*A jövő oldalán a szárny*), hogy végül pedig a mondat szintagmái közé szívódjon (*Ceruzával ír, Mi van a halál után?*). A tradíció ott van, csak a szöveg rostjai közé rejtőzött. Erről a különös mélyre vonulásról tanúskodik Bertók László

kései költészete. Szövegeinek mellérendelő észjárása összefügg a zárójeles szövegvariációk gyakori beékelésével, amelyek a szövegnek a változatokban való létezését jelzik. „Vajon melyik valahai részed befogadója / (elrablója? folytatója?) »tud« többet / (valamit) rólad? A levegő, amelybe / »kilehelted a lelked«? A testedből is / táplálkozó gyökér? A fű, a fa, a féreg?” – kérdezi kései verseinek jellegzetes, meg-megtört szófűzésével, Csorba Győzőre emlékező versében. Mintha a vers keletkezésében lenne, éppen most íródna, alakulna. Az ilyen variabilitás a népköltészet jellemzője, mint erre Roman Jakobsontól Voigt Vilmosig többen is rámutattak. A névszói állítmányok gyakorisága, valamint az orális emlékenyomok talán még távolabbra utalnak. A versek mögött dalkarakterek lappanganak, a legkésőbbi *Firkák* pedig voltaképpen a népi hagyományból ismert proverbiumok. Ezekhez a sajátosságokhoz, a hármas szám mágiája által, mint láttuk, a világfa képzete is megjelenik. A szavak voltak a hulló levelei. A *Valahol, valami* (2003) utáni Bertók-versek, s különösen az *Ott mi van?* kötet szövegei a későmodern én-hasadásnak, s az ezzel járó nyelvkritikának a próbáját kiálló hagyomány maradandó példái. A modernség krízisének távlata iránt nyitott tradícióé, és a hagyomány továbbélésének inspirációját vállaló modernségé.

A kései Bertók-versek a fészektől messzire repült madarak, de a fészek emléke velük maradt.

„MIND UGYANOTT ÁLLUNK”

Bertók László és az epigrammahagyomány

Talán nem túlzás azt állítani, hogy az epigramma műfaja a temetőben született, hiszen legősibb változata a túlvilági erőket befolyásolni kívánó, ugyanakkor a halottról névjegyszerűen tudósító (sír)felirat. Az ókorban és a bizánci írásbeliség fénykorában kivételesen gazdag epigrammagyűjtemények is léteztek (az *Anthologia palatina* körülbelül 23 000 verssornyi epigrammát tartalmaz tizenöt tematikus könyvbe rendezve), s erre az egyetlen műfajra teljes értékű költői életművet is fel lehetett építeni (lásd Martialis). A műfaj legfontosabb kritériumai inkább retorikai és dramaturgiai jellegűek: a tömör közlendő (mely ugyanakkor jól memorizálható) rendszerint egy hosszabb-rövidebb (objektív) pozícióból és egy (szubjektív) konklúzióból áll, ami lehet összegzés vagy akár csattanó. Az epigramma kissé mindig a rögtönzés spontaneitását tükrözi, ugyanakkor nagyon alaposan megformált, sportos, áramvonalas, arányos szövegtestet alkot, mely sem a súlyfölösleget (töltelékzavak, terjengős fogalmazás), sem a túllőttötést (többszörös poén, a stílus eklektikus egyenetlensége), sem a kivetköztetést (homályosság, gondolati-logikai inkonzisztencia) nem tűri meg. Mivel számos alműfaja alakult ki (gnóma, xénia, epitáfium, feliratvers, ajándékkísérő, képleírás, rejtvényvers, szerelmi epigramma, votivikus epigramma, invektíva stb.), sokan a „komoly” vagy nagyobb műfajok redukált változatait fedezik fel benne, például a kurta szatírárt, az aforizmává vagy gnómává zsugorodott didaktikus költeményt, a magasztalások, a himnikus műfajok redukcióit. Ezek a magyarázatok félrevezetők és hamisak. A kondenzálás, a problémafókusz epigrammaíráskor alaphelyzet és nem derivátum. Ezt bizonyítja az is, hogy ha a nagyobb műfajokba be is fészkelte magát, az epigramma jól elkülöníthető marad. Gondoljunk csak az *Aeneis*ben szereplő sírepigrammára, mely Aeneas dajkájának állít örök emléket vagy Janus Pannonius *Mikor a táborban megbetegedett* címen ismert elégiájában a költő saját, elképzelt (és immár valós) sírversére.

A legismertebb magyar epigrammaelméletet Bajza József dolgozta ki,¹ aki a tárgy eleven jelenlétét, a célratartást (a szöveg egyetlen, katartikus robbanás felé tart, az epigramma nem tűzijátékszerű látványosság), az úgymond haladékony előadást (a dramaturgiai kielézésért rajta, mely nem egyéb, mint az „érdeklési erő” emelkedése és az „esztétikai interesse gerjesztése”), az egységességet, illetve a rövideiséget hangsúlyozza a legfontosabb kritériumokként. A szabályok szinte változatlanok, noha az antik típusú epigramma mellett egyéb epigrammaszerűségek irányába is kitért a horizont. Ilyen például a megrímelt bökvers, melynek terjedésében például a magyaros iskola műfordítói gyakorlata is szerepet játszott. Ennek egyik kései ágát képezik például Kosztolányi Dezső rimes Martialis-fordításai. Témánk szempontjából a magyar epigrammatörténet a modernitáshoz és azt követő időszakhoz köthető alakulástörténetéből villantanék fel néhány momentumot. Berda József költészetében az epigrammaszerűség nemcsak látványosan van jelen, hanem a költői attitűd alapszerkezetének fontos része: a rimes, frappáns, az epigramma dramaturgiáját leképező (sosem antik formában írt, a rögtönzés örömét sugárzó)

¹ Bajza József: Az epigramma teoriája. In: Uő.: *Bajza József munkái*. Kisfaludy Társaság, Budapest, é. n., 119–185.

bökvers Berdánál a kívülállás formája, a hivatalos költéssel szembeni attitűd hordozója. Ez a satirikus, a kritikai alapállást mintegy önelven igazoló forma, költői szabadságszelep, mondhatni az önformálás része, hiszen Berda költészetében a „társadalmon kívüli lény” pozícióját konstruálta újra meg újra.² A satirikus epigramma vagy invektíva a modern költészetben a műfaj legmarkánsabb reprezentánsa lesz, még az alkalmi versek vagy epitáfiumok viszonylatában is. Gyakran egy-egy kötetben, cikluson belül keveredni kezd a rímes bökvers típusú és az antik időmértékes szövegtípus. Hegedüs Géza *Szatírák könyve* című, 1957-ben kiadott vegyes gyűjteménye ugyan a satírárt és a satirikus hangot emeli vezéropozícióba, ám a kötet utolsó, *Epigrammák* című ciklusa az epigramma három alapvető formáját is mozgásba hozta. A társadalmi satíra, a bölcsekedő és az irodalmi polémiákat megjelenítő xénia variánsait élesztette újjá többnyire takaros, disztichonos formában, ugyanakkor bizarr módon gyakran a populárisnak és spontánnak beállított munkásköltészetet reprezentáló csaszuska műfajára jellemző témákra fókuszálva (*Személyi kultusz, Egy bürokrata középkáder, Dobzse elvtárs*).³ Az ideológiailag fertőzött térré alakított epigrammaforma nála Berdával ellentétben a hatalom kurta szócsöve, önelvező balalajkafutama lesz. A Hegedüs-versek minden utólagos és járulékos komikumra ellenére összehasonlíthatatlanul magasabb művészi színvonalat képviselnek Csorba Győző artisztikusan kidolgozott epigrammái (lásd például a *Barátságatlan versek* és a *Borsszemek* sorozatok darabjait).⁴ Képes Géza *225 gramm epe* című kötete⁵ ugyan helyenként kifejezetten szellemes, de a művéség a versek zöméből hiányzik, az antikizáló darabokra a hevenyészett, helyenként disszonáns verstani megoldások jellemzők. Képes megkísérli a bökvers és az antik epigramma dinamikájának összehangolását, ám ez a kétirányú mozgás egyirányúsodik: „az epigrammaíró Képes Géza nem a latinok örököse. Az ő példaképe legfeljebb az a Martialis lehetne, akit Kosztolányi fordított szellemesen és merészen rímes magyar bökversekké” – írta Orlovsky Géza.⁶ Illyés Gyula *Táviratok* (1982) című kötete a bökvershagyományt folytatja,⁷ mely a *Mozgó világ* ciklus képecskés technikáján alapszik, de korántsem sorolható a költő legjobb szövegei közé annak ellenére sem, hogy akad olyan kritikus is, aki szerint „Illyés már hosszú ideje meg nem vétőzhető igazságok birtokában írja műveit”.⁸ Ezek az „igazságok” részint megfakultak (a kötet domináns alműfaja a xénia), részint poétikai tálalásuk, illetve pislákoló vagy tudálékos humoruk vált kikezdehetővé. A nyolcvanas évek ugyan kedvez az epigramma műfajának, de a viszonylag nagyszámú szöveg meglehetősen ingadozó színvonalat képvisel. Antik viszonylatban a műfaji „önazonosság” képlékenysége folytán azok a „hibák”, melyeket Bajza felsorolt, sok szövegben hatványozottan vannak jelen. Az epigramma ebben a korszakban a legtöbb esetben elveszti antik méltóságát és eleganciáját, dramaturgiája leegyszerűsödik, és nemegyszer vagy a megverselt poén, a versbe szedett vicc kategóriája felé inklinál, vagy valamiféle irritáló álbölcseletet közvetít.

Csorba Győző nemcsak saját szövegeivel magaslik ki, hanem Janus Pannonius pajzán epigrammáinak fordításaival is, de Janus Pannonius erőteljes magyar nyelvű jelenlétével

² Sipos Lajos: *Berda József. Kritikai pályarajz*. Cédrus Művészeti Alapítvány, Napkút, Budapest, 2016, 7–31.

³ Hegedüs Géza: *Szatírák könyve*. Szépirodalmi, Budapest, 1957, 99–112.

⁴ Csorba Győző *összegyűjtött versek*. Magvető, Budapest, 1978, 228–232. Csorba Győző: *Vissza Ithakába. Válogatott versek*. Magvető, Budapest, 1986, 95–102.

⁵ Képes Géza: *225 gramm epe*. Magvető, Budapest, 1980.

⁶ Orlovsky Géza: Képes Géza: *225 gramm epe. Kortárs*, 1981/6, 994.

⁷ Illyés Gyula: *Táviratok*. Szépirodalmi, Budapest, 1982.

⁸ Cs. Nagy Ibolya: „Az utolsó törzsfő”. *Alföld*, 1982/11, 73.

az 1980-as években mindenképp érdemes számolni.⁹ Ez a jelenlét kulcsfontosságú a bökverssel dramaturgiai és poétikai szinten is szembehelyezkedő, antikizáló epigramma felélesztésének szempontjából. Talán egyenesen pécsi stílusú, antik mintázatok mozgószó epigrammáról is beszélhetünk, melynek a Janus Pannonius-hagyományból induló, Csorba Győző által újjáélesztett nyomonvonáshoz csatlakozik Bertók László *Magyar epigrammák* című sorozata is *A kettészakadt villamos* című kötetből.¹⁰ Mielőtt a ciklus alaposabb szemrevételezésére térnék, vessünk egy pillantást ennek az epigrammatípusnak a későbbi karrierjére. Az antikizáló, disztichonos epigramma egyre inkább historizáló karakterűvé válik (Kovács András Ferenc), vagy ironikus, játékos, iskolásan mechanikus formává (lásd például Papp Tibor *Disztichon Alfa* című epigrammagenerátorát vagy újabban Körtesi Márton aleatorikus-gépi kísérleteit). Gyakran átsorolódik az alkalmi költészet szellemes formái közé, melyek az erős alkalmiság és a bravúros személyesség jegyében fogannak (Várady Szabolcs), és talán nem túlzás azt állítani, hogy bizonyos időközönként kiszorítja a limerick vagy a haiku, vagy olyan árnyékformái jönnek létre, mint például Simon Márton „polaroidjai”. Két ellentétes tendencia működik egyszerre: az architextualitás kisiklatása és megerősítése. A kisiklatás a honos vagy honosított műfajokkal (például dal, haiku, anekdota, koan) való rokonítás elvén alapszik, melyet a teljes vagy részleges formai és retorikai átértelmezés (bizonyos szimplifikálás, pusztán a szövegdramaturgiai minimum megőrzése) jellemez. A megerősítés teljes vagy részleges formai és retorikai újrateremtést jelent, mely a hagyománytudat (Janus Pannonius, Kazinczy, Vörösmarty) felerősítésével és az antik formakultúra megőrzésével jár együtt (ide sorolható például Kovács András Ferenc vagy Bertók László összes, vagy Csorba Győző jelentékeny számú epigrammája).

A kettészakadt villamos című Bertók-kötet egy antikizáló olvasat potenciális kontextusában leginkább a horatiusi köldök-elv szerint látszik szerveződni. Ez az elv szimmetriákon és a leginkább a koncentrikus körökre emlékeztető viszonyok kialakításán alapszik. A *Platón benéz az ablakon* ciklus ebben a rendszerben *A kijáratot építik* ciklussal alkot egyfajta szöveghéjat, majd a *Nélkülem szabad* és az *Ünnepi másod* ciklus versei egy újabbat, s ez a két héj öleli körbe a központi magot, a *Magyar epigrammák* negyven kétsorosból álló sorozatát. Ha a kötet cím metaforikusságát vesszük alapul, és a szövegtömegkomplexumot mozgató járműként képzeljük el, mely körkörös pályán, menetrendszerűen halad, a törés, a szakadás drámai jellege a kötet közepén kifejezetten markáns és váratlan. Csajka Gábor Cyprián szerint a kötet „a rendíthetetlen etikával megvallott válság ötciklusnyi gyűjteménye”,¹¹ Varga Lajos Márton „a parttalan relativizmus fenyegető káoszáról”¹² beszél, a korabeli kritikai recepció az elvárt realizmusigény és valamiféle nehezen értelmezhető és mélyen problematikus kontrasztanyag konfliktusát érzékeli. Meglepő módon a bírálatok szerzői épp a leginkább stilizált, hagyományköttöttségét a legegyszerűbben kiütöztető epigrammaciklusban fedezik fel a korszakban oly fontos realizmusköttöttséget. Varga Lajos Márton szerint Bertók valamiféle „irracionális”, homályos költői övezetből tér vissza a realizmus fényes síkjára, a tapasztalati, a köznapi tér- és nyelvhasználathoz.¹³ Bakonyi István szerint a *Magyar epigrammák* műfaji determináltsága kifejezetten előírja, hogy a költő a létező valóság tapasztalat frappáns reakcióit rögzítse.¹⁴ Bertók a kritikai

⁹ Janus Pannonius: *Pajzán epigrammák*. Ford. Csorba Győző. Helikon, Budapest, 1986. Janus Pannonius *összes munkái*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. Janus Pannonius *válogatott munkái*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1982.

¹⁰ Bertók László: *A kettészakadt villamos*. Magvető, Budapest, 1987, 39–51. Uő.: *Platón benéz az ablakon*. Magvető, Budapest, 222–228.

¹¹ Csajka Gábor Cyprián: *Keserű játék. Élet és Irodalom*, 1987. 6. 19., 11.

¹² Varga Lajos Márton: „A valóság esélyei”. Bertók László új kötetéről. *Jelenkor*, 1987/10, 948–953.

¹³ Uő., 949.

¹⁴ Bakonyi István: Bertók László: *A kettészakadt villamos*. *Új Forrás*, 1988/5, 137–138.

visszhang egyik vonulata szerint kettős válsággal néz szembe: a poétikai megtorpanással és a társadalmi, erkölcsi válságjegyekkel. Az epigramma szatirikus valóságközelisége, kritikai alapállása és az a tulajdonsága, hogy a morális ítékezés műfaji elementumként értelmeződik, mindkét válságból kiutat jelenthet. Ez természetesen a kötet meglehetősen leegyszerűsítő és komikus értelmezése. Bedecs László immár a kiteljesedett életmű ismeretében tekint vissza a gyűjteményre, alapvetően reprodukálja a válságtünet-retorikát, regisztrálja a később kiteljesedő szonettkoncepció felbukkanását, az epigrammaciklust és az antik időmértékes verselés megjelenését valamiféle végiggondolatlan experimentumnak láttatja, s lényegében megerősíti a kötet útkeresés felőli olvasatának konszenzuális jellegét.¹⁵ Ez a végiggondolatlanság azonban korántsem valamiféle hiányérzetet keltő vagy hibászerű effektus. Sokkal inkább egy új verstechnika kivételesen fontos megnyilvánulása, melynek lényege a formakeretek totális kitöltése és a verstani „mértékegységek” stimuláló energiáinak mozgósítása. A költészet tereprendezés is, a hagyomány megválasztása, átalakítása, személyessé tétele. Mai olvasatban ezt a kötetet túlzás az eklektikus versgenerálás valamiféle szabásmintakönyveként értelmezni.

Poétikai értelemben kifejezetten innovatív volt Parti Nagy Lajos korabeli olvasata, aki az epigrammákban „deákos”, teremtő feszültségről beszélt, mely a köznyelv és az emelkedett forma között van. Kiemelte a humortipológia széles skáláját, mely Bertóknál a finom csipkelődéstől a kegyetlen gúnyig terjed.¹⁶ A Bertók-szövegek ilyen értelmezése ugyan többé-kevésbé a szatirikus humor árnyalatainak számbavétele felé tolódik el, de legalább annyira fontos a bölcséleti indíttatás, és főként az a radikális kontrasztivitás, mely tüntető klasszicizmusával teremt új szigetet a Bertók-univerzumban. Ez az aktus ráadásul később újabb verstani mértékegységek és formák generálta szigetcsoportok megszületéséhez vezet, elsősorban a szonett- és haikusorozatokra gondolok.

Az epigrammaciklus kizárólag kétsorosokból áll, valamennyi költemény licenciák és eklektikus kisiklások nélküli, pazar disztichonokban szólal meg. Ez az eklatáns, tüntető klasszicizmus ráadásul további artisztikus megoldásokkal is társul, ilyen például az olykor felbukkanó leoninus jelleg, a daktilusok és spondeusok zeneiségének, azaz a forma úgynevezett közlő funkcióinak tudatos használata. Jobbára kifejezetten klasszikus, martialisi szerkezetről beszélhetünk (expozíció+konklúzió), és a hagyománytudat is erőteljesen jelen van (Janus Pannonius, Kazinczy: *Tövisék és virágok*, Vörösmarty: *Pályalombok*, Goethe és Schiller epigrammái, Csorba Győző költeményei). A *Disticha Catonis*-gyűjtemény, mely hexameterpárokban fogalmaz meg életbölcseiségeket, esetleg a kétsorosok poétikai stratégiáinak lehetőségeit vizsgálva jöhetne szóba ősmintázatként. Almúfaji redukcióról is beszélhetünk, hiszen a szatirikus epigramma, a gnóma és a xénia kategóriáinak valamelyikébe a sorozat minden darabja belefér.

Ostoba, mért kell újra meg újra leverni a lécet?
 – U U / – – / – U | U / – U U / – U U / – –
 Helyből átviheted, hogyha tudod, hova tedd.
 – – / – U U / – a // – U U / – U U / – a

Az idézett, *Helyből* című szöveg minden tekintetben reprezentatív példa: az epigramma közvetlen tónusban fogalmazza meg az expoziót, a kérdés dinamikáját a daktilusok szerepe is fokozza, a hexameter metszete „görögösen” harmadtrochaikus. A pentameter belső rímmel ellátott leoninus, teljes szövegteste egybeesik a konklúzióval. Versanatómiai megformáltság tekintetében szinte rigorózusan szabálykövető, poétikai értelemben feltű-

¹⁵ Bedecs László: *A szonettig és tovább. Bertók László költészete*. L'Harmattan – Könyvpont, Budapest, 2024, 15–16., 66–74.

¹⁶ Parti Nagy Lajos: Bertók László: A kettészakadt villamos. *Kortárs*, 1987/6, 154–157.

nik tüntető klasszicizmusa és a szöveg gazdag jelentésrétegzettsége, hiszen kiválóan gazdálkodik a konkrét s átvitt értelmű jelentésekkel, a mozgás a szatirikus és a gnómius között jut nyugvópontra. Vagy nézzük a *Metszéspon*t című szöveget:

Mind ugyanott állunk, csak más síkján a valónak.
Engem a metszéspon

t, téged a más dühösít.

A költői „lényeg” egzisztenciális tétjeinek megragadhatósága időtől és valóságtapasztalástól függetlenül azonos. A konkrét „valóságok” viszont determinálják a térhasználatot és az egyén helyét a konkrétumok koordináta-rendszerében. Közünk legyen-e a másikhoz, szükségszerű-e az azonosulás és elkülönülés. A metszéspon

t akár iránytalanság is lehet, de elsősorban a központba kerülést sugallja, a más sík a másság radikalizmusát emeli ki. Metszéspontban lenni a láthatóság felerősítése. Amennyiben elfogadjuk Ezra Pound gondolatát, miszerint a világirodalom Homérosztól máig jelen idejű, hiszen rajtunk keresztül, bennünk történik meg, az ugyanott állás alapvető léttapasztalattá válik. Szatirikus olvasatban a versszöveg könnyebben felfejthető: a megszóltott szeretne közös valóságsíkban, ugyanott lenni a költővel, akinél azonban az eredendő idegenség és a megerősített idegenkedés létállapottá válik a másik viszonylatában. Míg ő a jelenlétben megnyilvánuló sorszerű adottságot, a metszéspont elkerülhetetlen létrejöttét kárhoztatja, a másik a síkok teljes fedését szeretné. Elkülönülés és azonosulás, a sorshelyzet és az alapvető emberi kondíciókból fakadó tapasztalatok ironikus játékterébe lépünk.

Az epigrammaköltés árnyairól is érdemes szólni, mely a műfajiság egészét érinti. A közvetlen tárgykezelés, a nyelvi regiszterek közti szabadabb mozgás technikáira gyakran az „irodalomalattiság” árnya vetül. Az invektíva alaphanggá tételéhez a moralizálás árnya tapadhat, a formai statikusság a hangzásmonotónia árnyát vetíti előre, az állatmetaforák markáns jelenléte (majom, nyúl, sáska, marha) pedig a példázatoság árnyát húzhatja maga után.

Bertók epigrammaciklusában helyet kaptak a szatirikus epigrammák között a centrum-periféria viszonyt tematizáló, a xénia műfajával érintkező szövegek is. Ezek közé tartozik a *Durrogtat* című kétsoros:

Fennen hordja az orrát, csak budapesti lyukat nyal.
S durrogtat Lukafán, mint hiteles csupaseg.

Bertók nyelvteremtő energiái nem merülnek ki az alantas és az emelkedett minőségek komikus elegyítésében, hanem lexikális-poentírozó hajlama is megcsillan. A vidéket megtestesítő Lukafa település és a seggfej értelmű, érzékletes „csupaseg” is ilyen fordulat. Depatetizálás és totális destrukció jellemzi a szöveget, a (latin értelemben vett *urbanus*) szellem és a (paraszti, *rusticus*) szellentés asszociatív kapcsolatának analógiája újraképződik a Budapest–Lukafa viszonyban és a hiteltelenség–hitelesség ellentétpárban is. A hexameter muzikálitása különleges: metszete nem szabályos, erős dierézis vágja ketté, ami kissé darabossá teszi, s ez a formai darabosság mintegy aláfesti a jelentést is, vagyis a disszonancia kiütköztetése anticipációs jellegű. A mondat első fele csupa spondeus, a fennhordott orr, a gög méltóságát elnyújtott elegancia jelzi, majd a hexameter másik fele viszont csupa daktilus, mely a leírt tevékenység komikumát zeneileg is aláfesti. A pentameter teljesen szabályos muzsikája a seggnyaló seggfej alantasságát festi alá.

Illyés Gyula *Egy tábornak íté*sznek című, bizonyos alantas motívumok tekintetében rokon epigrammája inkább bökvers, melyre az „irodalomalattiság” árnya vetül, s mind formai, mind dramaturgiai értelemben messze elmarad Bertók szövegének poétikai színvonalától:

Egy kikötés. Töröld meg nyelvedet,
mielőtt itt nyalsz alfelet.

Képes Géza *Egy kétnyelvű íróra* című epigrammája szellemes szöveg, mind dramaturgiai-
lag, mind „diszkréciójában”, ám nyelvi és főként verstani megformálása korántsem túl
elegáns:

Sátori büszkén vallja, hogy ő kétnyelvű író. Hát –
Két nyelvvel bizony ő kétfele nyal szaporán.

Képes Géza *A tehetséges ifjú* című bökverse a rímes epigramma szép példája, ugyanakkor
a „deákos” feszültség teljességgel hiányzik belőle:

El kell ismerni nála azt az egyet,
S bizony nem talmi érdem ez:
Ő csalhatatlanul megleli azt a segget,
Amelyet nyalni érdemes.

Csorba Győző *Barátságatlan versek* című ciklusának *Három arckép* című alciklusában sze-
replő „Fővárosi” író Bertók verséhez hasonló, a vidéki és a budapesti író pózát érintő tema-
tikát jelenít meg:

Gyarmatosítóként jön e gyarmati földre: vidékre,
s hódolatot követel: hisz nem akárki-alak.
Furcsa eset: nagysága a Pesttől távolodása
hosszmértéke szerint nő, terebélyesedik.
Otthon a társbérlő sem tudja, kiféle-miféle,
itt „Gyuszi” Illyés és „Árcsi” Tamási neki.
Otthon a szerkesztők, kiadók menekülnek előle,
itt hajjálja nekik vissza a megbiztatást.
Otthon a folyton-hajlongástól hónapokig nem
lát eget, itt felhők közt viszi büszke fejét.
Hódolatot követel. Megadod? Majd gondol ügyeddel –
mondja –, hisz egyformák pesti, vidéki írók.
Rangbeliként kezeled? Vérig sértődik azonnal:
– Mit képzelsz? Ki, mi ő? Hagyd a pimasz bratyizást! –
Mért nem tízszer ilyen nagy az ország? Tízszeres úttal
könnyen lenne akár Goethe is, a nyomorult.

A Csorba-vers túllép az antikizáló epigramma hagyományos poétikai keretein, a disztichon-
szövedéket maga a költő is arcképnek nevezi. A klasszikus dramaturgia többször is
megtörik: részint azért, mert az exozíció–konklúzió nem célirányos, hanem szakadozott
és poénhalmozó. Mintha több epigramma is rejlene a szövegben, legalább három vagy
négy. Ez a terebélyesítő, fokozó halmozás, melyet már az otthon–itt kontraszt disztichon-
pár-sarjasztó effektusában is könnyű észlelni, inkább a verses szatíra irányába tolja el a
szöveg hangsúlyait.

Talán ebből a Bertók-kortársi epigrammakörképből is kirajzolódnak a Bertók-epig-
rammák jellegzetességei. A kétsorosok, a szólózó disztichonok Bertók „önfegyelmező”
költői karakterének köszönhetően aktivált formák. A költői territórium metrikai és műfa-
ji mintázatainak kijelölése és a tereprendezés afféle kompressziópoétika jegyében törté-

nik. Bertók kisköltészete satuköltészet, melynek legfőbb ideálja elmozdulni a formán belüli lehetőségek költői végtelenítése felé. A formaötlet mint sablon jelenik meg, s a ritmikai sablon kitöltése a költői koncentrációgyakorlatok intenzitásának köszönhetően alakul át a fegyelmezett kreativitás végtelenített tereivé. Borbély Szilárd formai alapú újrendeződések sorozataként is el tudta képzelni a Bertók-költészet történetét.¹⁷ Jász Attila remek meglátása, mely erre a felismerésre köt rá, azt sugallja, hogy az epigrammaszerkesztési elvek meghatározták a többi forma és műfaj dramaturgiáját is. A haikukról például ezt írja: „egész eddigi életművén keresztül ott voltak ezek a haiku-csírák, csak nem úgy hívta őket. Hanem epigrammáknak.”¹⁸

„Dráma, eposz, regény, önéletrajz helyett / két sorra teszed föl végül mindenedet?” – kérdezi maga a költő, és ez a kétsoros minden kétsorosra és annak meghosszabbodó árnyékára érvényes az *Egyik rímről a másikig* (1985) sorozattól egészen a *Firkák a szalmaszálra* (2015) ciklusig. Különösen érdekes e szempontból Mohácsi Balázs verstani szonettvizsgálata is, melynek tanulsága az, hogy „A Bertók-szonett (...) bizonyos szempontból kötöttebb, mint a klasszikus előképei, a petrarcai vagy a shakespeare-i szonett, hiszen azok esetében nem elvárás, hogy csupán két rím vonuljon végig a versen, s a tíz-tizenegy szótagos sorok is leheletnyivel nagyobb mozgásteret biztosítanak”.¹⁹ Mohácsi Balázs tanulmánya, mely a börtönmotívum alakulás- és átváltozástörténetét vizsgálja, szinte felkínálja azt az esszébe illő gondolatot, hogy verslélektanilag, formapszichózis szintjén a Bertók által választott és átalakított verstani kötöttségek tulajdonképpen metaforikus börtönt alkotnak, mely limitálja a tényleges mozgásteret, de felszabadítja és stimulálja a szárnyaló alkotói szabadságvágyat. Bertók mintha folyamatosan újraalkotná a börtöneit, újrakonstruálná verstani celláit.

De mi is ennek a satupoétikának a potenciálja? Lemérni két rím között a költői távolságot. A párrím rövid távját a füzérességben oldani fel. Tizenhét szótag rímsatujába szorítani a haikut: ez talán a költői aszkézis maximuma. A kétsoros klausztrófóbiáját feloldani: a töredékérvényesítés és a sóhajszerűség finomságát analizálni a párrím satujában. Az epigrammaszerkezet dramaturgiáját érvényesíteni a szonettben is, mely az említettek közül a közhelyes vélekedés szerint az egyetlen „komoly” formamintázat.

Bertók az epigrammaszerkesztési alapelvekben tehát univerzális versalkotói szabályt lát meg, és talán nem túlzás kijelenteni, hogy az epigramma a Bertók-költészet formai újrendeződéseinek katalizátora. A *Magyar epigrammák* nemcsak az életműben, de a műfaj magyar hagyománytörténetében is kiemelt jelentőségűek. A ciklus részint megelőlegezi a posztmodernnek nevezett paradigma szerepjátszó diskurzusát, részint a formai átrendeződésekben öröklődő dramaturgia révén részt vesz az 1990-es évek utáni időszakra jellemző műfajfeloldódásban is, mely az antik hagyományból kilépve, de annak bizonyos elemeit átmentve a haiku, az aforizma, a „polaroid” felé való elmozdulást jelenti.

¹⁷ Borbély Szilárd: „Mintha alul minden teher”. *Élet és Irodalom*, 2000. július 02., 16.

¹⁸ Jász Attila: Magyar változatok (Bertók László újításairól). *Jelenkor*, 2004/7, 1287.

¹⁹ Mohácsi Balázs: „Engem az mozgát, ami fog”. A börtönmotívum transzformációi Bertók László költészetében. *Jelenkor*, 2022/12, 1433–1434.

KÜZDELEM A KÉPVISELETISÉGGEL

Bertók László és a hagyományváltás

Az életmű alakulását követő kritikák csakúgy, mint Bedecs László nemrég megjelent monográfiája¹ valahol az 1987-es *A kettőszakadt villamos* és az 1990-ben megjelent *Kő a tollpihén* című kötet versei környékén, illetve a pálya későbbi alakulásában lelik meg leginkább a Bertók-líra azon érdemeit, amelyekkel a szerző helyet szerzett a kortárs magyar líra kánonjában. Számomra is úgy tűnik, hogy ennek a költészetnek a kiemelkedő esztétikai értékeit, amelyek valamilyen módon a ma olvasóit leginkább képesek megszólítani, továbbra is a nyolcvanas évek második felétől találjuk, amikor ez a költészet összhangba került a hetvenes-nyolcvanas évek lírájában bekövetkező változásokkal, köztük annak sajátos pécsi vonulatával is, gondolva itt Parti Nagy Lajosra, Csordás Gáborra, Meliorisz Bélára vagy Pálincás Györgyre.

Engem most viszont elsősorban egy történeti probléma foglalkoztat, mégpedig az életmű köztes helyzete. A Bertók-líra az úgynevezett népi irodalom részben esztétikai, részben ideológiai hagyományából indult,² ez az indulás azonban, minthogy meglehetősen elhúzódo pályakezdésről beszélünk, a hetvenes években már olyan kulturális környezetben zajlott le, amelyet a népi irodalom hagyományából építkező képviseleti magatartás és beszédmód érvényességének megingása jellemez. Az efféle költői szerep megkérdőjeleződésével egyre kevésbé tűnhetett vonzónak Nagy László, Juhász Ferenc vagy Csoóri Sándor poétikai ajánlata, amely e tapasztalat ellenére a világ igazságtalanságával és erkölcsi romlásával szemben a középpontba állított én integritásának fenntartásában, valamint a szóba, kimondásba vett bizalomban találták meg a kiszámíthatatlan világ biztos pontjait. Erre a hetvenes években bekövetkező fejleményre reagált rendkívül éleslátón Margócsy István „Névszón ige” című tanulmányában.³ Margócsy a hetvenes-nyolcvanas évek lírafordulatát a „szóköltészet”-ről való eltávolodásban látta. Az ötvenes-hatvanas évek lírája az „önálló szó varázsában, igézetében született”, amely együtt járt a szerepfelfogással, miszerint a költő „titkok tudójaként”, a „varázsszó birtokosaként” lép elő – ezzel szemben a lírafordulatban a költői megszólalás kivételességének, a szó díszítettségének és egyediségének helyét átveszi a lefokozás és az ironikus megszólalás, valamint az élőbeszéd grammatikai-szemantikai bizonytalansága. Margócsy Tandori Dezső, Petri György, Rakovszky Zsuzsa és Kukorelly Endre mellett Bertók Lászlót említi meg, mint aki a nyolcvanas évek végén kezdődő szonettköltészetével sikeresen lép túl a korábbi költészeti paradigmán. Számomra Bertók költészetéből éppen a szonettkorszak előtti, voltaképpen az 1984-es

¹ Bedecs László: *A szonettig és tovább. Bertók László költészete*. L'Harmattan – Könyvpont, Budapest, 2024.

² A népi irodalom, irodalmi népiesség költészeti, ideológiai jellegű fogalmi ellentmondásaihoz lásd Margócsy István: *Nép és irodalom. Tézismondatok és alapkérdések*. In: Sallai Éva (szerk.): *„De mi a népiesség...”*. Kölcsey füzetek XVI., Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsey Intézete, Budapest, 2005, 305–318. Valamint: Margócsy István: *Hová lett a bartóki modell a mai magyar költészetből? Élet és Irodalom*, 2006. július 21., 17., 22.

³ Margócsy István: *„Névszón ige”*. Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról. *Jelenkor*, 1995/1, 18–30.

Ágaktól gyökér című kötetig tartó időszak válik különösen izgalmassá, amelyben még pontosan érzékelhető a népi irodalomhoz való kötődés és az attól való távolodás igényének együttállása, vagy ahogy ezt Kis Pintér Imre 1984-es, Bertók költészetét áttekintő írásában megfogalmazta: „a Bertók-líra elmozdulása az említett magyar lírai hagyománytól mindvégig e tradíció jegyében folytatódik. Leszámolás és őrzés ez elválaszthatatlanul, s alighanem ezáltal lesz reprezentatív, vagyis több önmagánál is”.⁴

A következőkben arra vállalkozom, hogy bemutassam, Bertók költészetének nyolcvanas évekig tartó időszakában miként jelentkezik egyszerre a népi irodalom megszólalás-módja és a hetvenes évektől meghatározó újabb költészet nyelv- és szubjektumfelfogása. Bertók költészetét kezdetektől fogva a sokszólamúság jellemzi, a korai kötetekben egyszerre, igen eklektikusan vannak jelen a népiességhez köthető megszólalásmódok, a tárgyias-gondolati líra vagy az egzisztenciális jellegű, lefokozott közérzetiség. Így érdemes leszögezni, nem lenne túl hiteles, ha egy nagy ívű lineáris narratíva felállításával kísérleteznék, amelyben Bertók a falusi, vidéki élet tragikus-idillikus zsánérképeinek felrajzolásától – mely fiatalkori verseket *A hetedik boríték* (2012) című kötet őrzi – eljut a modernség tapasztalatával is számot vető költői megszólalásig. Mégis, megfigyelhető valamifajta fokozatosság, ahogyan a Bertók-lírában egyre nagyobb teret kapnak a kora posztmodern alakzatai, a népies jegyek pedig visszahúzódnak. E folyamat leírásához segédegyenestként Bertók képviselési költészetéhez való viszonyát használom fel, ebből a perspektívából tekintem át a *Fák felvonulása* (1972) és az *Ágaktól gyökér* (1984) megjelenése közötti időszakot, kiemelve a *Tárgyak ideje* (1981) című kötet verseit, amelyekben a Kis Pintér Imre által említett leszámolás és őrzés sajátos konstellációja figyelhető meg.

Somogyi paraszti családba születve, illetve a korszak irodalomértésének sajátosságaiból következően Bertók számára fiatalkorában a képviselési költészet érvényes beszédmódként tűnhetett fel. A *Priuszban* például így ír irodalmi nevelődéséről: „Persze, olvastam az *Irodalmi Újságot*, a *Csillagot*, meg mindent, ami a kezembe került, s leginkább Csoóri Sándor szomorú-szókimondó falusi versei, meg Benjámín László önkritikus elszántsága tetszetek. Az iskolában azt tanultuk, hogy a költők mindig a nép vezérei, prófétái, fájdalomainak kidalolói voltak, s akkor írták a legszebb, a legjobb, a legfontosabb műveiket, »amikor az egyéni és a társadalmi fájdalom egybeesett bennük«.”⁵ A Nagy Imrével készített beszélgetőkönyv nyilatkozataiból szintén kitérünk, hogy a későbbiekben a Bertók-líra egyik lényeges tájékozódási irányaként Illyés Gyula, Nagy László és Csoóri Sándor költészete jelentkezik.⁶ Bertók korai köteteinek versbeszélője láthatóan sokat merít a népi irodalom kódjaiból. Gyakran találkozunk a népi szürrealizmus felé hajló komplex, természeti képekkel, bibliai és mitologizáló allúziókkal, a paraszti világ nehéz sorsú figuráival, akiken átrohan a történelem, és a mindezt átlátó, időn és téren kívül álló szubjektummal. A recepció ugyanakkor rendre kiemeli, Bertók saját vallomására is alapozva, hogy a népies háttér ellenére a képviselési beszédmód nála hiányzik, és mindez magyarázható az alkati sajátosságokkal, valamint az ötvenes évekbeli meghurcoltatásával.⁷

⁴ Kis Pintér Imre: „Még akkor is, ha dől a fal”. Bertók László költészetéről. In: Ágoston Zoltán (szerk.): *Talán a kérdésés. Írások Bertók Lászlóról*. Alexandra, Pécs, 2005, 75–88., 82.

⁵ Bertók László: *Priusz*. Magvető, Budapest, 2016, 12.

⁶ Nagy Imre: *Bertók László. Beszélgetés és tanulmány*. Pannónia Könyvek, Pécs, 1995.

⁷ Vö. „Úgy érzem, Bertókban alkatilag sem volt meg, és ha meglett volna, ez a meghurcoltatás biztosan kiölte volna belőle a költészettel kapcsolatos küldetésstudatot, ahogy korai verseinek átlátszó, tiszta képei mögül is hiányzott a költőszerep olyasféle patetikus átélése, amilyen például Csoóri Sándorban megvolt.” Bedecs: i. m., 13.

Valóban, azokhoz a versekhez hasonló, amelyekért 1955-ben elítélték, és amely esemény élménye e költészet mélyrétegeibe is eljutott,⁸ az életmű későbbi szakaszaiban nem találunk. A védeljárásban szerepet kapó *Átok* című vers például a személyes sérelemből fakadó kilátástalanság és harag hangján szólal meg: „Hogy *nincs tovább*, előttem szakadékok, / betonfal... semmi... farkasfogó csapda. / Köröttem roncsok: vágyak, tervek, célok... / Átkozd meg Isten, aki így akarta”. A verszárlatban ez a személyes indulat aztán közösségivé válik, a megszólalás a tömeg nevében való beszéd keretei közé helyeződik át: „Mert sereg vagyunk: tízek, százak, ezrek, / akiket becsaptak, mint szél a kaput, / [...] / Meg fogjuk köszönni, de úgy megköszönni, / hogy köszönés után nem marad ott semmi”. Noha hasonló direktség nem jellemző a későbbi versekre, a kortársi recepció jellemzően nem szalasztotta el kiemelni a Bertók-kötetekben gyakran jelentkező elfojtott indulatosságot. Ilyen indulatosság érzékelhető például a *Fölmondom a pásztorokodást* (*Fák felvonnulása*, 1972) című versben, amely szintén felhasználja az átokversre jellemző formulákat: „Mindig dögszagra jöttetek, a bolhák / kimásznak belőletek, ha agonizáltok, / ti betegágyamhoz ültetek, légycsapó / nyelvetekkel szememet paskoltátok”. A „légycsapó / nyelvetekkel szememet paskoltátok” tárgyiast és természetit montázsba rendező szürrealisztikus képen túl figyelemre érdemes a verscím látszólagos egyértelműsége és a beszédhelyzet figurativitása közti feszültség. Úgy tűnhet, a vers címével éppen a képviselési beszédmódtól való távolodást jelenti be. A pásztor megszólalását ígéri, aki felhagy feladatával, a nyáj terelésével. Ez lenne az olvasói elvárás, ugyanakkor a vers retorikai viszonyai mindezt az első látásra egyszerű képletet bonyolítják. Mert ki is a pásztor? Nyilvánvalónak tűnne, az állataihoz beszélő versbeszélő. Na de ki valójában a megszólított? A vers így kezdődik: „Kushadjátok lábamhoz bölcs tanácsok, / ajándék-kutyák, gyülevész állataim, / sohasem voltatok enyém / csak fogaitok nyoma, hátborzongató / farkcsóválások, hangotok kakofóniája, / kiszolgáltatottságom bizonyítékai”. A pásztori szerep összetettségét mutatja, hogy felcserélődik a megszólított (aki az állathoz hasonlított tanács, valamiféle felettes törvény) és a versbeszélő közötti hierarchia. Ha a versbeszélőt tekintjük pásztornak, akkor ő nem uralkodik állatai felett, éppen fordítva: ő az, aki szabadulni igyekszik a másiknak való kiszolgáltatottságtól, a tőle való függéstől. Itt válik világossá, hogy voltaképpen felcseréléssel van dolgunk, amelyben bár a megszólított másik jelenik meg állatként, mégis a versbeszélő az, aki megvezetett és megalázott, alárendelt figuraként lép elénk: „Ti voltatok mindig az okosak, / szagáról ismertétek a jó utat, / szimatoltátok az egyetlen megoldást, / ó hányszor megaláztatok”. A *Fölmondom a pásztorokodást* tehát azzal ellentétben, amit a cím alapján sejthetnénk, nem a versbeszélő pásztorlétének megszűnését jelenti be, hanem éppen mások, valamilyen külsődleges rend, törvény alóli szabadulást. A vers így, az átokvers szidalmazó szómágiájának imitálására támaszkodva a lírai én önállóságának megalapozását ígéri.

Hogy az általam vizsgált időszak másik végpontját megmutassam, az előbbtől jelentősen eltérő versbeszéd mutatkozik meg az 1984-es *Ágából gyökér* című kötet egyes darabjaiban, például a *Circulus vitiosus* vagy *A nyolcvanas évek költőihéz* című versekben. Beszéd, hogy ez a két vers végül, talán éppen a költői szerep radikális lefokozása, a szatirikus hangvétel miatt nem került bele sem a *Hóbol a lábnym* (1985), sem a *Platón benéz az ablakon* (2005) gyűjteményes kötetekbe – miközben az *Ágából gyökér* újszerűsége Bertók életművén belül éppen a játékosabb, szabadabb, néhol karcosabb ironia volt, s különösen igaz ez a kötet „Az idegenvezető szövegeiből” ciklusára. Visszatérve: a *Circulus vitiosus* a költészetet egy kiüresített intézményi tradíció sajnálatos tartozékaként mutatja be: „mindenki, aki / tisztességes alkoholista, gyógyítható / depressziós vagy sikertelen / öngyilkos lehetne, versíró / lesz végül, s lelki egyensúlyát / keresgélve megbillenti / a szerkesztősé-

⁸ Vö. Mohácsi Balázs: „Engem az mozgat ami fog”. A börtönmotívum transzformációi Bertók László költészetében. *Jelenkor*, 2022/12, 1428–1441.

geket, / ahol tapasztalt úriemberek / ülnek szépen, s a mai / gazdasági, sőt, politikai / helyzetben azt a néhány verset is / legszívesebben kihagynák, / amit a tradíció, a lap-tükör, vagyis / néhány idegbeteg előfizető miatt / mégis közölnek, s amit / a költők társadalmi vagy társasági / rangja hitelesít". A *nyolcvanas évek költőihöz* pedig bár címével is megidézi Petőfi *A XIX. század költői* című versét, ám a költő sorsa már nem a lángoszlop-ként való iránymutatás – sokkal inkább valamiféle szatirikus hirdetőszlop-lét körvonalazódik: „Írjatok rövid verseket / férjen el a gyufásdoboz / oldalán, a sörösüveg / címkéjén, a napilapok / apróhirdetéseiben, / [...] / ne legyen több mint az Odol / fogkrém reklámja vagy a nagy / Pepsi-plakátok ötletes / néhány szava". Itt szó sincs arról, hogy Bertók ready-made programverset írna, inkább annak paródiájával van dolgunk, a vers szatirikussága is jelzi a megszólaló ellenérzését a költészet fogyasztási cikké redukálásával, funkcióvesztésével szemben. A vers azonban ahelyett, hogy ezt a helyzetet valamiféle tragizáló regiszterben jelenítené meg, éppen e megváltozott keretekhez, igényekhez igazodás szükségességét jelzi. A szöveg központi kérdése, hogy egy ilyen helyzetben miként lehet megőrizni valamit a költészet kitüntetettségből. És a vers ezt a kitüntetettséget azáltal őrzi meg, hogy jelzi, a költészet még egy ilyen értékcsökkentett állapotban is képes valahogy a mindennapin felülemelkedni: „mert mindig történhet csoda / vagy csoda-féle, amikor / már senki sem figyel oda". A költészet társadalmi státuszának megváltozása, az értékvesztettség tapasztalata nyomán tehát a nyolcvanas évek második felére Bertók lírájában nem a tragikus hangoltság erősödik fel, hanem az új keretek tudomásulvétele, illetve az a törekvés jelentkezik, hogy e keretekhez igazodva az ironia segítségével megtalálja a megszólalás újabb formáit. Az említett két vers beszédmódja távol áll már a szó igézetére hagyatkozó *Fölmondom a pástorkodástétől*. Az ismétléses, körkörös szerkesztés, a mondat és verssorhatárok eltérése, a beszédssituáció bizonytalansága, az önreflexió a többértelműség, az ironikus olvasatok felé irányítják az értelmezést.

A korai kötetekben nem ritkán megmutatkozó, népiességtől örökölt versbeszéd, valamint a nyolcvanas évek második felének lefokozott, ironikus hangoltságú versbeszélője között mintegy átmenetként értékelhető az 1981-ben megjelent *Tárgyak ideje* című verseskötet. A kötet recepciójában az egyik fontos meglátás, hogy Bertók a népi irodalom hagyományától való távolodáshoz szükséges eszközt az *Újhold*-féle tárgyiaságban találta meg. Kétségtelen, hogy ez érvényes leírása a *Tárgyak ideje* kötetnek, de én most elsősorban azokra a szövegekre hagyatkozom, amelyek a képviseleti beszédmód tematizálásával közvetlenebbül is reflektálnak a hagyományválasztás alakulására. A hagyományválasztás alakulásának jellegzetes tulajdonsága egyfelől a képviseleti beszédmód érvényességének megkérdőjelezése, másfelől pedig, hogy e megkérdőjelezést nem a mindenséggel rendületlenül szembenálló, töretlen gerincű, ágyékát a jövőnek feszítő, vagy röviden és kevésbé költőien megfogalmazva: a biztonságot egyedül önmaga integritásában megtaláló alak kidolgozása követte – mint ahogy az a népi irodalmi hagyományában e válság hatására megtörtént –, hanem egy önreflexív, lefokozott, ironikus versbeszélő formálódott. A *Tárgyak ideje* különlegessége, hogy bár elmozdul e versbeszéd felé, még őrzi a képviseleti beszédmódtól örökölt mintákat.

A képviseleti beszédmód érvényességének megkérdőjelezésének érzékletes példája a *Jónás tűnődése az utolsó leckéztetés után* című vers. Természetesen a bibliai Jónás-történetre, illetve annak magyar irodalmi hagyományára játszik rá. Ennek megfelelően megtaláljuk Bertók versében is e történet kellékeit: a bálnát, a sivatagban szomjúságtól szenvedő Jónást, a megtért várost. A cím a vershelyzetet a bibliai Jónás-történet utánra helyezi, és itt voltaképpen e történet visszafelé játszásáról van szó. Ebben a versben az isteni elhívás nem a prófétai szerep ellátására, betöltésére vonatkozik, hanem a Ninivéből való visszatérésre, a prófétai szerep alóli felmentésre: „menj, Jónás hivatalba, / ne légy isten szegénye. // Tér egyetlen urához, / fölvirágozik a város, / csökönyös prófétára az úristen nem

áldoz". A költő tehát e hivatástudattól megfosztott modernizált alakként jelenik meg, hivatali alkalmazottként. Ez az alkalmazotti lét örökérvényű állapotként íródik le, amely párhuzamba kerül a cethal gyomrában sínylődéssel: „Utad a hivatalba, / mintha abba a halba, / ne fohászokdj, ne átkozz, / nem okád ki, csak halva”. Ez a szerepkonfliktus jelentkezik a *Hallom, hogy indulsz* versben is, amelynek költő-beszélője önmagát egyenesen a „költészet közlegényeként” mutatja be, aki azt mondja, „haladok, mint egy se hossza, se vége // akarhatnak? láncnak? seregnék? része / aki tudom már, hogy van előbbre / van hátrább, de mindig körbe-körbe”. Jól látható, hogy a vers szakít a költészet célelvű gondolatával, az élen haladás eszméjét relativizálja a kérdőszavas kifejezések ismétlődése, hogy aztán a megszólalást a körköröség, a mindennapok változatlanságának tapasztalata uralja le, ezáltal a képviseleti modell bár jelen van a versben, éppen annak közérzetivé formálódásába látunk bele.

A *Tárgyak ideje* paratextusai, az ajánlások és a mottók számos népiességhez vagy a képviseleti költészethez általánosságban sorolható költőelődot idéznek meg: közöttük találjuk Petőfi Sándort, Ady Endrét, Nagy Lászlót, Illyés Gyulát, Kormos Istvánt. Bertók versei a leszámolás és őrzés kettős működésének megfelelően egyszerre szólnak e költőelődökhöz a tisztelet és az elismerés hangján, ugyanakkor az általuk művelt hagyomány folytathatóságának problémájával is számot vetnek. Ilyen például az 1978. február 6. című szonett, amely Nagy László emlékére íródott, és a címben foglalt dátum is a költő temetésének napját jelöli. Ebben a versben a gyász egyszerre kap személyes és kollektív jelentést – a költőtárs elvesztése összekapcsolódik a váteszköltészeti szerep ellehetetlenülésének tapasztalatával, Nagy László halála nemzeti sorstragédiává válik. A világ kibillent állapotát jelzi, hogy a huszadik század vakon ügető lóként – a Nagy László-költészet legszerteágazóbb szimbólumaként – jelenik meg, a század felett pedig az égbolt, mely egykor dicsőséget jelző koronaként ékeskedett, a halálhírt hozó lélekharangként tűnik fel: „Száguld haza / vak lovon a huszadik század. // Repedt égboltja lélekharang, / hiába hittük koronának”. A személyes és a nemzeti veszteség összekapcsolása a zárlatban csúcsosodik ki: „Sírodtól kezdve az a vátesz, ki visszafelé néz s harangoz”. A vers Nagy Lászlót az utolsó jövőbe látó költőként búcsúztatja, a verszárlat pedig ennek megfelelően a váteszi szerep módosulását is jelzi, a szerepkör múltba tekintésként, a múltból jövőt jóslás aktusaként íródik újra.

Bertók költészetében egyébként többször találkozhatunk a haladásnak és a történelemnek háttal álló figurával. „Az érzékesnek háta van” – írja például az *Úgy mégy el* című versben; a *Dédapám, márciusban* a családi udvarba behajtó ÁVH-sokat pedig így jellemzi: „s úgy jöttek, mintha már mennének is vissza, / háttal arcunknak, s háttal a történelemnek, azt játszva mégis, hogy előre”. Ennek a motívumnak a kiteljesedése az *Ágaktól gyökér* (1984) című kötet záróversében, az *Ím, itt, leghátul, legelőlben* érzékelhető. A vershelyzet egy társadalmi allegóriává terebélyesedő vonatutazás, ahol a versbeszélő „Ím, itt, az utolsó vonat / legutolsó kocsjának a / hátsó peronján, többnyire / hátrafelé figyelve” helyezkedik el, ahonnan előre nemigen lehet látni. Itt tehát már nyoma sincs a kitüntetett beszélőnek, sőt a figurát éppen a kételkedés és a tanácstalanság jellemzi. Ez a kételkedés nem csupán a beszélőn kívüli világ megismerhetőségére és átláthatóságára vonatkozik, a versszubjektum integritásának felbomlását szintúgy tapasztalattá avatja a szöveg: „szilárd pontján a létnek, / s bizonytalanságban mégis, mivel / nem tudhatom, hogy a hátam mögött, / vagyis elől milyen, / ami idepörög, / s hogy aki a következő vonat / elején állna, / látná-e, amit én látok, / s mit látnék én, ha egyszer / tolatna a vonat, / ahol semmi sem ugyanaz, / ami nem én, / s már én sem vagyok az, / mint a vers elején”. A Nagy László-gyászvers zárlatának megfelelően a versbeli én tehát itt is visszafelé tekint, ám amíg ott a harangozás gesztusa gyászbeszéd formájában őriz valamit a képviseleti magatartásból, az *Ím, itt...* szaggatott, elliptikus szerkesztésű versbeszéde, valamint a versszub-

jektum lokalizálhatóságának elbizonytalanítása a közérzeti és képviseleti beszédmód közti oscillálást mutatja. Az *Ím, itt...*-ben az énre és a környező világra egyaránt kiterjedő episztemológiai kételkedéssel együtt megkérdőjeleződik a képviseletiség érvényessége is: „átsiklott agyamon / hogy a vészfék meghúzásához, / ha lenne erőm, / van-e jogom, / míg az emberiséggel utazom, / ha látom a nyomon, / hogy baj van, / s megállítható-e a vonat, / ha nagy a sebesség a kanyarban, / mikor a többiek, / mint a lovak a zabban, / úgyszólván boldogok, / s tán én is az vagyok / hátulról nézve”. A versbeszélő nem az emberiség szószólójaként, esetleg abból saját tisztasága és éleslátása miatt az elvakult és megtévesztett tömegeből kizáratott szereplőként jelenik meg – kételkedve ugyan, de osztozik annak a közösségnek a kisszerű boldogságában, amely közösségnek nem kitüntetett szereplője, hanem csupán egy közülük. Mégsem lehet azt mondani, hogy a szöveg teljességében lemondana a képviseleti hagyományról, ahogy ezt a zárlat mutatja: „megy a vonat, / ahol az emberiség és én, mint / kettéhasadt tudat / vagyunk csak egy csomag, / s a fű, a fa, a hal, a kő / példázza sorsomat, / és mint a tűz, a víz, a levegő, / vagyok szabad, / én, az anyag, / ha abbahagyom most, / mondjuk, a verset, mert a vonat / belőlem kiszakad, – / ne csapjátok be magatokat”. A lokalizálhatatlan, saját körvonalait egy közösségben feloldó beszélő végül természeti képekben leli meg újra saját integritását, s ebből a pozícióból szólal meg a „ne csapjátok be magatokat” képviseletiséget őrző intó modaltású zárata.

A fent említett versek tétje összefoglalóan az, hogy szembenéznek a népi irodalomból kölcsönzött képviseleti szerepmodell és beszédmód korlátaival, ez a tapasztalat pedig egyfajta ironikus, önironikus hang megtalálásával, a versbéli én lefokozásával, a beszédhelyzet relativizálásával találkozik. Az első kötetek szembetűnő jellegzetessége, hogy a népies irodalom hagyományát még éppen távolodásában, a Bertók-lírában belüli poétikai váltás határhelyzetében láthatjuk.

PÁRHUZAMOS POÉTIKÁK

Bertók László és Kalász Márton

*„...és senki sincsen a helyén
csak a szótárban a szavak.”
(B. L.: Állunk a világ közepén)*

*„...egymás hangjába költözünk.”
(K. M.: Mit tudok)*

Mindig izgalmas történeti-esztétikai tapasztalat egy lírikusi pálya radikális fordulatával (vagy fordulataival) szembesülnünk. Egy-egy költészeti pályáiv óhatatlanul leképezi a közben – *általa is* – zajló hagyománytörténet és nyelvi-poétikai mozgásrendet, a korszakváltások módszertanát.

Bertók László (1935–2020) és Kalász Márton (1934–2021) nemcsak pálya-, de nemzetdéktársak is voltak. Szakmai életútjuknak és költészetük alakulásának megoly vázlatos áttekintése is tanulságos átfedésekre és széttartásokra deríthet fényt.

*

A falusi származás, a paraszti eredetvidék első generációs értelmiségiként bocsátotta útjukra őket.

Bertók sorsvonalára Vésétől Csurgón át Pécsig húzódik; Kalászé Somberektől Pécs gimnáziumi érintésével Budapestig, sőt Berlinig és Stuttgartig vezet.

A dunántúli irodalmiság, szűkebben a mecsekaljai literatúra más hangsúlyokkal, de közös kultúrbiográfiai elem. Csorba Győző – és a *Jelenkor* folyóirat – mindkettejük privát és alkotói életében igazodási pont.

Mindeközben a történelmi körülmények elemi idegenségélménnyel is tetézik tapasztalásukat. Egyikük megjárja az ötvenes évek börtönvilágát, másikuk a kitelepítés sújtotta sváb nemzetiség köréből jön. (E vonatkozásban ajánlott olvasmány a *Priusz* [1994; 2016] című dokumentarista Bertók-memoár és a *Téli bárány* [1986] című önéletrajzi ihletésű Kalászregény.)

Bertók László megkésett pályakezdéssel küszködik: első kötetbeli versei a *Lengő fényhidak* (1964) című háromszerzős (Bertók László, Makay Ida, Galambosi László) kiadványban kapnak helyet, korai verseinek gyűjteménye, *A hetedik boríték* csak 2017-ben lát napvilágot. Kalász Márton a *Hajnali szekereket* már 1955-ben publikálja, de a saját hang kimunkálása csak ezután veszi kezdetét.

Bertókot lokálpatrióta életvitale könyvtári és szerkesztőségi munkakörökbe illeszti; Kalászt elhivatottsága németországi magyar kulturális intézetekig, majd – egyebek mellett – az Írószövetség elnöki tisztségéig sodorja.

Egyikük nevét iskola őrzi (Sombereken), másikukról költészeti díjat neveztek el (Pécsett).

Emlékezetük révbe ért, költészeti hagyatékuk eleven kérdések övezete.

*

Az 1930-as évek jeles szülőtteinek körében tájékozódva általánosságban is feltűnő a debütáló versszavak egyívású sematizmusa – s a folytatás több irányban, több szakaszban kísérletező, útkereső ambíciója.

A vallomásos népiesség dalformáinak (mint lírapoétikai naivitásnak) az elhagyása mindkét költő esetében egy tárgyiasan személytelenedő beszédmodor – a rejtőzködő jelentések óva rétegzett retorikája – távlatában történt, s líranyelvük a posztmodernitás kezei közt is készen bizonyult a folytonos változásra.

Bertók László már korai köteteiben nagy biztonsággal egyeztette össze a legkülönbélebb hatásokat. Akkori verseiben a népies képalkotás és az újhaldas formakészlet, a vallomásos beszédmodor és a tárgyias poétika egymást támogató hagyományoknak bizonyultak. Eközben modorosság nélkül volt képes egymásba írni a pátosz és az ironia dikcióját – lírai hangokkal kísérletezve, alaki tradíciókat költve újjá.

A rendszerváltás körüli esztendőik fölfrissülő társadalmi-művészeti közegében született meg híres szonett-sorozat (Három az ötödiken, 1995); később egy keleti versalakzatból, a haikuból teremtett egyedi nagykompozíciót (Háromkák, 2004). 2005-ben gyűjteményes kötet összegezte költői munkásságát (Platón benéz az ablakon. Versek 1954–2004); közben és utána pedig a korrekciós retorikára rátaláló szabadversek („hosszúkák”) elemi esztétikáját éppúgy üdvözölhettük, mint a háromstrófás „pillanatkák” és a kétsoros „firkák” más-más verstani irányokban utat kereső ciklusait.

Kalász Márton pályanyitányának vidéki életképeket sorakoztató lírai realizmusa is a népies tájköltészet gondolati igényű és tárgyias irányú megújításának szándékáról vall. A látványelemekből építkező élménylira már a fiatalkori művekben sem nélkülözte az árnyalt közelítést, a reflexiók földolgozás versnyelvi műveleteit – igaz, csak a hatvanas-hetvenes évek költői világában bontakoznak ki s szerveződnek rendbe azok a poétikai jellegzetességek, amelyeket ma is a Kalász-líra megkülönböztető jegyeiként tartunk számon.

Művei a létfilozófiai felelősség terhét veszik magukra, s ehhez a versnyelvtan szelíd ereje nyújt segítséget: a sokrétűen választékos szókészlet (a tájnyelvi kifejezésektől a német nyelvű vendégszövegekig), a kortárs költészetünkben szokatlanul összetett mondat (a hiányos és töredékes szintaxist szólalmváltó közbevetések fogják egybe), a központozás lírikusoknál oly ritka műgondja s a kikísérletezett versformákból rendre kötetnyi ciklust építő poétika.

*

Bertók költészetének főszereplője a lírai én (az önmegszólításos dialogicitás beszédhelyzeteiben is), valamint a nyelv. Kalász lírájának főhőse a lírai te (azaz a kedves), valamint Jézus (gyakran mint *bárány*).

A gondolati tematika kozmikus keretézése az egyiknél, naplószerű eseményrögzítés, költészetté emelt mindennapok a másiknál – mondanám, de ezek a jellemzők itt is, ott is koronként adják-veszik arányaikat.

Az egzisztencialista magánytudatot önironikus játékoság enyhíti Bertóknál (az agnosztikus alapállást eközben olyan versek nyitják meg legalábbis keleti, illetve univerzális metafizikák felé, mint a *Savászana*, a *Keletre néz* vagy a „háromkák”). A szerelem és az istenszerelem átszellemült lelkisége enigmatikus pátoszhoz folyamodik Kalásznál (akinek krisztianus látásmódja a közéleti indulatoktól távolságot tartó univerzalitás világosságát fürkészi).

Mindketten egy tapintatos, sőt szemérmes óvatosság jegyében járnak el. Bertók közérzeti és világszempontú kulcsszavai a *között*, a *mintha* és a *talán*. Kalász grammatikával *elleplezett* szemantikai rejtelmeket költ. Ez a ritmus és a dallam helyét keresi; az a ritmus és a dallam megtörésének, elrejtésének módozatait vizsgálja. Itt kérdő, sőt *habozó* mondatok föltűnő sokaságát, ott ajánlások és mottók biztonságkereső mozdulatait találjuk.

Bertók László a József Attila–Pilinszky-hagyományvonal folytatójaként, de Nagy László, sőt Kassák vershangjára is érzékenyen bontja ki saját tónusait. Kalász Márton versnyelve – mintegy a József Attila-i dallamformák megkerülésével – Babits és Illyés gondolati töredelmességéig nyúl vissza, miközben Hölderlin és általában a német nyelvű verskultúra metafizikai tágasságát és beszédmódbeli szigorát is átszervezi.

Bertók kései lírája a politikai reflexiókat is vállaló és testi önismeretre is kész személyesség sérülékeny önfelmutatásáig terjeszkedik; Kalász a szerepjátszó személytelenség vagy metaszemélyesség lehetőségével is él (lásd például *Sötét seb* című Hölderlin-kötetét [1996]), s a metafizikus-gondolati vonatkozások nála a katolicitás égisze alatt bomlanak ki.

Egyiküknél a közéleti utalások döntően a szövegtérben maradnak, másikuk ellenkezőleg: jellemzően elhatárolja nyelvművészetét a civilben vállalt kultúrpolitikai feladatoktól.

És, mint a költők általában, Bertók és Kalász sem csak költők. A lírikusi életművel párhuzamosan egyéb műfaji területeken is jelentős alkotónak bizonyultak. Ezt most nem részletezem, csupán a műfajokra utalok: esszé, vallomás, memoár és gyerekirodalom; emellett Kalásztól szépprózák és műfordítások, Bertóktól monográfiák és bibliográfiák.

*

Bertók korai művei tehát a képalkotás népies szürrealizmusa és a formafegyelem tárgyiasító szándékai között kerestek érvényes poétikai utakat. A *formakeresőben kötött formák* korszaka (korszakai) után a szonett újraértelmezett kultúrája nyit tágasabb távlatot, majd további alakítani játékok jelzik: a költő nem a megtalált igazságok, hanem a kereső nyelv elkötelezettje. Figyelme előbb a tárgyak és a tárgyiasság felé fordul; később a nyelv lehetőségei és lehetetlenségei foglalkoztatják; végül létösszegző ambíciók médiumaként bocsátja rendelkezésünkre művét.

A legösszetettebb Kalász-kötetek ugyancsak alighanem azok, amelyek formasorozatban teljeseznek ki. Ilyen volt elsőként a *Viola d'amour* (ez a Balassi-strófát modernizáló, számozott versfolyam 1969-ben), majd 1980-ban *Az imádkozó sáska* (az első kötet tisztán rímtelen szonettekből) s *Az utolsó érintés* (1989) kétquartinás füzére (ezek a szextett nélküli oktávák) is ebbe a rendbe illik. A *Tört mi* (1993) utolsó ciklusa még 4+4+3 soros költeményeket közöl, ezt követően azonban – 22 soros kísérletek után 14 sorban állapodva meg – a túlnyomórészt rím nélküli, változékony sorhosszokkal élő, astrofikus angol szonettforma – mint a gondolati-metafizikus költészet egészen egyéni változata – válik jellegadóvá, könyvről könyvre: *Sötét seb* (1996), *A rózsafestő* (2000), *Kezdő haláltánc* (2006), *Annyi ábrándunk* (2019), *Virrasztó – távol* (2021).

Összefoglalva: Bertók a kilencvenes évektől, nagy szonettkorszaka után új és új formaszorozatokat komponál kötetté (így születnek meg a „háromkák”, a „hosszúkák”, a „pillanatkák” és a „firkák”); Kalász a kilencvenes évek derekától, előzményes alakítani szériákra alapozva, szinte csak szonettkönyveket publikál.

A *formateremtés* rilkei ethosza *formasorozat* esztétikára vezette mindkét alkotót. A kereső nyelv és a vizsgált benső lényegnek hosszan kitartott közlésrendet igényeltek. E törekvés – benne az évszázadok érlelte műforma, a szonett iránti azonos bizalommal – mélyrétegeiben rokonítja Bertók és Kalász poétikáját.

Egy tüzetesebb tanulmány keretében alighanem érdemes volna – kitekintéssel például Báthori Csaba, Markó Béla vagy Tandori Dezső szonettkultúrájára is – a két szerző

szonettvilágát, egyúttal ars poetica jellegű költeményeiket is egybeolvasni, összehasonlí-
tani. Egymás mellé villantva például olyan szövegeket, mint Bertóktól a *Megírjuk a szép,
régí verseket (Ágából gyökér, 1984)*, Kalásztól a *Német erdők felől (Szállás, 1978)* című, vi-
szonylag korai szonettek. S nem feledkezve meg a formanyelvi egyenítés eltérő mozzana-
tainak fölméréséről: hiszen míg Bertók nyolc szótagosra kurtítja és szimultán verselésre
készíti a szonettsorokat, Kalász olykor lapszéligenly nyújtja azokat, s a verstan kívánalmait
(rejtekező jambusokkal és alkalmankénti párrímekkel elégedve meg) csaknem teljesen fel-
számolja.

*

E két poétikai univerzum kánoni helyét – a poszt- és metamodern fordulatok ízlésalakító
következményein túl – irodalomszociológiai tényezők is befolyásolhatták. Bertókot sokáig
a *vidékiség* hátráltatta; a szélesebb kritikai megbecsülés aránylag későn, ötven-hatvan éve-
sen érte el. Kalász esetében fordítva járt el a sors kegye: a Döbrentei-eset – és annak sze-
rintem jóhiszemű, de kétségtelenül szerencsétlen kezelése – nyomta rá bélyegét utolsó
pályaszakaszára.¹

És nem mondhatnánk, hogy a mai fiatal irodalom elhalmozza figyelmével a Bertók- és
a Kalász-lírát. Holott emitt nyelvkritikus nyelvjátékosság, amott gondolati töltetű mon-
dattani rejtvények számíthatnának érdeklődésre. Némi egyszerűsítéssel: Bertók jól érthe-
tően ír a nehezen érthetőről; Kalász nehezen érthetően vall világképi alapvetésekről.
Egyiküktől a kérdés és latolás szakadatlan ethoszát, másiküktől a korszerű spirituális
versbeszéd esélyeit tanulhatná el az olvasó.

*

Megható mozzanat, hogy – alig esztendőnyi különbséggel – mindkét költő egy épp csak
posztumusszá lett kötettel vett búcsút élettől, irodalomtól. Az *Együtt forog (2020)* a „fir-
kák” poétikai világát folytatja – és végzi be. Ezek a naplójellegű, számvető természetű,
tűnődő tónusú kétsorosok *érzelmesen rezignált*, megejtően önreflexív életképeket rajzol-
nak. A *Virrasztó – távol (2021)* létösszegző szonettfüzére emlékezés és elmúlás, gyász és
engesztelődés elégikus regisztereiben zárja le évtizedek költői szólamtanát, a beszélőből
a személyen túlit örökítve tovább. Szembetűnő, hogy a két korpusz hasonló végérvénnyel
tájékozódik vertikális és horizontális dimenziókban.

A metafizikai szál Bertóknál aggályos agnoszticizmussal húzódik ismeretlen öveze-
tekbe; három jellemző példát idézek a köztesség léthelyzetét megélő lírai alany mulandó-
sággal szembesülő sejtéseiből: „Csak a falaknak, és suttogva mondja ki, / hogy a falon túl
is hallgatja valaki” (*Suttogva*) – „Nem a föld, nem az ég, csak a kettő között, / s amikor
meghajolsz, az égig ér a föld” (*Között*) – „Nem érti, jaj!... Az úristennek sem érti... / De a
két szeméből a mindenség néz ki” (*A mindenség*).

Kalász utolsó verseiben az *Uram* megszólítással élő, Istent szólólgató részletek fohá-
szos akusztikát vonnak a teljes kötet köré: a „mindenünk eredet” (*Tájkönyör*) transzcen-
dens sejtelve, a „mondana értünk a szél imát” (*Nyugtalan valónk*) odaadó óhaja, az „én
Istenem, mi általad viseltetünk” (*Istenem, szólólnék*) metafizikai embertana az imádság lét-
állapotában összegzi a beszélő sorstudását: „nincs / az az áhítat, hol eléd, Uram, évek,
ahány követhető hajdan élt álom, / a józanság művén át, meggyűrhetet” (*Fondor világ*).

¹ 2004 januárjában Döbrentei Kornél nagy vitát kiváltó – bírálói szerint antiszemita toposzokkal
élő – beszédet tartott egy demonstráción; az írószövetségi elnökként elhatárolódásra fölkért
Kalász, a békekeresés jegyében, határozatlanul bizonyult – tömeges kilépés következett, a távo-
zók a Szépírók Társaságában alakítottak új szellemi kört.

Mindezzel egyidejűleg – életművük korábbi logikájából is következően – tetemes hangsúllyal jelenik meg mindkettejükénél a kapcsolatok és kapcsolódások *antropológiai* igénye. Kigyűjthetők olyan szöveghelyek, melyek az emberre mint *hálózatos lényre* ismernek rá, aki jellemzően *beszédhelyzetekben* nyeri el legalábbis alkalmi identitását: „Fölnézel, s látod, hogy valaki mosolyog, / és érzed, hogy máris jobban megy a dolog” (*Valaki mosolyog*) – írja Bertók, később ezt fűzve hozzá: „Kapcsolatteremtési kényszer?... Akarat? / Egyszer csak besétál valaki... S ott marad” (*Besétál valaki*). De ráérzései jószerével a lét utáni létezésben is összetartozásokat, egységbe rendeződéseket talál: „Tétovázva áll meg a szakadék előtt, / eszébe jutott, hogy a mélyén összeköt” (*Szakadék*). És a szófia lét végső értelme is a kommunikáció mint profán kommunió alkalmában ragyog föl: „Szavak, szavak, szavak, éltető sugarak, / hova bújt, hova süt mögületek a nap?” (*Nap*) – „Akárhogy forgatod, mégiscsak a beszéd... / A Jó napot!... Hogy van?... Hova sietsz?... Ne félj!” (*Ne félj!*)

A Kalász-poétika a „honvágyig megülő szép tapintatok” (*Mindannyiunk*), az „egymást ellátó tekintetünk” (*Viszonyulás*) és a „nyelv féltett gyönyöre” (*Zárórím*) jegyében fogalmazza meg a szavak egymást éltető hatalmát – és az *egymás* életet szóra bíró képességét: „a teljes életünk kérhet s adhat egymásnak, érvényes szóval kifejezhető, / magyarázatot” (*Mindannyiunk*) – „itt élünk, keseredünk néha, annál bizonyoságosabb egymást éltő szép életünk” (*Estóra*) – „testöltő vigasz, nyújthattunk egymás arcáig kezét” (*Könny*) – „egymás hangjába költözünk” (*Mit tudok*). Más versszavakkal: „bárki bizalma szemfény” (*Vigasz*) – „járulva a tiszta utat” (*Út*).

„Szavakkal lökdösi arrébb a halált” (*Határ*), mondja Bertók. „...most fontolva bízunk formában” (*Virrasztó – távol*), mondja Kalász. Ez a *mi formánk*, mondom én.

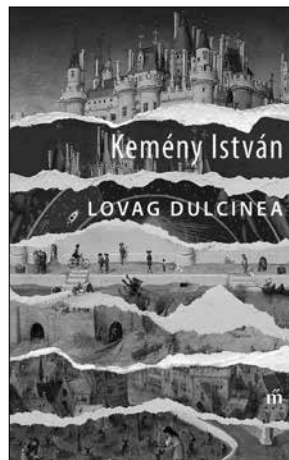
Kalász Márton költészete is, mint Bertók Lászlóé, a mindenkori Másik felé fordítja arcát. Nincs egyéb dolgunk, mint viszonzni a versek pillantását.

ALLEGORIKUSAN KÓBOROLNI

Kemény István: *Lovag Dulcinea*

Kemény István legfrissebb verseskötete, a *Lovag Dulcinea* egy tekintetben biztosan újat hoz az életműbe: míg a költő korábbi könyveiben nem kerül a megszokottnál nagyobb nyomtér a teljes, ciklushatárokon átvívelő szerkezetre, nem rajzolódik ki valamilyen, a verseket szoros egységbe foglaló koncepció, addig ebben a műben olyan narratív-fikciós szál képződik meg, amelyre felfűzhetők az egyes költemények. Az alapötletet a legelső vers össze is foglalja számunkra: „Kóbor lovag az ágyban otthon / Teácskát szürcsöl / Olvasgat gyáván / Hipochonderen / Lány kóborol helyette / Rozsdás vasruhában / Kóbor lány Dulcinea / Aldonza Lorenzo / Elhagyta faluját”. Azaz, Kemény úgy nyúl vissza Cervantes 17. századi remekművéhez, hogy nem Don Quijotét, hanem annak plátói szerelmét, Dulcineát jelöli ki saját főhőseként (aki Cervantesnél a maga valójában egyébként sosem lép színre). Lovag Dulcineát bátor, szemtelenül fiatal, mindössze tizenkilenc éves lányként mutatják be az első versek, akit külső attribútumai éppen az idősödő, búsképű lovag ellentétévé avatnak. Az viszont nehezebben eldönthető, hogy a Kemény-kötet címszereplőjét szembeállítja, vagy éppen párhuzamba helyezi-e az eredeti Don Quijotéval az a belső jellemzés, miszerint „[n]eki küldetése van: / Az igazságért küzdeni”.

Az „eredetihez” való viszonyulás kérdése a *Don Quijote* esetében persze azért sem egyszerűen megválaszolható, mert a regény spanyol kiadástörténete rendkívül szövevényes. A kanonikus magyar szövegváltozat is többek munkája: a kötet mottója abból a Győry Vilmos-féle 1873-as magyar fordításból származik, melyet később egymás után ketten, Szász Béla és Benyhe János is átdolgoztak. (Minderről lásd Csuday Csaba remek tanulmányát a *Holmi* 2005. márciusi számában.) Cervantes műve a filológiai bonyodalomtól függetlenül is a világirodalom egyik legtöbb át- és feldolgozással, átirattal, adaptációval rendelkező alkotása; a keletkezése óta eltelt idő során pedig számos, egymástól akár gyökeresen eltérő olvasattal gazdagodott. Míg a hős halálos ágyán való megvilágosodása az 1600-as évek olvasója számára a ráció diadalát hirdette, a lovagkor iránt rajongó romantika épp Don Quijote anakronizmusában, múltba vágódásában, hatalmas képzeleterejében lelt rá saját inspirációs forrására. A búsképű lovag alakja így válhatott a romantikus alkotó számára tükröt tartó művészfigurává – lásd például Robert Burns önmagáról írott tréfás sírfeliratát: „Ime Burns / Rocinante-lován; / fene víg, / de gebeje sovány!” (ford. Kálnoky László). A különféle Don Quijote-értelmezések az idők során a magyar irodalomba is begyűrűztek: Arany János a környezete számára nevetéssé váló, idősödő férfi történetének melankóliájára volt fogékony (a recepció például a *Toldi estjénél* beszél Cervan-

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
178 oldal, 4999 Ft

tes-hatásról), ezen a nyomvonalon halad tovább Mikszáth is a *Beszterce ostromában*, Szerb Antal egyik szellemes esszéje, a *Don Quijote szerelme* a lovag „őrült bölcsességé”-ről pedig azokhoz az interpretációkhoz csatlakozik, melyek a Cervantes-mű példaértékét bolondság és normalitás viszonyfoglalomként való felmutatásában látják.

Kemény István verseskönete mögött tehát egy rendkívül gazdag és szerteágazó irodalomtörténeti hagyomány sejlik fel, melyről az átlagember viszont már csak egy rajzfilmszereplővé egyszerűsödő, kedvesen bugyuta figurára asszociál. A *Don Quijote* közhellyé, hívószóvá zsugorodására úgy reflektál az egyik szöveg, hogy közben az egész kötet ars poeticájaként is olvasható: „A szélmalomról ő / Őróla a szélmalom / A szélmalomról megint ő [...] Az emberek gondolkodása szélmalom / Ellene küzdeni szélmalomharc – / Több mint dicsőség / Ellene küzdeni!” (*Lovag Dulcinea a közhelyes gondolkodásról*). Kemény műve sem a 17. századi mű szövegszerű megidézésére törekszik azonban, ehelyett inkább a „don quijoteség” történetileg egymásra rakódó jelentésrétegei terülnek szét az egyes versekben, mégpedig úgy, hogy nem csak a címszereplővel hozhatók összefüggésbe. Hiszen Lovag Dulcinea mellett továbbra is szóba kerül otthon heverő, gyáva kedvese, akire *A történelem agyonverése* például így utal vissza: „Lovag kéne ide is / Igazság bajnoka / [...] Élő anakronizmus / Öreg és lejárt / Tragikus bohóc!” Az időből kihullott, tragikomikus lovag végsőkéig lefokozott, 21. századi közegbe áthelyezett alakma lesz a bolond hajléktalan többször előtűnő figurája („Nadrágja húgyban ázik / Mellette a szatyrai / Épeszűiek kerülgetik”). Ezeket a *Don Quijote*-i attribútumokat fordítja ki Lovag Dulcinea, aki nem a múlt bolondja, hanem időutazó, nem öregecske, hanem egyszerre többmillió és tizenkilenc éves, legfontosabb vonása pedig a konok és lobogó hit, mely ugyan Cervantes hőséneke idealizmusára hajaz, de – mint az az ironikusan beállított akciójelenetek sorából kiderül – a 21. századi társadalmi nyilvánosság tagjaiból már nem nevetést vagy lenézést, hanem megkönnyebbülést és rajongást vált ki. Lovag Dulcinea hol közvetetten, hol közvetlenül idézett saját megnyilvánulásából hiányzik a múlt túlzó felértékelése, abban viszont, ahogy a kötet megjeleníti őt – a fiatalság képzetével összekapcsolva a lángolást, a bátorságot, a hajthatatlanságot („Pedig ha tudnák / Hogy engem még az én / Szívem lovagjánál is / Százsor lángolóbb / És ezerszer örültebb / Hit éget belül”) –, mégiscsak egy nosztalgikus, a fiatalkort eszményítő (és ezáltal *Don Quijote* elvágyódásával rokonítható) beállítódás érhető tetten. Lovag és lovagnő mellett egy harmadik alak is visszatérő szereplőjévé válik a kötetnek: ő a krónikás, akire az egyik szöveg egyenesen az életrajzi szerző keresztnevével utal – „De legalább történetem / Önjelölt Cervantesén / A bolond Istvánon ne vess!” (a megnevezés persze Arany *Bolond Istókját* is felidézi) –, és aki álnaiv-önlefokozó kiszólásaiban szintén a Búsképu maszkját ölti magára.

Verseskötetek esetében persze ritkán emlegetünk szereplőket és krónikásokat: nem véletlen, hogy a fülszöveg egyenesen a „verses lovagregény” terminust kínálja fel mint a kötet egyik lehetséges műfaji lehatárolását, és a recepcióban is többen hivatkoznak rá verses regényként. A szövegek között létesülő narratív koherencia valójában azonban csekély mértékű. Hiszen a *Lovag Dulcinea* még a lovagi és történeti verses epika laza, epizodikus szerkezetű darabjaihoz képest is feltűnően hanyagolja a tér-idő viszonyok és cselekményszöveg egységére irányuló elvárásokat. A kötet alcíme egyszerűen csak annyit, hogy „versek”, és ez a paratextus valószínűleg mégiscsak pontosabban vetíti előre az olvasói tapasztalatokat. A bevezetésben idézett *Kóborság* egy igencsak tág határokkal bíró, képlékeny kerettörténetet vázol fel, s a *Lovag Dulcinea* utána nem regényfejezetekre oszlik, hanem saját címmel ellátott, jobbára önállóan is befogadható költeményeket gyűjt egybe, melyek között a legnyilvánvalóbb kapcsolatot a főhősnek alakja biztosítja. A versek Dulcineaját azonban nehéz egy önmagával identikus figuraként elképzelni, hiszen időutazóként hol a 17., hol a 21. századhoz tartozik, hol tizenkilenc éves, hol nagymama, hol ikerfiai, hol ikerlányai vannak, hol *Don Quijote*-be szerelmes, hol valaki másba. Nem komplex

személyiséggel rendelkező regényhős ő tehát, hanem allegorikus alak, aki valamiféle értékrendszert, attitűdöt, világhoz való viszonyulást testesít meg, de ezt nem statikus módon teszi, ráadásul nemcsak megjelenítését, de saját megszólalásmódját is a képes beszéd alakzatai hatják át: „Aki egyszerre csak egy helyre képzel / A síromat ássa” – jelenti ki önmagáról a *Kvantumságban*. A kóborlás ezért egyaránt válhat az évszázadok és országhatárok között kalandozó versalak igazságkeresésének metaforájává, valamint annak az olvasásmódnak, amely mindig az adott vers vagy verscsoport kontextusából próbál következtetni a lovagnő igazságára – arra, hogy akkor és ott mit *mond* nekünk Dulcinea. Az olvasás folyamata és az elbeszélt-elképzelt út közötti metaforikus kapcsolatra a szerkezet és a címadások is rájátszanak: akárcsak Cervantes regénye, Kemény kötete is két részre tagolódik (*Első könyv, Második könyv*), de ezek között a *Rév* vezet át, az utat pedig olykor az egységesen *Pihenőhely* címet viselő szövegek szakítják meg. A nyomtatott könyvoldalat bejárható térként prezentáló tipográfiai megoldások (ezekre később még kitérek) még inkább felerősítik ezt a jelentés-összefüggést. Kifejezetten megállásra, elidőzésre készítetnek a kisebb verscsoportok által alkotott sűrűsödési pontok: jellemzően ezek sem a lovagnő valamelyik kalandját részletezik időrendben, inkább egy-egy allegorikus képzettársítás alapötletét bontják ki, görgetik tovább, vagy épp szedik darabokra. Így alakul például az *Ellenfeleinek lovai* kiinduló metaforája („ellenfeleinek a lovai / Traumák”) a lenyűgözően abszurd „traumapóni”-vá az *Ellenfelei gyerekkorában* („Lovag Dulcinea ellenfelei: Traumapónikon / gyakorolják a fegyverforgatást / Hogy majd nekik nevelt / Nagy lovakra / Életre szóló traumáikra / Átülve azonnal / Legyőzhetetlen / Harcosok lehessenek”), majd „traumafillér”-ré a *váltópénzben*: „Sokan mennek el / Nem tudnak lovat venni / Nincs egy egész traumájuk [...] Váltópénz kéne / Traumafillér [...] Undorral turkál / Az aranyaiban / A lókupec”. A versek közötti figuratív mozgás ráadásul éppen azokat a diszkurzív működésmódokat képezi le, melyek – akár gazdaságiba is átfordítható – szimbolikus tőkévé kovácsolják a nyilvánosságba beáramló traumaelbeszéléseket.

A „traumapóni”, bármilyen viccesen hangzik is, tökéletesen megfelel az allegória meghatározásának: egy érzéki látványelemet és egy érzékfeletti, absztrakt fogalmat kapcsol össze, nemcsak egy versszakon, de több költeményen keresztül. A kép nem ígér semmilyen belső, eredendő összetartozást jel és jelölt között, hanem látványosan jelzi kitaláltságát, és azt, hogy külső értelmezésre szorul: annak az olvasónak az erőfeszítéseire, aki a szövegösszefüggésekből és a kortárs médiakultúrára vonatkozó ismeretei alapján viszont körülbelül meg tudja fejteni, fel tudja építeni magában, hogy milyen jelenséget kommentál ez a verscsoport. Az allegorikus jelentéslétesítés itt megfigyelhető eljárásai pedig a teljes kötetet áthatják. Azaz, bár a *Lovag Dulcinea*ban is feltűnnek itt-ott a lovagkor kuliszszáí, a történelmi díszletekhez szintén vonzódó korai Kemény-líra titokzatosságához, súrítttségéhez, rejtély-kódjához képest ezek a költemények – hadd használjak egy olyan divatszót, melyért a lovagnő és a krónikás is mélységesen lenézne – jóval *transzparenssebben* működnek. Az új verseskötetben tehát az a tendencia folytatódik, mely az *Élőbeszéd*, de még inkább *A királynál* megjelenése óta válik igazán érzékelhetővé az életműben: a szövegek úgy töprengenek a költészet etikai vonatkozásairól, az igazság kimondásának lehetőségéről, hogy ezzel párhuzamosan nyelvhasználatuk, poétikai szerveződésük egyszerűsödik, akár szándékoltan ügyetlenkedővé válik.

Ez a folyamat a *Lovag Dulcinea* formai megoldásaiban már-már radikalizálódik: a versek legfeltűnőbb vonása, hogy kifejezetten rövid, gyakran csak egyetlen szóból álló, viszont mindig nagybetűvel kezdődő sorokra tagolódnak. (A *Nílus* kötetben már találhattunk példát hasonló szövegépítkezésre, de *A leglassúbb teve tánca* ott még egy egyszerű, ujgyakorlatszerű ötletnek tűnt.) Habár a versmondatok írásjel zárja, a mondatokon belül legfeljebb egy-egy gondolatjel látja el az értelmi tagolás funkcióját. A központozás részleges hiánya és a néhány szótagos sorok közé folytonosan beékelődő szünetek

úgy teremtik meg a versnyelv elemi alkotórészeire való lefokozottságának érzetét, hogy egyúttal megnövelik annak jelentéstani nyitottságát, hiszen a mondatok így többféleképpen artikulálhatók. A sorvégi cezúrák hol dadogásként, hol megakadásként, hol hatás-szünetként, a nagyobb nyomaték jelzéseként hatnak, de akár az élőbeszédszerűség illúzióját is megtörhetik. A versek retorikai szerveződését leginkább a felsorolás és az ismétlés alakzatai határozzák meg, és az így létrejövő tautologikus-variatív szerkezetek úgy hordozzák a dalforma emlékezetét, hogy a dallamosságra, széphangzásra irányuló elvárásokat felülírva helyenként kifejezetten monotonná válnak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a *Lovag Dulcinea* darabjai a fül helyett inkább a tekintet számára nyitnak játékkeret. Kemény egyetlen korábbi kötetében sem volt ilyen nagy szerepe a tördelésnek, a képvers irányába mutató vizuális effektusoknak (a *Haszontalan* tördelése például követi a földrészek benne leírt „keskenyedő”, „kunkorodó”, „csöpögő” látványát), a versszakok lapszélhez képest való ide-oda tologatásának, vagy az olyan, neoavantgárd betűverseket idéző, kombinatorikus megoldásoknak, mint amilyenekkel a *Köbor tudatban* találkozhatunk („Nem Don Quijote tévedett? / Nem? Don Quijote tévedett? Don? Nem. Quijote tévedett.” stb.). Ezek az eljárások nélkülözik a lenyűgöző verstani bravúrokat, játékoságuk – nagyon is tudatosan és szándékoltan – az infantilizmus határát súrolja, akárcsak a „traumapóni”, a „lényegharang” vagy a humorérzék mint „kullancs” allegóriája. A poétikai esendőség megnyilvánulásaiként abba a tágabb összefüggérendszerbe ágyazódnak bele, melyet a kötetben – ezúttal a Don Quijote-történet kontextusához kapcsolódva, de az életmű korábbi darabjait megidézve, akár szövegszerűen citálva – az „íronia” és a „komolyság” viszonyáról folytatott diskurzusként azonosíthatunk. Akár szerzői kiszólásként, önkomentárként is értelmezhető az a Lovag Dulcinea nézőpontjából többször is megfogalmazott különbségtétel humor és íronia között, miszerint az utóbbi az élet vesztegetését feltételezi, az előbbi viszont létfeltétel („Ha elvesztem a humoromat / Egyszerűen utánahalnék”). Az olvasó az intés ellenére persze számos költeménynek tulajdoníthat ironikus hangoltságot vagy figyelhet fel a lovagnő alakjának ironikus keretezésére. (Mikor például Lovag Dulcinea tiltakozik az életéről készült film ellen, valódi Don Quijote-i anakronizmussal ragaszkodva a könyv médiumához, a rajongó tömegként megszempélyesített „mainstream” a csattanószerű zárlatban így felel neki: „Igen lovag / A filmes adaptáció / Nem képes úgy visszaadni a valóság / Teljes spektrumát / Mint például egy sorozat”). Jóval megvilágítóbb erejű viszont az, amit egy köznyelvi frázis szétszedése révén a komolyságról mond a kötet egyik rövidke darabja: „Na ezt hogy utálok / Ezt a rossz dumát / Hogy te túlságosan komolyan veszed magad! [...] Hát nézzél már le egyszer / Csak erre a csodálatos / Ravaszul mosolygó világra / Mielőtt eldöntöd / Hogy nem veszed magad komolyan!”

A *Komolysághoz* hasonló meg- és felszólító erejű, önmaguknak valamilyen példaértéket tulajdonító, közös ügyeinket érintő versek mutatják, hogy Kemény költészete abban az antikvitásig visszanyúló költészeti tradícióban jelöli ki saját helyét, melyet Jonathan Culler szóhasználatát követve epideiktikusnak nevezhetünk. Culler a *Theory of the Lyric* című munkájában tárgyalja az epideiktikusságot mint a költészet egyik alapvető funkcióját: eszerint vannak versek, melyek dicsérnek vagy bírálják, értéket vagy értékvesztést tulajdonítanak egy olyan világnak, melyet kifejezetten a befogadó valós életközlegeként feltételeznek. Az epideiktikus líra darabjai nemcsak állást foglalnak a világ jelenségeivel kapcsolatban, de hatnak is rá, többek között azáltal, hogy – sűrített, találó, *emlékezetes* megfogalmazásuk révén – bevésoznak olvasóik memóriájába, és így maguk is formálják a társadalmi imagináriust. Ahogy Culler megjegyzi, ezeknek a költeményeknek a végső sikerét ironikus módon az koronázza meg, ha beépülnek a hétköznapjaink nyelvhasználatába, azaz klisékké és közhelyekké válnak, mint Shakespeare számtalan sora. Fontos, hogy az amerikai szerző a versek, és nem a beljük kódolt szerzői üzenet cselekvő-csele-

kedtető erejéről értekeznek – ebben az elméleti keretben a szavak saját életet élnek, a szerző eredeti szándékától függetlenül. A befogadó tapasztalati valóságához való kapcsolódás kiemelten fontossá válik a *Lovag Dulcinea* esetében, melynek bizonyos szövegei nemhogy megengedik, de felszólítanak arra, hogy allegorikus szerkezetüket a jelenünkre vonatkozó, aktualizáló-közéleti értelemlehetőségekkel töltsük fel. A kötet fülszövege, mely a megszokottnál jóval markánsabb (és rövidebbre zárt) értelmezését adja a verseknek, egyenesen úgy fogalmaz, hogy a Cervantes-mű eredeti logikáját megfordítva Lovag Dulcinea a józan ész és a normalitást képviseli abban a 21. században, ahol „maga a társadalom válik donkíhóteivá”. Nos, az tény, hogy a *Lovag Dulcinea* verseiben számos kortárs divatdiskurzus, életmódfilozófia és politikai irányzat hívószavai bukkannak fel. A csapatépítő tréningek, újrashasznosított rettegések és tranzitónak világának görbe tükröt tartó alkotások közül azok a legizgalmasabbak, melyek a nyilvánosságunkat formáló kommunikáció íratlan játékszabályaira világítanak rá. Lásd például a *Jó farkasok* és a *Válasz érzelmi zsaroló „De hát te miért nem...? típusú kérdésére vitáját* arról, hogy kell-e együtt üvöltölni (vagy lehet-e nem együtt üvöltölni) „Jó farkasokkal / Jó ügyért”. Hasonlóan találó a mindenki érzékenységét figyelembe vevő (és/vagy a politikai objektivitás látszatát keltő?) megszólalási stratégiák bírálata *Az egyrészt-másrészt dalok* soraiban: „Barátom / Munkatársam / Kísérőm / Szívem! / Ma este ne vedd elő a tűznél / Az egyrészt-másrészt gitárod / És ne játszd nekem / Szomorú és korrekt / Egyrészt-másrészt dalaidat / Nem szeretem őket / Gyűlölöm / Szánalmasak”. Lovag Dulcinea útja az identitáspolitikai csatározások által hátrahagyott romok, a klímaszorongás miatt meg nem született gyerekek és a pokol visszakapcsolására vágó tömegek között kanyarog, hogy „Betöltött szavakat szabadít”-son föl, de aztán talán maga is a „Guy Debord által / *Spektákulumnak* nevezett háló”-ba ragadjon. Kollektív szorongásainkat, a kortárs figyelemgazdaság működésének paradoxonjait *A demencia társadalma* című hosszúvers bontja ki legrészletesebben, mely az *Egy mondat a zsarnokságról* sorait parafrázálva, igencsak szemléletesen fordítja át az időskori szellemi leépülést a válsághelyzetben lévő nyugati világrend jelölőjévé. A *Bűcsülevélből* is ismerős demencia-motívum még szellemesebb és tömörebb formát ölt a császár (merthogy Lovag Dulcinea hozzá is ellátogat) krónikáshoz intett tanácsában: „itt lassan már mindenki demens / Amikor nem kéne felejt / Amikor kéne nem felejt”.

A kötet versei tehát önmagukat is a nyilvános beszéd egyik válfajaként pozicionálják: állítanak, elutasítanak, véleményt nyilvánítanak – mégsem jelenthető ki, hogy egyértelmű (és akár Kemény István világnézetének megfeleltethető) ideológiai alapállás lenne kiolvasható belőlük. Hogy miért nem? Egyrészt azért, mert nem mindegy, hogy a kiragadott idézetként, bon mot-ként olyan megvilágító erejűnek tűnő versmondatok kinek a szájából, milyen összefüggésben hangoznak el a szövegek hálózatából kiépülő kerettörténeten belül, s a körülményeskedő, hosszadalmas verscímek gyakran már eleve valamilyen fikatív szerepet és beszédhelyzetet rendelnek egy-egy költeményhez. Másrészt sok vers esetében nem evidens, hogy beszélőjük a krónikásként, vagy inkább Lovag Dulcineaként azonosítható (vagy hogy releváns-e bármelyik olvasata). A kettejük perspektívája közötti eldöntetlenség akár egy költeményen belül is jelentkezhet: az *Utcai jelenet, Budapest 1944. december* soraiban először például nem világos, hogy ki szólal meg az „Én” pozíciójából, hogy a személyes névmás jelöltje aztán szétváljon az ártatlanok megmentésére vállalkozó lovagra és a gyáva történetmondóra („Hm / Lovag Dulcinea / Én / A költészet peremére értem / Ez itt most az / És telnek a tizedmásodpercek! / Lovag Dulcinea életének krónikása / Én / Magamat vittem csapdába”). Nemcsak az egyes versek öltének gyakran párbeszéd, több nézőpontot tartalmazó formát, de sokszor az egymás mellé helyezett költemények viszonyát is a *kérdés-válasz, dal-ellendal* logikája határozza meg. Az „egyrészt-másrészt” érvelésmód, melyet a fentebb idézett költemény olyannyira elítél, valójában tehát a kötetszerkezettől sem teljesen idegen. Ráadásul, amennyire fontos tétellel bír a kö-

tetben minden kultúr- és társadalomkritikai megnyilvánulás eredeti kontextusa, paradox módon éppen annyira könnyen válnak le ezek az erős állítások eredeti szöveggörnyezetükről, és válnak egy új beszédhelyzetben másként megismételhetővé. Az emlékezetes sorok, metaforák, mondattöredékek szövegek közötti vándorlása a kötetben mintha magát a szállóigévé válás Culler által említett folyamatát értelmezné. Míg *A Káröröm Világnapjában* a figyelem keresttüzébe kerülő Lovag Dulcinea önmagának mormolja el a *Halak a hálóbanra* visszautaló biztatást, addig a kötet végén olyan általános szentenciaként válik olvashatóvá, mely nem mutat vissza eredettörténetére: „Amiből nincs menekvés / Abban vergődni kell / Nincs az a háló ami / A sok vergődéstől / Ne kopna el!”

Kevés olyan verseskötet akad, amely feltétlenül rászorul arra, hogy lineárisan, az elejétől haladva jussunk el a végéig. A *Lovag Dulcinea* gondolati gazdagsága, a banálisan egyszerűnek tűnő allegorikus jelentéstársítások rejtett távlatai viszont tényleg csak egy, a lovagnő útvonalát szorosan követő olvasási folyamat során mutatkoznak meg igazán. Kétségtelen, hogy a könyv tartalmaz olyan kevésbé sikerült, odavetettként ható verseket is (*Lovag Kassáknak; Boldogság*), melyekről lerí, hogy egy hagyományos, gyűjteményjellegű válogatásba nem kerülnének bele. A kötetszerkezet összességében azonban elbírja ezeket a darabokat is, és hogy mindez milyen sokat ad hozzá az egyes szövegekhez, annak utolsó példája hadd legyen az egyik, mindössze nyolc szóból álló *Pihenőhely*: „Ezek ti vagytok / Lépteim? / Erre! Erre! / Itt vagyok!” A verset önmagában állva talán csak ötletszerűnek minősítenénk, a kötetben elfoglalt helyének köszönhetően azonban az út- és énkeresés dilemmáit sűríti magába. A *Lovag Dulcinea* olvasását épp ezek a mozzanatok avatják valódi szellemi kalanddá.

ES IST VOLLBRACHT

Barnás Ferenc: Most és halála óráján

Torjai Endre figurájával olyan alakot formált meg Barnás Ferenc, akivel azonosulni lehet. Nemcsak futólag, a beleélő olvasás idejére, hanem azon túl is – nagyon-nagyon távolról hasonlóan ahhoz, ahogy hajdanán Krisztus ikonikus alakjával azonosulhattak a keresztények. Ezt a gyenge reminiscenciát támogatja, hogy passiót, szenvedéstörténetet beszél el a regény – teljesen mai köntösben, amelyen, lévén, hogy Torjai magyar, ott vannak a közép-kelet-európai térség terepszínei. A szenvedő ember itt és most egy neurotikus férfi. Élete utolsó szakaszát ismerjük meg behatóan, amikor a neurózisa majdhogynem elmúlik, aztán mégis kivirágzik, kibontakozik teljes pompájában, és szépen átfordul *pathosza, passióba*, hogy végül a sorsát felöltő hőst a szemünk előtt halni lássuk.

Halálregényként olvasom a szöveget – ahogy a cím pontosan közli –, a meghalni tudás nagy poémájaként. Torjai a *radikális halandóság* pozícióját képviseli. Ő nem tudja elképzelni a test templomának újjáépítését, újdontat fölépülését három nap alatt. Éppen hogy a radikális halandóság felfogásával, tudatosításával vívódik, ami nehezebb feladat és munka, mint gondolnánk. Egyes szám első személyben főleg nehéz elvégezni, harmadik személyben – ezt is pontosan közli a cím – viszont talán meg tudunk próbálkozni vele.

Torjai időskorát részletesen megismerjük, de a gyerekkoráról és a felnőttkoráról is kapunk annyi információt, hogy egy élet rajza kibontakozzék előttünk. Ez az életrajz halálrajz is, ami azzal a belátással kapcsolódik össze, hogy igen, születésünktől fogva érik bennünk a halálunk. Teljesen érthető, hogy sokan nem kívánnak egy ilyen szemlélettel együtt élni, és talán neurotikusnak – hiperérzékenynek – kell lenni ahhoz, hogy az embert ne hagyja nyugton ez a gondolat, s ha időnként belefeledkezik is az életbe, a halál potenciális *mostja* és a biztos eljövendősége – mint a regény címe mondja – folyamatosan vele legyen.

Az ember nem tud megbirkózni a benne érő és egészen bizonyosan bekövetkező halálának radikális gondolatával, legyen bármily okos, érzékeny és bátor. Egy kivétellel – ez Jézus volt – mindenki a *halogatás* álláspontjára helyezkedik, és elodázza a bármikor esedékes, de egyszer holtbiztosan bekövetkező *mostot*. Mások halálába, a szereteteinkébe is bele tudunk törődni. Torjai szívébe a halálok közül kettő vésődött be a legmélyebben, ezekről beszél a legszűkszavúbban: a szeretője öngyilkossága és a pincy korában meghalt öccsének a halála. Ez a két halál mintegy stigmatizálta őt. De belenyugodott. Felfakasztották azonban benne a halálpatakot, mely finoman csörgedezett, olykor zúgni, ömleni kezdett, mígnem visszatért a medrébe. A haláltudata Torjai testében otthonra talált.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2025
232 oldal, 4999 Ft

A regény, a műfaj klasszikus követelményeinek megfelelően, erőteljesen érzékelteti az idő múlását, ahogy minden változik, elmúlik, aztán újra föltör más formában – Torjainak sok arcát, több életfázisát ismerjük meg. A végsőig. Mindazonáltal töpreng a sorsán, tehát azon, ami összefogja a fordulatos életét, nem is csak töpreng, hanem hagyja, hogy a sorsa sodorja – talán nem más a sors, mint sodrás –, még ha óvintézkedéseket tesz is annak érdekében, hogy ne siettesse, ne szaladjon lezárulásának elébe. Vannak kényszerességei, de – talán azért is, mert pszichológus – észbe kap, mielőtt elhatalmasodnának rajta. Az alkoholizmusra és a pánikbetegségre való hajlamát is legyőzi. A sugalmazásokra figyel, az intuícióira, hogy úgy alakuljon az élete és a halála, ahogy a sorsa akarja. Ez az alakulás nem észszerű, de az író mégis vaslogikával mutatja ki az ok-okozati kapcsolatokat, mindazt, aminek szinte tragikus következetességgel éppen úgy kell történnie, ahogy. A regény olvasása után egyik első gondolatom az volt, amit később visszavontam, hogy Barnás Ferenc megírt egy mai tragédiát. Azért vontam vissza, mert Torjai „tragédiája” teljesen átlagos, szétmorzsolódik vétek és feloldozódás (ha utóbbi létezik egyáltalán), a katarzis szétspriccel, és nincs közösség, mely úgyszólván tanulhatna belőle. És mégis: ez a halál a regényen belül tragikus dimenziót nyer. Egy élet elvégeztetett, és az olvasó türelmén, értésén, értelmezésén múlik, hogy beteljesedettnek érzi-e ezt az életet, illetve a regényt.

Fölmerül bennem a kérdés, hogy egy regényről szólván miért tapadok rá azonnal a regényhősrre. Azért, mert ez a nagyon jól, markánsan megírt alak az, aki által az egész kérdéskomplexum – a halálra szánt életé – megfoghatóvá válik. Torjai annak a törvénynek a megtestesülése, hogy meg kell halni.

Barnás regényét azonban, a téma komorsága ellenére, belengi a *nonszensz humor*, melynek forrása egyfelől a nyelvi humor, másfelől az élet- és halálmegértés nonszensz melléközöngéiből fakad, és magának a feladatnak – egy ilyen témájú regény megírásának a nonszensz jellegéből. Mert olyan hatalmas téma a halál, hogy minden közelítése valahogy kissé nevetségessé válik. Pontosan, ahogy Thomas Bernhard írta: a halállal szemközt minden nevetséges. Kicsit korrigálnám: derűs és fekete humorba oldott is lehet. Meg értelmetlen is. Továbbá a *passió* mai, aktuális megragadását – a vallási kontextuson kívül esvén – nem lehetséges a humor és az ironia adta lebegtetésen kívül elképzelni. Még ha a klasszikus keresztény passió kulturálisan adott is, ez csupán keret, amibe Barnás nem passzítja bele az elbeszélését.

A regény cselekménye a mű tetemes részében olyan helyeken játszódik, amelyeket mi, itthon rekedt magyarok elképzelni sem tudunk, ráadásul az író játékosan fikcionalizálja a teret, leleményesen kitalált földrajzi megnevezéseket használ: valahol Óceániában, túl az Óperencián. Olvasóként elrugaszkodunk egy mesebeli térbe, ahol ennek a lendületnek köszönhetően mindenről szabadon elmélázhatunk. Barnás mentesít bennünket Magyarországtól, hogy szabadabban gondolkodhassunk, miközben a pontos részleteknek köszönhetően azt is tudtukra adja, hogy ezek a számunkra idegen, egzotikus helyek valahol teljesen valóságosak, van súlyuk, konkrétságuk, léteznek ilyen tájak, és vannak emberek és közösségek, akik mindenről teljesen másként gondolkodnak, más-hogy élnek és halnak, mint mi itt és most. A térnek ez a mássága a szellemnek is a mássága. Az „Óperencián túli” óceániai térség archipelágusa megnyitja a *metafizikai teret*. Ez a tér a mi szemszögünkéből nézve átfolyik az ismeretlenbe, és megindítja a képzeletünket, mentesülünk a magyar földhözragadtságtól, meseországba kerülünk át, és mintha megtisztulna kicsit a tekintetünk.

A regény másik főszereplője az óceán. Barnás óceánleírásai arról számolnak be sok futamban, hogy a tenger miképpen igézi meg Torjait és hogyan láncolja őt magához, hogyan hánytorgatja és szabadítja fel a nehéz lelkét. Hallani a hullámverést a regényből, látni a fényjátékokat, a távlatot, érezni az óceán illatát és a szemlélődő Torjai szabadság utáni vágyakozását, a végtelenség ígértét.

A regényhős Magyarországon pszichológus és telefonos lelki tanácsadó volt – ebben is van könnyed ironia, hiszen amikor irodalmat olvasunk, egy (vagy akár sok) hang beszél hozzánk. Mi hallgatjuk és értelmezzük, és mintha a mű is meghallgatna minket. Miután Torjait nyugdíjazták és kilép ebből a szerepből, íróvá, pontosabban passzionátus jegyzetelővé válik, és a szerző, Barnás, itt-ott az ő jegyzeteit fölhasználja. Torjai csak úgy maga-magának jegyzetelt alkalomadtán, a szerző viszont tudatosan építette fel a művét, amiben magára a pszichológusra, a pszichologizálásra, a neurózisra is reflektál; nem lélektani regényt alkot, hanem olyan művet, melynek a lélektan része csupán. Van társadalmi, történelmi rétege is vastagon, a *Most és halála óráján* egészében pedig egy metafizikai kérdésekre kihegyezett *gondolkodó regény*.

Barnás Ferenc ezúttal a mindentudó elbeszélő pozíciójába helyezkedett, no de korántsem tud mindent, csak némi rálátása van dolgokra. Belelép a főhőse perspektívájába, olvassa a gondolatait, együttérez, de nem azonosul vele teljesen. Ismeri őt, hisz az ő szüleménye, akárcsak az időket és a helyeket, ahol tartózkodik. Belülről ismeri Torjait, de kívülről ábrázolja, empátiával, mégis kívülállóként. Ez a mindentudó elbeszélő, aki korántsem tud mindent: senki, nem fontos, hogy ki, mellőzi magát. Barnás e distancia révén megragad egy olyan sorsot, melyben ő maga, meg az olvasói is, vagy magukra ismernek, vagy sem. Szorosan nyomon követi a hősét, a lelkebe, a szellemébe, a testébe és a szívébe is belelát, de nem teljesen: Torjai melankolikus figura, akinek a vágyai idegenbe tévedtek; senki sem tudja őt „megfejtani”. Az elbeszélő igyekszik objektív lenni, anélkül, hogy mellőzné hőse intim lelki és szellemi és testi dolgait. Tárgyilagosan ír, rendkívül szabatosan fogalmaz, az érzelmességet nem engedi meg magának, ámbar az érzelmekről ír. Az elbeszélő nem hatódik meg a hőse sorsán, de nincs kizárva, hogy az olvasó igen.

Levegő, Víz, Tűz, Föld – a szerző, akár egy komponista, négy, nagyjából egyforma hosszú tételre tagolja a regényt (a *Víz* a leghosszabb), és ezek a közcímek azt jelzik, hogy itt elemi dolgokról lesz szó, hogy a megannyi fiktív geográfiai meghatározás feltételes, a világot ez az univerzális koordináta-rend strukturalja. Torjai nem egzotikus vágódásból költözik el Magyarországról az óceániai szigetekre, hanem azért, mert meg akarja tapasztalni a világot a maga minél csupaszabb formájában, elemien és magányosan, társadalmi hovatarozás nélkül, mint egy senki, egy névtelen – ott, a harmadik-negyedik világban őt nem ismeri senki, ő sem ismer senkit, és akiket megismer, azok számára ő csak egy anonim külföldi, egy *miszter*. Így, voltaképp mezítelenül, foglalkozás és pozíció, rang és név nélkül, család és közösség nélkül talán megismeri saját magát és megérti az életét. Mintha szeretné megtudni, mielőtt meghalna, hogy kicsoda is ő. Nincs senkije és semmije, csak ami a létfenntartáshoz szükséges, de igényei szerint utazik is, ha erre támad kedve, olcsó helyeken éldegél. Nem ínségben él, mert ha tényleg szegény lenne, elveszítené a szabadságát, akkor túlélne kellene, márpedig a Torjai-akció szabadságkísérlet. Mi történik egy szabad emberrel, ha nincs semmi dolga, nincsenek kötelességei, csak a minimummal tartozik embertársainak? – ez Barnás gondolat-kísérlete.

Torjainak se kutyája, se macskája, nem akar senkit boldoggá tenni, és őrá sem igen figyel senki, amíg nem szorul orvosi és ápolói segítségre. *Levegő, tűz, víz, föld* – elemien léteznek, csupán *van* ebben az ős-koordináta-rendszerben, legalábbis kivándorlásának első fázisában. Nem animálisan, mert reflektálja eszméletének szintjeit. Eleinte boldog. Barnás a maga visszafogott stílusában csodálatosan leírja, érzékelteti hőse zavartalan életét a tengerparton, szabad levegőn, napfényben, a vízben és a homokban. Az elemiség csendes élvezetét, a Magyarországon zárt és szűkös, nyomasztó világ kozmikus kitárulását, a létöröm pusztá élményét. Ami néha eksztatikus, de egyébként mindennapi, hiszen az elemekkel való találkozás nap mint nap megadatik neki, és megunhatatlan. Torjai ráeszmél arra, hogy mit kapott, amikor életet kapott. És mit fog elveszíteni, amikor majd meghal.

A regény kompozíciója azonban korántsem ilyen egyszerű. Az idők összekeverednek, amint ez a tudatunkban mindig is történik, ébrenlétünkben és álmunkban egyaránt. Azonosíthatók az egymást követő fázisok, amelyek azonban gyakran torlódnak. A *Most és halála óráján* rondószerkezetű, az elején bejelentkezik a vég, amiről az olvasó akkor még nem tudja, hogy az lesz. Amint mindig tudatlanok vagyunk a vég felől.

A vég Torjai fantáziájában és álmaiban ismételtelen repülőgép-szerencsétlenség formájában ad hírt magáról. Ebben a fantáziában ott a zuhanás, az eszméletvesztés, a becsapódás a vízbe vagy a földbe, és az elszenesedés, a totális megsemmisülés. Az egész egy nagy robbanás, melynek nehéz elkülöníteni a fázisait, de Torjai igyekszik linearizálni, amikor visszagondol a rémálmaira, és szabályosan kutatja ezt a processzust. Nem csupán repülésfóbia ez. A halál mint robbanás képzetében a tudat robban szét, és maradéktalanul megsemmisül, elég. Vele a világ. Végig ez a robbanásképzet lesz hosszabb vagy rövidebb képsorok formájában Torjai agyában a halál hasonlata.

Az életvezetéséhez a repülés elengedhetetlen. Repülő nélkül nincs Torjai mint regényhős, mert ő egy utazó. Igyekszik megkülönböztetni a fantáziát, a fóbát, az álmot, a rémképet, a képzetet és a valóságot. Csakhogy repülőgép-szerencsétlenség a valóságban is előfordul, ő maga többször ült veszélyes turbulenciába keveredett gépen. Ha repülünk, bármikor megeshet a katasztrófa. Hosszú oldalakat szentelt Barnás annak, ahogy a hőse aggályosan tanulmányozza egy bekövetkezett és egy majdnem bekövetkezett repülőgép-szerencsétlenség lefolyását, ennek lehetséges és bizonyított technikai és logisztikai okait, következményeit, a meg(nem)semmisülés logikáját. Mindkét esetre nézve kénytelen fontolóra venni a *véletlent* – ami esetleg mégsem az, hanem jóindulatú, szakértő segítségből, avagy mulasztásokból adódik? Öskérdés.

Ezek a képzelt és valós katasztrófák érzéki látomások az érzékileg föl nem fogható halálról. A halál korszakfüggő, „technológiai” megjelenítései, miközben a halál mint életeseemény alapján nem történelmi kortól függő esemény, egy ősember és egy huszonegyedik századi ember elhalálózása úgy hasonlíthat egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz. Mindenki meghal, leáll a szíve, megfullad, és mindenkinek megsemmisül a tudata. Ha egy középkori keresztény ember keresztre feszülésként és kinszenvedésként képzelte el a halált, akkor egy huszonegyedik századi ember a repülőgép-szerencsétlenségként fogja elképzelni – ez már a halálvízió kulturális burka. A történelmi struktúrákban azonban a halál rettentő transzformációkban következik be, és Torjai ezekkel is szembesül.

A halálfélelem kísérőzenéje Torjainál az üvöltés. Barnás az egész regény egyik domináns hangjának teszi meg az üvöltést, mely százféleképpen harsan. Torjai boldog tengerparti időszakának, amikor még úgy érezte, békésen fel tud készülni a természetes halálára, a szomszéd fogyatékos gyerek nem szűnő artikulálatlan üvöltözése vet véget. Ez az üvöltözés egy beteg gyermekből fakad, tehát mélyről, a szervezet torkából, amiként a rángatózó epilepsziás fiatal nő üvöltése is, amivel később találkozik majd. De a rémképekbéli és néha a valós repülők utasai is üvöltenek. Ez még nem a halál, csak az előérzete, a halálfélelem hangja vagy az élet iszonyatának föltörése.

A regény másik kísérőzenéje az óceán ritmikus hullámverése, a csapkodása és tomlósága. Ez az élet zenéje, mely hol finom, hol vad. Maga Torjai is meredek kedélyhullámzásoktól szenved, vagy örömet szerez neki a hullám, nem véletlen, hogy az óceánparton leli meg otthonát. Ezt nem lehet József Attilánál szebben kifejezni: „Örökkön háborog a tenger / örökkön zúgnak a lombok / örökkön fájdalmas az ember / örökkön kicsik a dolgok”. A regényben a tenger a metafizikai szín. Szükséges ehhez a kérdéshez az ember eltörpülése, az őt meghaladó dolgok megjelenése.

A szomszéd gyerek üvöltözésének hatására támad Torjaiban az ötlet, hogy ellátogat Óceánia egy (fiktív, disztópikus) kommunista országába. Az értelmezés kézenfekvő: a saját, diktatúrában töltött gyerekkora űzi őt oda. Az egész regény legerősebb állítása a

társadalmi erőszaktól, a gyilkolástól vagy ezek képeitől való megszabadulás lehetetlensége az életben, sőt gyakran még a halálban is, hiszen az effajta erőszak a halálba is beleavatkozik, megfoszt a saját haláltól vagy élőhalottá tesz. Ez nem tézisszerű állítás, hanem a regény szövetébe van beleírva. Az állandó fenyegetettség, a nyomasztottság, a vonatkozó disztópikus lapokon remekül megrajzolt, mindenütt jelen lévő szorongató félelem örökre beleszorul mindenkébe, aki áldozata vagy akár csak tanúja volt a politikai uralom vagy terror bármely változatának. Akinek a hozzátartozóját... Akinek a felebarátját... A mi mitológiánkban Jézus Krisztus figurája emelte ki és örökítette meg ezt a meggyilkoltatottságot. Torjaiban élete legvégén – hangsúlyos szöveghelyen – felébred egy gyerekkori emlékkép, egy templombéli pietà-festmény szemlélése és naiv átérzése. A pietà a mindenkori megkínzottság, szenvedés és kimúlás ikonja. Torjai utazása a fiktív diktatúrába megrendíti azt a képzetét, hogy a hazájától távoli egzotikus világ érintetlen maradt. Még Óceániában, az isten háta mögötti szigeteken is voltak vagy vannak polgárháborúk, rémuralom, terror, tömeggyilkosságok. Rendkívül erős részei ezek a regénynek, a tettesek és az áldozatok egyként megjelennek bennük, és szép vonalvezetéssel kerül felszínre a főszereplő érintettsége. A már-már új életet nyert idős férfit a véres történelem dokumentumai, a szenvedők és a gyilkosok arcképei visszahúzzák oda, ahonnet kerekelt oldott. Persze nem tud velük mit kezdeni, ám amit nem tud elkerülni, az a tudatosítás. A felfrissült, a szokásosnál is jobban megnyílt tudata – ironikus poén, hogy a pszichoanalitikusa még Budapesten „nyílt tudat”-tal diagnosztizálta – most meg kell fogalmazza, hogy a világ, melytől lassan búcsúznia kell, az embertársai közösségei által ilyen véressé és mocskossá tett világ, és ebben ő maga is ludas. Banális epizód, hogy egy alkalommal Budapesten nem kelt egy rendőrök által vert illető védelmére, de az ő életében ennek a kicsinységnek egyszerűen súlya lesz. Ebben a fázisában, amikor Torjai a háborúval és a tömeggyilkosságokkal szembesül, még a tenger is elváltozik, hogy ismét József Attilát idézzem, a megrendült és zaklatott Torjai lelkiállapotát érzékeltetve: „Vad, habzó nyálú tengerek / falatként forgok, ha fekszem, / s egyedül. Már mindent merek, / de nincs értelme semminek sem”.

A könyv címe az *Üdvözlégy Mária (Ave Maria)* XVI. századból származó zárzata, átrakva harmadik személyre: *most és halálunk óráján (nunc, et in hora mortis nostrae)*. Ami megelőzi: *imádkozzál értünk, bűnösökért (ora pro nobis, peccatoribus)*. Nos, Torjai is bűnösnek érzi magát, nyilván nem csak az említett epizód miatt. Ezer dolog van az ember életében, ami miatt bűnösnek, vétkesnek, hibásnak, eltévelyedettnek érezheti magát. Szinte mindenkiben, aki felnőtt – csak az kérdés, hogy milyen szóval illetjük: bűn, vétek, mulasztás, hiba, tévedés, fiaskó, befuccsolás... Még ha neurotikus is Torjai, nincs patológikus bűntudata, csak amennyi kijár neki. Amikor egy tévéfelvételen szembesül egy kegyetlen tettessel, akinek viszont szikrányi bűntudata és lelkiismeret-furdalása sincs, elképed – amint mindannyian váltig elképedünk ezen a nem ritka emberi jelenségen –, és ez igényt támaszt benne arra, hogy szembenézzen a saját és a mások bűneivel és gyávaságával. Egy igen közönséges válaszlehetőség kínálkozik számára: elvállalja óceániai életének egyetlen feladatát, tart egy előadást az ottani polgárháborúról és körülményeiről. Aminek természetesen semmi hatása nincs, ő azonban mégis lép egyet vele a (halál felé közelítő) életében. A történelmi kutatásainak köszönhetően most már jobban tudja, hogy milyen világban él.

A regénynek tehát egy morális szála is van, ahogy minden halálra készülő ember (bár mikor kezdi is el a felkészülést) életében megvan ez a szál. Torjai utolsó cselekedete, miután kivonult a civilizációból, morális tett: felajánlja a pénzét a falubeli, törzsi vallás szerint élő özvegyasszonynak, hogy eltemethesse a szeretteit. Az asszony mumifikálódott holtakat őriz, mert nem áll módjában eltemetni őket. Barnás a regény vége felé földobja a „temetetlen holtak” ősi témáját. Az olvasó ekkorra már benne van a metaforikus olvasatok sűrűjében – a *Most és halála óráján* folyamatosan invitálja az olvasót az értelmezésre –, és elakad a megakasztott gyászfolyamat ügyénél. A szigetlakó, egy számunkra teljesen

ismeretlen törzsi valláshoz tartozó asszony katatón állapotban van, mert olyan szegény, hogy nem tudja kifizetni a kis közösség által megkívánt temetési rítust. Ennek a megdermedésnek és a hullaőrzésnek a bemutatásával Barnás abba a tartományba hatol, ami a meghalás eseményén túl van. A regény szinte minden oldala meglepetéseket tartogat, ez az egyik utolsó.

Torjai Endre – és itt megint felüti a fejét a véletlen, ami ebben a regényben rendre sorszerűvé válik – az isten háta mögötti szigetről végül egy még eldugottabb szigetre költözött, egy piciny faluba, kiégett, terméketlen földre, ahol a tájnak, az óceántól eltekintve, nincs vonzereje. Lemondott a civilizációról, csak a legszükségesebbre szorítkozik: szerény lakhely, takaró, víz, hal... Akárha a sivatagba, a pusztába vonulna. Aszketizmusának van egy íve, amelyen nincs megállás; ő dönt a teljes kivonulás mellett, de ez mintha inkább eldöntődne, mintha a sorsának a lendülete akarná így. Kamaszkori fantáziájátékában, képzeletben tagja volt bizonyos „kamalduli” szerzetesrendnek, öregkorában rend nélküli szerzetessé válik. Aki imakönyv helyett a vizet, a levegőt, a nap tüzeit és a földet olvassa. Gyönyörű, ahogy Barnás ír a kietlen táj fakó színeiről, melyek a hóse szemében mégis megelevenednek:

„Nedvüket és színüket veszített kórók, porladásig száradt fűcsomók, geometriai formákat mintázó növényi rostok egyetlen négyzetméteren – az eltűnés kifutópályáján várakoztak, hogy egy napon a forró szél felkapja, és elrepítse őket a tengerig, végleges lebomlásuk helyszínéig. De előtte mennyi átmenet! Világossárgából okker, aztán szürke, utána sötétszürke, később barna – akár huszonnégyféle barna –, és mielőtt az egész sötétbe váltana, mielőtt bekövetkezne a vég, egy pillanatra az összes korábbi szín megjelenik egyszerre, a vibráló forróságban látni az eltűnés szivárványát.”

Ez a tájleírás akár egy absztrakt festmény, engem Paul Klee színekompozícióira emlékeztet. A helyszín olyan, mintha a klímakatasztrófa rövidfilmje lenne. Torjai fizikailag nem érezheti jól magát a lángoló nap alatt, bár hozzászokik a forrósághoz, mégis, féláljultan is jól van, mert hazatalálás és befogadtatásélménye támad. Itt befogadják? Mintegy beleolvad az „eltűnés szivárványába”, egyé válik a tenger övezte pusztasággal. Mintha ilyen szivárvánnyá változott volna az ő „leszállópályája”, ahol – végleg – landol.

Minden szivárvány eltűnő. Az „eltűnés szivárványa” eszerint *par excellence* szivárvány, és az olvasóban megelevenedik a szivárvány gazdag jelentésköre is. A metafora sokféleképpen értelmezhető, én a világ színeinek – vagy az illúziójának – az eltűnését látom benne, ami a halálélmény vizuális és szellemi velejárója. Mindannyian a világgal kötött szoros szövetségben élünk, és a halál ennek a vérbeli szövetségnek a fájdalmas megszakadása, amikor a világ színei is örökre eltűnnek a horizonttal együtt. Barnásnak sikerült „regényesen”, szemléletesen és szuggesztíven megjelenítenie ezt a folyamatot: elfakulás, kiszáradás, elmagányosodás, kikopás, eltűnés.

Az utolsó, *Föld* című rész egészében a halál felé való közeledés vizuális és cselekményes megjelenítése. Itt is jelen van az óceán, de egyre távolabbról. Halálközelen – hetek választják már csak el a halála órájától – kiélesednek Torjai érzékszervei, és nagy intenzitással éli át a létezéssel adatott mindenséget.

„Voltak éjszakák, amikor nem tudott elaludni. Felkelt az ágyból, kiment az épület elé, ahol leült a földre, és várta, hogy elálmossodjék. De egyre éberebb lett. Megbabonázva ült a fény, a sötétség, a csend és a hullámtörések metszéspontjának közepén, érzékszerveit egyszerre négy ősinger érte. Elég távol voltak a csillagok ahhoz, hogy a fényt és a sötétséget egymástól el tudja különíteni, miközben nem kellett elkülöníteni, azok maguktól szétváltak. A tenger hangja és a szigetet betöltő csend hangja egyszerre és együtt ért el hozzá, áthatolt rajta. Csak ült és átengedte magán a titkos áramlást, amely az égből, a vízből, a levegőből és a földből áradt, átengedte magán a tenger zúgásából kivált csendet, azt érezte, hogy a Földön tartózkodik ugyan, de egyúttal a kozmoszban is, belekerült abba a távoli térbe is, ahová egy napon majd távozik.”

Beteljesedik az, ami miatt néhány éve Óceániában kötött ki: megnyílik számára a metafizikai tér, mely tehát egyszerre fizikai és azon túli, tán egyenlő a kozmosszal, melybe, míg élünk, épp csak résnyi nyerhetünk betekintést, de hallani véljük, érzéklni véljük néha a bőrünkön. Határtapasztalatokról van szó, a határtalan határán, amelyek „emlékzárványokká, érzetbuborékokká” változnak az agyban, illetve a tudatban. A „túlíságot” nem tudjuk vallási fogalmakkal definiálni, Torjai sem. Ez halálontúlíság is, ami a főhős álmában „hatalmas, mindent betöltő csend”. Erről a „túliról” a legvégső napokban Torjai úgy érzi, hogy ez élete során őbenne „eredendően” megvolt, és a halála óráján csupán átviszi „oda”.

A tenger Torjai számára megjelenik pszichoanalitikus értelemben vett „thalassa”-ként is, képes lesz „felidézni” az anyaméhben töltött kilenc hónapjából valamicskét, érzeteket, az anyját belülről. Így aztán az óceáni kalandja tényleg visszatéréssé és hazatalálássá változik. Miután megbetegszik, a maroknyi ember által lakott faluban oszlopos „agyagágyon” fekszik két méter magasságban, és erről a furcsa szóról nem lehet nem gondolni a földi sírra. Elképesztő kép ez a megemelt „agyagágy” a beteg emberrel, aki egy centrumba helyezkedik közvetlenül a halála előtt, ég és víz között, a megemelt földön. A tűz pedig ő maga, mert lázas. Ismét egy véletlennek, egy vírusnak köszönhetően, amit a repülőn kaphatott el egy illetőtől, aki pontosan olyan pozícióban helyezkedik el az ülésén, mint korábban az a szakavatott utas, szolgálaton kívüli pilóta, aki az elképzelések szerint megakadályozta a lezuhanást. Ezt az apróságot fontosnak tartom kiemelni, hogy hangsúlyozzam a regény technikailag is precíz építkezését – a csavaros kompozíció avatja a regényt remekművé –, valamint a véletlenek reflektáltságát. A véletlen ugyanúgy szervezője a regénynek, mint a magas fokú tudatosság és kontrolláltság. Mintha Torjai a szerzői terven túl önállóan is mozdulna, mintha egy báb életre kelne.

Ezt a centrumot valamivel korábban a fájdalomban lelte fel Torjai. Mielőtt elbúcsúztatnám őt, akita a helyi szokások szerint ülve fognak eltemetni, ki kell térnem arra a hosszú részre, amelyben Barnás hősének súlyos problémákat okozó balesetét írja le. Az óceánban hanyódva kifordult a térdkalácsa, szilánkosra tört a szárcapocscsontja, aztán műtéteken esett át, és sokáig nem tudott járni. A kórtörténetet Barnás részletesen bemutatja, és később is visszatér rá – az az érzésem, hogy e nélkül a lábtörés nélkül az egész regény összeesett volna, tehát hogy a balesetnek lényeges dramaturgia szerepe van. Torjai ugyanis jó időre ágyhoz kötötté válik, lebénul – a marionett összecuskluk –, közben pedig éktelen fizikai fájdalmakat él át, mintegy eddigi lelki fájdalmainak a testi mását, ne mondjam, megkoronázását olvassuk sok-sok oldalon át. Valóban kálvária, passió ez az ő életében, ami jobban fáj neki, mind addig bármi. A testi fájdalom lappangásának, hullámainak, kitöréseinek, robbanásainak, villámlásainak és a feltápáskodásnak minden fázisát alaposan leírja Barnás, és az ezeket kísérő szorongató lelki, énelvesztő, kiborító történéseket is. A törés és az operációk sora Torjait kifordította önmagából. De ami élete legborzasztóbb eseményóráinak tűnik számára, az válik mégis a legfelemelőbbé, talán azért, mert a fájdalomtól ordítva áttüzesedik, eksztázist él át, meg azért, mert lecsillapszik és magához tér:

„Örül a napi szenvedégyakorlatoknak. Örül, mert azonos lett a fájdalommal, azonos lett önmagával. Eltanulta a test türelmét, a test fájdalommal szembeni alázatát. Teste ébresztette rá arra, hogy a fájdalom több, mint ő, a testét hordozó. Keresztül kellett mennie a rá mért szenvedéseken ahhoz, hogy lássa magát, azt a lényt, aki elől állandóan menekült. Hajtotta a nyugtalansága, belső békétlensége, háborgó lelke mindaddig, amíg a tenger meg nem állította.”

A baleset után szegődik a férfi mellé Arfine Akumaune, az alázatos bennszülött ápolónő, aki árnyékként jelen van mellette a halála pillanatáig és azután is, mégpedig Mária-szerepben, mintha a pietá-ábrázolás elevenedne meg árnyjáték formájában. Az asszonyt nem ismerjük meg, senkit sem ismerünk meg a regényben a főszereplőn kívül, ez egyszer-

replős mű, de még Torjai külsejéről sincsenek információink, csak a tudatába hatolhatunk bele. A szerző az *egyhegyűség* mentális technikáját alkalmazza, egy pontra fókuszál, ami a „bábjának” a pulzáló tudata, miáltal a „bábu” megelevenedik. A regényt nagyon erős koncentráció energetizálja – ezért is olyan pontosak és világosak a mondatok –, a figyelem az elbeszélő szempontjából tárgyá tette, az olvasó szempontjából föltáruló *elmére* összpontosul (az angol *mind* szó megfelelőbb), a baleset és a kezelések során pedig annak szerencsétlen hordozójára, a megrokkant testre. Mindenki más csupán árnyalak a regényben.

Ennek a tudatnak sokféle állapotát megtapasztaljuk: amikor éber, amikor részeg, amikor álmodik és amikor képzileg, amikor nyugodt, ideges, dühöng, egykedvű, üres, gondterhelt, eksztatikus és így tovább. Ahogy érez és ahogy gondolkodik, tűnődik, összezavarodik, letisztul. A *Most és halála óráján* azonban nem tudatfolyam-regény. Az író ugyanis szabatos mondatokba foglalja, koncentrálna és finoman értelmezi is hőse tudatállapot-változásait. Amint a meditatív állapotban az ember a saját tudatát vizsgálja, elengedi, fürkészi – gondolkodik azon, hogy gondolkodik.

De miért csak árny a többi alak? A tudat mint olyan ön-telt, ha megfigyeljük, többnyire tényleg csak árny benne mindenki más. A tudat lecsillapításának a buddhizmusban meditációval elérhető állapota az, amikor a tudat üres és sima, ön-feledt – ebben Torjainak is gyakran része van az óceánparton. Az ön-telt tudat egyeduralma az első világ polgárára jellemző, aki el van telve saját magával és úgy gondolja, hogy övé a világ. Torjai legnagyobb sírása – „sírt, mint egy gyerek, hulltak a könnyei” – akkor történik, amikor a repülőben ülve felidéződnek benne az óceániai reptéren látott, számára már nem idegen arcok, a harmadik és negyedik világ utasaié, és egy teljesen másfajta *mindot* lát rájuk írva: „Szenvédéstől és gondolkodástól kimunkált arcok, tépelődéstől és évtizedeken át tartó rendszeres böjttől átszellemült arcok”. Ez az antropológiai megrendülés akkor éri, amikor a baleset után Magyarországra utazik az utolsó műtétjére – haza, ami már nem hazája. Torjai folyamatosan tanul a nem-európai emberektől – ez az ő idegyógyógszere. A *Most és halála óráján* embertani tanulmány is.

Torjai Andre mégsem csak egy tudat, hanem hús-vér felebarát. Van a regényben néhány majdnem mindig azonosan visszatérő kép, amelyben összeszorult szívvel szeret – ha ezt szeretetnek lehet nevezni –, vagy részvétet, megértést érez. A megértés egyébként számára érzelmi esemény is, természetesen. Ezek közül az események közül most azt idézem (itt kivételesen és nyomatékosan nem fiktív helymeghatározások szerepelnek), amelyek már a regény elején megjelenik, és aztán más érzékeny helyeken is föltolul. Lát-szólag jelentéktelen, banális jelenetről van szó, mely azonban mégis szöveget üt a fejébe:

„Egyszerre évtizedekkel ezelőtt, a bécsi főpályaudvaron álló vasúti kocsi fülkéjében látta magát, ahogy kinéz az ablakon, és tekintete rátapad egy idős asszonyra, aki a peronon csukott szemmel magához szorít egy fiatalembert, feltehetőleg a fiát, vagy valamilyen családtagját. Percekkel azelőtt hagyta el a kupét, és szállt le a vonatról. Az asszony vele együtt indult el Budapestről, közel négy órán keresztül együtt utaztak Bécs felé, most meg szorította magához a férfit, aki évekkal ezelőtt menekülhetett el Magyarországról vagy esetleg Romániából. Látta magát, ahogy eltorzul az arca, és elhatalmasodik rajta egy semmihez sem hasonlítható tehetetlenségérezés, közben a sírás fojtogatja, és egy idő után észre sem veszi, hogy hullnak a könnyei.”

Itt is a pietà egy konkretizálódott változatával van dolgunk, akárcsak a regény utolsó előtti képén, ahol Arfine Akumanue fogja az ápolója kezét, majd megigazítja rajta, aki talán már halott, a takarót. Lehetőfinom mozdulat ez, mely azt jelenti, „es ist vollbracht”, bevégezett vagy beteljesedett. A Krisztus-hasonlat végtelen távolból köszönt be, csak mint egy eltűnő árnyék. Marad a masszív agyagágy a mozdulatlan testtel. Ez a cölöpökön álló „agyagágy” a regény rejtelmes motívuma, nemcsak az összetett szó hangzásánál és az asz-

szociációknál fogva, hanem a megjelenítése is az, az én fölfogásomban egy metafizikus festményt alkot. A halott Krisztus ábrázolásai is leperegtek a tudatomban (Grünewaldé és Holbeiné), amikor olvastam.

De nemcsak az ágy, hanem Arfine Akumanue is rejtély. Rendkívül diszkrét kapcsolatban vannak ők ketten, az asszony, aki fizetett alkalmazott, szinte Torjai lelki vezetőjévé válik a fizikai és lelkileg is támogató segítőkészsége, a csöndes hűsége és valami olyan mély megértés által, amilyenre egy európai talán nem is képes. Ő lesz az, akinek köszönhetően Torjainak nem egyedül kell kiszerveniednie.

A domináns képként kimerevedő „agyagággal” kapcsolatban nem hagyhatok említés nélkül egy másik motívumot, mely a könyv elején jelenik meg, amikor néhány bekezdés erejéig Torjai kamaszkoráról hallunk. A fiú, aki szerzetesnek képzelte magát, „a geszi erdőben járva rendszeresen leborult a földre, és homlokát a vizes agyagnak nyomva azért könyörgött, hogy jobb ember váljon belőle”. Ezen a képen a fiú arca lefelé fordul, a végső képen pedig fölfelé néz az idős arc, vagy mered, mert meghalt.

A VERS HELYE

Simon Bettina: *Rengeteg állat a vonatból*

Simon Bettina második kötete folytatása, bővítése és részben újraírása is a *Strand* című debütáló kötetének. Bár a *Rengeteg állat a vonatból*nak szintén központi eleme az anya távolléte, megjelennek benne szerelmi tematikájú versek is, a fő kérdésfelvetésévé pedig – az előbbi két kategóriával összefüggésben is – maga a költészet válik. Annak ellenére, hogy az új kötetben a *Strand*tól eltérően az anya nem megszólítottként, hanem egyes szám harmadik személyben jelenik meg, úgy tűnik, továbbra is ő határozza meg a versalany beszédpozícióját. Erről tanúskodnak a kötetnyitó *Vers* első sorai, amelyben a versbeszélő az anya kérdésére adott válaszként próbálja meghatározni a költészetet: „Megkérdezte tőlem, mi a vers. / A távolsági buszok menetrendjét / kutattam, mint varjak az aszfaltot. A vers, anyám, az, aminek nincsen / helye”. A kötet nyelv- és valóságfelfogásának lényegi vonása, hogy a szavak és a dolgok viszonyát nem rögzített megfeleltetésekben, hanem folyamatosan újrendeződő kapcsolathálóként mutatja meg.

A költészet, amelynek nincs jól meghatározható helye, emlékhordozóként, pillanatképként, nyelvi fragmentumként épül be a versbeszélő mindennapjaiba. Simon Bettinánál a vers úgy képzelhető el, mint amely dinamikus egységben létezik a szüretlen valósággal, és amelynek egyaránt részét képezi a lírai-filozofikus-émlékező attitűd, az irodalmi, művészeti, popkulturális utalások, a profán, az abszurd és az ironikus szemléletmód. A beszélő a verset valamilyen konvencionális, az irodalmi nyelv emelkedettségét, jól hangzóságát előtérbe állító elvárásrendszerhez képest eltérésként, hétköznapiabb megszólalásmódként képzei el: „Meg van nyitva egy ideje a *Cream Pie*, / Ralph Goings festménye 1979-ből. / Ezt is lehetne szebben mondani egy versben” (*Röviden a hiperrealizmusról*). A költészet ráadásul gyakran csak mint mellékes cselekvés jelenik meg, a versszerűséget mintha behatárolná vagy egyenesen kiszorítaná a hétköznapi teendők lejegyzése: „Eddig négy verset írtam neked, / ez az ötödik. Megyek a fodrászhoz, / addig szeretném megírni szépítés / nélkül” (*Az új frizura*). A mindennapi események egymás mellett léteznek, interakcióba lépnek a költészettel, emiatt bármi a vers tárgyává válhat: az írás és az anyától való búcsú ideje csakúgy, mint a wc keresése, a szépítkezés, az ételek vagy a vonatutak.

A kötet későbbi darabjai is visszautalnak a vers helyének bizonytalanságára: „Egymás mellé teszem a verseim, / és arra gondolok, hogy mindegyiknek / van helye” (*Kedvenc verseim*); „Mostanában mégsem / a költészet helye foglalkoztat, hanem például a csomagmegőrző / automaták a Keletinél” (*A vallomás a végén*). A hiteltelenítés, a líraiból a hétköznapi valóságba való váratlan átlépés a kötet utolsó versében is

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2024
51 oldal, 2499 Ft

megjelenik, *Az üres hely* címével reflektál a kötetnyitó versben szereplő hiánydefinícióra. A versnek és a költészetnek a térrel való összekapcsolódása arra engedne következtetni, hogy a tér poétikai szinten is a jelentésképzés szervező elvévé válik, a kötet azonban nem a tér megalkotására, megalkotottságára, hanem a költői beszéd helyének, státuszának bizonytalanságára épít. A hiány központi szerepet foglal el a kötetben, amely nem valamely negatív jelzőként, hanem az emberek, tájak, tárgyak által hordozott lényegi tulajdonságként mutatkozik meg.

A versbeszélő külvilághoz való viszonyát Bárány Tibor találóan foglalta össze laudációjában a Hazai Attila-díj átadásakor: „milyen lehet a világ, ha számomra, a lírai én számára pontosan így adódik; és milyen lehetek én, a lírai én, ha a világ pontosan így adódik számomra. Mondjuk: nekem magától értetődő, hogy a szerelemről (és a szerelmi költészetről) a lángosos jut az eszembe, mármint az, hogy éppen nyitva van-e »az illatos, fehér kocsi«, amikor rám tört a farkaséhség, pedig »[h]úsos ételeket szeretek enni / sok szafittal és puha krumplival« – és ha neked nem, kedves olvasó, akkor vajon mit tudtál meg rólam, a világról és saját magadról?”¹ Ez a megfigyelés nemcsak a *Rengeteg állat...* szerelmi költészetére lehet igaz – a tárgyak és a használóik, a szavak és az általuk jelölt valóságrészek közti kapcsolat elbizonytalanodása általános jegye a verseskötetnek.

A kötet egyik kulcverse, a *Rúzs a pszichológusomnál* meglepő könnyedsége (és némi szarkasztikus kitekintése) didaktikusság nélkül mutat rá a Simon Bettina költészetének nyelvi működésmódjára: „A pszichológusomnál felejtettem / a rúzsom. / Vajon megnézte, milyen formára / zsugorodott attól, / hogy a számhoz nyomtam?” Jellegzetes költői eljárás, hogy nem csupán tagadja a nyelv jelentésképző voltát, hanem valami olyat állít a figyelem középpontjába, amely látszólag semmilyen kapcsolatot nem mutat a *Rengeteg állat...* „mi a vers?” lényegi, kiinduló kérdésével, a költészethez, a nyelv működéséhez és a megszólalás lehetőségéhez fűződő reflexióval. Úgy tűnik, mintha a versek alánya mindig másról beszélne, mindig az éppen asszociált tárgyra helyezné át a fókuszot, és azon keresztül próbálná körülírni és megválaszolni a kiinduló kérdést – anélkül, hogy hinne a megismerésben vagy az ábrázolhatóságban. Ez első olvasatra mellébeszélésnek, a figyelem elkalandozásának tűnhet, ám tudatos költői megoldás. A több szálon futó, egymással harmonikusan megférő asszociációs láncok a vers végére nem feltétlenül térnek vissza a kiindulóponthoz, nem adnak kulcsot az asszociációk közötti kapcsolat felfejtéséhez. Ezek a képzettársítások önálló gondolatmenetként, emlékezés- vagy gondolatfolyamként is olvashatók, amelyek nem feszítik szét a szöveget, hanem a beszédmód következetessége miatt poétikailag egységesnek tekinthetők.

„Szeretem, ahogy / nem pontosak a versek, de azért jó volna / egyszer világos összefüggésben látni, / milyen szempontok alapján pontatlanok” – írja Simon *A csecsemőszíni macska* című versben. A versbeszélő megjegyzése a nyelvi pontatlanságra hívja fel a figyelmet, ám ezzel szemben nemcsak a Tóth Krisztina által írt fülszöveg, hanem a kötet recepciója is kiemeli a versek pontosságát.² A pontosság és pontatlanság kérdése Simon Bettina költészetfelfogásának egyik öndefiníciójában is megmutatkozik: „A költészetet gondolkodom, / nem értem, mikor működik, / de nem hiszem, hogy monológ kihallgatása, / ahogyan Bókay Antalnál olvastam, / hanem telefonbeszélgetés vonaton. Amikor nem egyedül vagyok, úgy csinálom, / hogy aki véletlenül hallgatja, ne értse a kényelmetlen részleteket, / de akivel telefonálok, igen” (*Rúzs a pszichológusomnál*). A telefonbeszélgetés metaforája rámutat a *Rengeteg állat...* verseinek társas jellegére, ugyanakkor a kötet nyelvi működésmódja nem csupán a privát beszélgetést kihallgató olvasó és a kihallgatott beszéd közti kommunikációs zavarok felől közelíthető meg, hanem a nyelv immanens működése felől is.

¹ Bárány Tibor: „Amikor egy költő a pszichológusánál felejt a rúzsát” – Simon Bettina Hazai Attila-díjához. *Litera*, 2025. április 30.

² Szűcs Anna Emília: Ki mondja meg, mi a vers? *Szépirodalmi Figyelő*, 2024/3, 131–135.

Annak ellenére, hogy a kötetről megjelent kritikákban, recenziókban gyakrabban fordul elő a fentebb idézett telefonbeszélgetés mint versmeghatározás, *A séta* című szöveg lezárásában váratlan hozzátoldásként, önfelmentésként, metapoétikus kitekintésként olvasható az a rész, amely szerint „Az írás nem forma, hanem a nyelv megbicsaklása”. A megbicsaklás mint nyelvbtlás pedig nem szükségszerűen egyszeri eseményként fogható fel, hanem ez a „hiba” a nyelv immanens tulajdonsága is lehet. Simon Bettina kifejezése szépen rezonál Paul de Man azon elméletével, amelyet Heidegger a nyelv beszél („Die Sprache spricht”) mondatának újraírásával fogalmazott meg. De Man kiegészíti és ezzel átértelmezi Heidegger mondatát: a „die Sprache verspricht (sich)” állítás olyan szójáték, amely szerint a nyelv nemcsak ígéri magát (verspricht sich), hanem magában foglalja a hibát, a nyelvbtlást (das Versprechen) is. Így nem válik egyértelműen meghatározhatóvá, hogy mi az, amit nyelvi normának nevezünk, és mi a hiba. A nyelv valódi mivolta az eltérés, a „más” felől válik megközelíthetővé. Ez a nézőpont nemcsak Simon Bettina új kötetének szövegalkotási módszerére jellemző, hanem tematikusan is a megjelenő félreértett szavakra, későn észrevett tárgyakra, félre-sikerült mondatokra vagy a hibát korrigáló tettekre. A *csipesz* című vers alapszituációja például a „csipsz” szó félreértéséből adódik: „Azt mondtad, otthon hagytad / a bankkártyád, ezért csak egy csipeszt vettél, meg üdítőt / [...] / Aztán amikor magamra húztam / a takarót, megzörrent az ágyban / a zsebkendő zacskója, és akkor rájöttem / csipszet vettél és üdítőt, nem is csipeszt”.

A szavak elcsúszó jelentése, a mindig másról beszélés meglepő szemantikai egybeeséseket hoz létre, amelyek szintén meghatározó szerepet játszanak a kötetben: „A verseket egymás mellé teszem, / órák telnek el így, meg kéne csinálni / a körmeimet, és befotózni a műkörmös verseim, / de nincs időm megvárni, hogy megszáradjon / a géllakk, és kivenni a könyvtárból, / amiben a műkörmös van, nehéz megtalálni / a polcon, olyan vékony, és azt mondják, / néhány óra kell egy hosszúhoz.” (*Kedvenc verseim*); „A fodrászt megkérem, ne vágjon / a hosszából. Tudom, nem lehetséges / mindent elmondani, ezért fogom / a lehető legrövidebbre” (*Az új frizúra*). Az azonos megnevezés miatt egy ponton összeolvad a konkrét, hétköznapi tárgy és a költészethez kapcsolódó asszociáció, és eldönthetetlenül áll az olvasó előtt, hogy miről is van éppen szó. A találatékony, visszafogott-humoros nyelvi játékok, a váratlan, egyáltalán abszurdnak tűnő képzettársítások nemcsak példát adnak a vers beszélőjének önreflexív költészetmeghatározására, hanem finoman ellenpontozzák is annak időnként elméleti jellegét. Ez a működés jelenik meg a több asszociatív szálát mozgásban tartó *Vers*, *A lekvár miatt* és a *Kedvenc verseim* szövegek esetében, amelyek egyértelműen a kötet legjobban sikerült darabjai.

Bizonyos esetekben a szerzői-beszélői szerep is összeolvadni látszik: a *Rengeteg állat...* nemcsak a *Strandra* utalva működtet transztextuális hálózatot, hanem a saját versei között is, amely azon túl, hogy tudatos szerkesztési eljárásról tanúskodik, a szerző és a beszélő közelítő-távolító dinamikájával érdekes beszédpozíciót nyit meg. Például a *Rengeteg állat...* kötetben olvasható *A lekvár miatt* című vers a *Strandban* megjelent *Rácsos* továbbgondolásaként is értelmezhető. A *Rácsos* allegorikusan olvasható úgy, mint amely egy női testhez kötődő traumatikus emléket idéz fel, *A lekvár miatt* pedig ennek a versnek az utóéletére, olvasói befogadására („Megrázta egy versem. Azt írja, / a vetélésről szól”) reflektál, amelyen keresztül a szerzői önértelmezés lehetőségét is vizsgálja. A beszélő itt az előző kötet szerzőjeként megmutatkozva a korábbi szöveg keletkezése mögötti intenciók és emlékek felidézésével utasítja vissza azt az olvasói interpretációt, amely fenntartás nélkül összemossa a szerzőt a *Rácsos* versbeszélőjével és a traumatikus tapasztalat elszenvédőjével: „Elképzelem, hogy valaki olvassa / a verset, és látja maga előtt elvetélni a költőnőt, / ahogy ül a nagymamám kanapéján, / és közben ömlik belőle a vér. / Nem értem, mi ebben a megrázó” (*A lekvár miatt*).

A kötet verseinek egymásra vonatkozó utalásai olyan visszakövethetetlen hivatkozás-rendszerbe rendeződnek, amelyeknél bár kínálja magát a versek fő-, mellék- vagy kísérő-szöveggént, valamint keletkezéstörténetként való olvasata, nem kapunk információt az egymáshoz viszonyított elő- és utóidejűségéről, nem lehet „sorba rendezni” őket. Ez a versek helyének kijelölési kísérleténél is megjelenik. A kötet vége felé található *Kedvenc verseim* zárlatában szerepel, hogy „körvonalazódik / bennem egy új vers, aminek / *Anyá és George Clooney* a címe”; a kötet egy korábbi pontján pedig fellelhető ezzel a címmel egy vers. De nem csak ez az egyetlen példa, amely a szerzői és beszélői szerepek dinamikáját feszegeti. A már sokszor említett *Rúzs a pszichológusomnál* „Írtam egy verset a *Nihilről*, / egyébként semmi” kezdősora a kötet későbbi, Karinthy Frigyes *Nihiljének* beszédszituációjába behelyezkedő darabját vetíti előre (*A vallomás a végén*). Persze korántsem egyértelmű az, hogy a szövegek által kijelölt címek megfeleltethetők a kötetben megjelent azonos című versekkel: az értelmezés nyitottságában is megmutatkozik a szövegalkotás-rende-zés komplexitása.

A versek helyének meghatározatlansága és a motivikus összefonódások, előre- és visszautalások miatt nem rendeződik ciklusokba a kötet. A kötet tematikájából adódóan a ciklusokba rendezés a szövegek helyének kijelölésével a lezárt értelmezés és a jelentések szűkülő lehetőségének képzetét vonná maga után, azonban a szövegek a folytonos-ságot és a folytathatóságot helyezik a középpontba. Így bár a *Rengeteg állat...* önálló egészként is megállja a helyét a kiforrott hangjával és következetes stílusával, Simon Bettina kötetei egymás felől olvasva bontják ki igazán azt a költői világot, amely egy lehetséges következő kötet irányába is nyitva marad.

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!
Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

**Lapunkat december 31-ig még a 2025-ös áron lehet
előfizetni a következő évre is.**

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

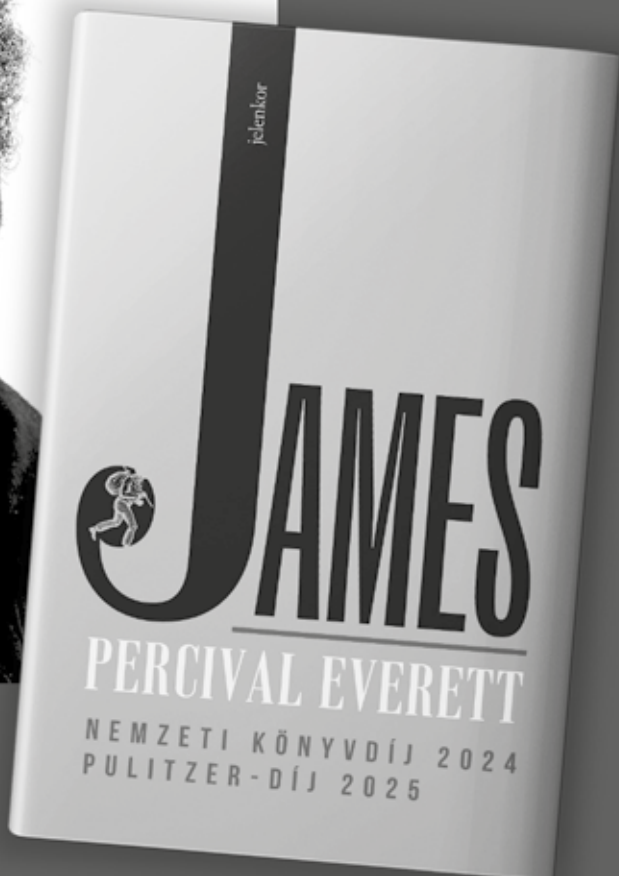
SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573

FALCSIK MARI

fordításában

MEGJELENT!

„JAMES A NEVEM. AZÉRT JÖTTEM, HOGY VISSZASZEREZZEM A CSALÁDOMAT. VELEM JÖHETTEK, HOGY MEGPRÓBÁLJUK MEGTALÁLNI A SZABADSÁGOT, DE MARADHATOK IS. MEGHALHATOK VELEM, MÍG KERESSÜK A SZABADSÁGOT, DE MARADHATOK IS, ÉS ABBA UGYANÚGY BELEHALTOK. A NEVEM JAMES.”

jelenkor

jelenkorkiado

jelenkor

booklove.hu/jelenkor

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

20
25

BERTÓK
LÁSZLÓ
KÖLTÉSZETI
DÍJ *ÁTADÓEST*

SZIJJ *NAGYDÍJ*
FERENC

FEHÉR *KISDÍJ*
RENÁTÓ

KÖZREMŰKÖDIK:

MÁTÉ GÁBOR
BALOGH MÁTÉ
HORVÁTH MÁRTON LEVENTE
ZARÁNDY ÁKOS
PANNON FILHARMONIKUSOK
OBERON TÁRSULAT

2025.
12.05.

PÉCS
KODÁLY KÖZPONT

 Bertók
Projekt

JELENKOR

 PANNON
FILHARMONIKUSOK

Webstar

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYES
PÉCS

Legszébb ajándék a közös élmény!

Kiállítások, koncertek, Zsolnay
termékek, szállás a Zsolnay Vendégházban

Ajándékozzon szeretteinek Zsolnay
Örökségkezelő NKft. ajándékutalványt!

Ajándékutalvány
2500 Ft

Ajándékutalvány
1000 Ft

Ajándékutalvány
5000 Ft

Már online is
vásárolható!

